

KIADVÁNYAINK

„A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.

Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Pápa, 2002. 572 oldal + 6 térkép.

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal.

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.

Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal.

A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.

A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1585–1760. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.

„Processus visitationis” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.

„A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XIII. (2013) 1.

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY THE
CALVINIST COLLECTIONS
OF PÁPA

XIII. évfolyam, 2013/1. szám

A TARTALOMBÓL

IN HONOREM NÁDASDY LAJOS

FA LILI ESZTER: *Egy genfi antikva restaurálása a Pápai Református Gyűjtemények könyvtárából*

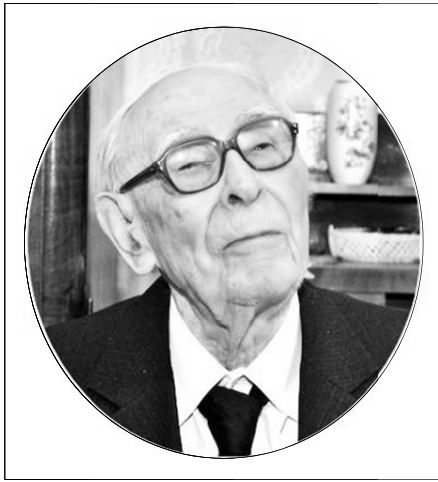
HUDI JÓZSEF: *Adalékok Tarczy Lajos külföldi egyetemi tanulmányaihoz (1831–1833)*

VOYTA ADOLF *visszaemlékezései (folytatás)*

TRÓCSÁNYI DEZSŐ: *Hegel*

SZEMLE

❖ *In honorem Nádasdy Lajos* ❖

Az Acta Papensia ez évi első számát a szerkesztőség és a kiadó, a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei minden munkatársa nevében őszinte tisztelettel és szeretettel az idén 100. születésnapját betöltő Nádasdy Lajosnak ajánljuk.

Nádasdy Lajos nagy tisztelt úr először 1969–1973, majd 1981–1995 között volt a Tudományos Gyűjtemé-

nyek munkatársa. Közben 1991-ig hűségesen végezte a sárvári gyülekezet lelképásztori gondozását is. Történetírói munkássága is jelentős, műveinek bibliográfiája megtalálható az öt éve megjelent tisztelegő kötet végén (Istennek, Hazának, Tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére. Szerk.: Mezei Zsolt. Pápa, 2008. 283–294.).

Mégis, e néhány tisztelegő sor hadd szóljon Nádasdy Lajosról, az emberről, akinek a szakmai tudása mellett a jelleme, a hivatástudata, az általa szolgálta ügy alázatos tisztelete, hűsége és szeretete mindnyájunkat megérintett, s ma is példaként áll előttünk.

A Zsidókhöz írt levél 11. részében olvashatunk a hit példaképeiről, ahol a szerző a hit lényegét így fogalmazza meg: „A hit pedig a remélt dolgokban

való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.” (11:1) A szerző az egész fejezeten keresztül hosszan sorolja a hit példaképeit, s Mózesről szólva ezt írja: „...kítartott, mint aki látja a láthatatlant.” (11:27/b.)

Az Úristen nem bízott Nádasdy Lajosra olyan népvezetői feladatokat, mint Mózesre. Őt „csak” egy elhagyott, haldokló, felforgatott gyűjteménybe helyezte, a megszüntetett Pápai Református Kollégium egyetlen intézményes utódjába, a Tudományos Gyűjteményekbe. A könyvtárat, levéltárat, múzeumot magába foglaló, művi úton, a Kollégium bezárását követően létrehozott intézmény azonban szinte átítatódott létrejöttének tragikus előzményeivel. Magány, magára maradottság, pusztulás, kilátástalanság. Ne feledjük, ez még bőven a diktatúra időszaka volt, amikor „normális” emberi ésszel még csak feltételezni sem lehetett, hogy a magára hagyott könyvtár, levéltár és múzeum valaha is új életre fog kelni.

De Nádasdy Lajos mintha látta volna a láthatatlant. Elképesztő körülmények között, mindenféle külső alapfeltétel híján, nekiállt a könyvállomány teljes revíziójának. Soha nem panaszkodott, soha nem hivatkozott az elégtelen külső körülményekre. „Csak” végezte a dolgát rendületlenül és állhatatosan.

Kítartott, mint aki látja a láthatatlan. A korban, amelyben hitek dőltek össze, jellemek semmisültek meg, s amelyben a külső politikai hatalom szinte elviselhetetlen nyomás alá helyezett mindenkit, s elhitette, hogy „ez a harc lesz a végső”, Nádasdy Lajos valami megmagyarázhatatlan belső nyugalommal, biztonsággal és derűvel végezte a dolgát. Mondják, falusi lelkipásztorként Nagyvázsonyban, Zánkán, és Nemesvámoson is ilyen volt.

A személyiségében az a megkapó, az imponáló, hogy a hite átsugárzik rajta. A hitéről soha nem beszélgettünk vele, meg egyébként sem az a kitarulkozó típus. De valahogy nagyon érzékelhető módon egész egyszerűen hiányzik belőle a ma szinte társadalmi szinten pusztító csüggedtség, reménytelenség, távlatvesztés.

Szeretettel és tisztelettel köszöntjük Nádasdy Lajost, mint a hit ma számunkra is jelenlévő példaképét.

Kitartott a legnehezebb időkben, nem veszítette el hitét és hivatástudatát egy olyan korban, amikor senki sem láthatta előre, hogy a diktatúra megbukik, a Pápai Kollégium újra kinyitja kapuit, hogy a református püspöki hivatal újra Pápára kerülhet, hogy a könyvtár, a levéltár és múzeum újrászerveződhet, hogy a lepusztított pápai intézményrendszer újra a dunántúli reformátusság szellemi központjává válhat.

Nádasdy Lajos úgy szolgált közöttünk, mint aki látta a láthatatlant. Az idézett bibliai levélben arról is olvashatunk, hogy a hit hősei közül sokan nem érték meg a hitben látott jövő beteljesülését.

Az idén száz éves Nádasdy Lajost az Úristen megajándékozta azzal, hogy még tanúja lehetett a Kollégium újraindulásának, a könyvtár, a levéltár és a múzeum megújulásának. Túlzás és minden romantika nélkül, könnyekre fakasztó, ahogyan Nádasdy Lajos még ma is velünk együtt, szinte gyermeki módon tud örülni minden egyes új kiadványunknak, a megújulás minden mozzanatának.

Mi pedig annak örülünk, hogy együtt örülhetünk Vele, a mi szeretett Lajos Bácsinkkal. Istennek adunk hálát azért a kiváltságért, hogy munkatársak lehetünk. Köszönjük az Ő ma is élő és ható jelenlétét, s bárha az Úristen mindnyájunkat megajándékozna a hitnek általa mutatott példájával!

KÖNTÖS LÁSZLÓ

GYŰJTEMÉNYI IGAZGATÓ, KIADÓ

1. kép
A kolligátumkötet a restaurálás előtt

FA LILI ESZTER

*Egy genfi antikva restaurálása
a Pápai Református Gyűjtemények
könyvtárából*

(*Theodorus Beza: Ad acta colloquii Montisbelgardensis, 1588.*)

1. KÖZLEMÉNY

AORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR emelt szintű könyv- és papírrestaurátor tanfolyamának hallgatójaként záró vizsgamunkának választott műtárgy egy XVI. század végén nyomtatott, eredeti bőrkötésében, rossz általános állapotban levő genfi antikva. A könyv kötése ún. német reneszánsz típusú; sárgásfehér színű timsós cserzésű disznóbőrből készült, vaknyomással díszített, a táblái összekasírozott merített papírlapokból állnak, a metszések vörösre festettek. A tulajdonos kérése a Magyarországon ritka kötet teljes restaurálása, a sérült kötés helyreállítása, a kimozdult lapok rögzítése, a penészes lapszélek megerősítése, kiegészítése, az eredeti kötéselemek és kötéstechika lehető legteljesebb megőrzése volt, célja a könyv használhatóvá tétele, megőrzése az utókor számára.

A RESTAURÁLT TÁRGY TÖRTÉNETI,
KÖNYVKÖTÉSMŰVÉSZET- ÉS KULTÚRTÖRTÉNETI
HÁTTÉRÉNEK ÁTTEKINTÉSE

A XVI. század első felében jelentkező egyházi reformmozgalom elindítója *Luther Márton* volt, jelentős képviselői *Zwingli Ulrich*, *Kálvin János*, *Béza Theodor*. A gyorsan terjedő és nagy tömegeket megmozgató reformáció hatott a nyomdászatra is, amely a reformáció tanait népszerűsítette és terjesztette

korábban nem tapasztalt mértékben és gyorsasággal. Így vált az *Aldus Manutius* által kialakított kisméretű könyv tömegkiadvánnyá. Megszaporodtak a magas példányszámú, nemzeti nyelvű kiadványok, amelyek közt jelentős helyet foglaltak el a népkönyvek, a világi irodalmi termékek is.¹

Theodorus Beza (1519–1605) író, fordító, jogász, pedagógus és teológus. Támogatta Kálvin Jánost, később pedig követte a genfi központú protestáns reformáció vezetőjeként. A vallási türelmetlenség címén időnként ellene felhozott vádak ellenére Bézát mind teológusként, mind vezetőként nemcsak Kálvin utódjának, hanem a kálvinizmus Európában való meghonosításában vele egyenrangúnak tekintik.² Könyvtörténeti érdekességként: ismeretes, hogy Béza 1581-ben a cambridge-i egyetemnek ajándékozta saját könyvtárából a ma Béza-kódexként ismert V–VI. századi, görög és latin kétnyelvű kéziratot. A kézirat az Evangéliumok és az Apostolok cselekedeteinek szövegét tartalmazza, kiegészítve Béza kálvinista magyarázataival.³

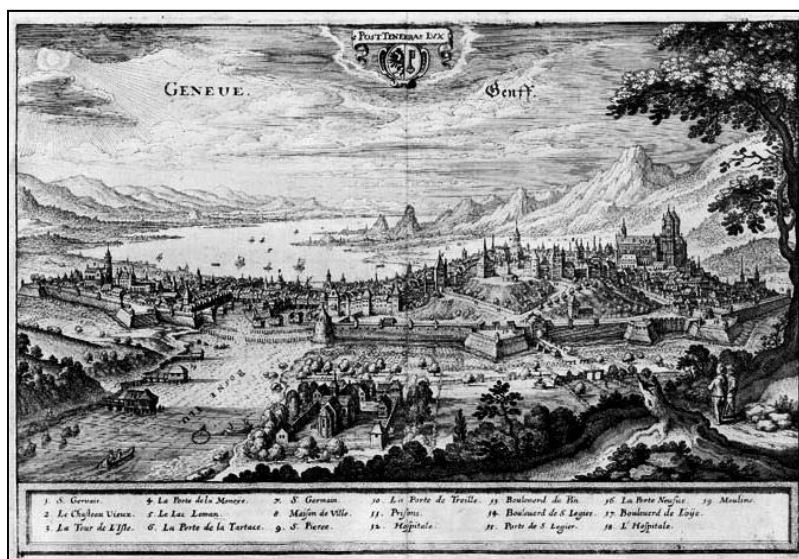
¹ A humanista nyomdászok művészi színvonalú kiadványai, a latin és görög nyelvű könyvek, általában alacsony példányszámban jelentek meg. Meglehetősen szűk olvasói kör, a latinul és görögül tudó tudósok, értelmiségiek számára készültek. Velük szemben a széles tömegeket megnyerni, mozgósítani kívánó reformációs kiadványok, mint nemzeti nyelvű művek korábban elképzelhetetlen magas példányszámot értek el. Elsősorban Luther német nyelvű bibliája jelent meg nagy példányszámban és számos kiadásban, de a különböző bibliai részek és Luther más munkái is. Az „An den christlichen Adel deutscher Nation” című röpirata pl. 1520-ban 4000 példányban, és összesen 15 kiadást ért meg; a „Sermon von Ablass und Gnade” pedig 1518 és 1520 között, 2 év alatt 22 kiadásban látott napvilágot. Melchior Lotter pl. 3 hónap alatt 5000 példányt el tudott adni Luther német bibliafordításából. Hans Lufft pedig néhány évtizedes munkássága idején kb. 100 ezer példányt. Luther egyes művei 1520-ig összesen 2000 kiadást értek meg, Újtestamentum-fordítása pedig 1522 és 1534 közt 85 kiadást. Ezek voltak a szabályos, törvényes kiadások, hozzájuk veendő még a törvénytelen, engedély nélküli utánnyomások, kalózkidadások, amelyek miatt Luther sokat panaszkodott és elítélte őket. Mindez azonban mutatja a nagy nyomdai termelési lehetőségeket és a nyomtatványok iránti nagy érdeklődést, vásárlói készséget is. Vö. FÜLÖP: <http://mek.niif.hu/01600/01625/01625.htm>

² A reformáció Kálvin Jánosról (1509–1564) elnevezett s főként a feltörekvő polgárság gazdasági és polgári törekvéseit kifejező irányzata. A tanai miatt Franciaországban üldözött Kálvin 1541-ben Genfben telepedett le, és bevezette egyházi rendszerét, mely köztársasági alapelveken épült fel, választott tisztségviselői voltak. Kálvin felújította az antik zsarnokölési elméletet: kimondta, hogy a népet elnyomó zsarnok eltávolítása vagy megölése nem bűn. A kálvinizmus fontos szerepet játszott az első polgári forradalmakban, Németalföldön és Angliában. <http://www.kislexikon.hu/kalvinizmus.html>

³ Az Újszövetség fennmaradt ókori (IV–IX. század) kéziratának jelenleg ismert száma 5686, valamint több mint 19000 korai fordítás létezik. A fontosabb kódexek között tartják számon a Béza-kódexet is. http://en.wikipedia.org/wiki/Codex_Bezae

A restaurált könyv, az *Ad acta colloquii Montisbelgardensis* című műve dogmatikai válaszok gyűjteménye az 1585-ös mömpelgardi (ma Montbéliard⁴) vallási vitán elhangzottakra, ahol Béza heves eszmei harcot vívott lutheránus teológusokkal az ubiuitási⁵ tan felett.

GENF ÉS A HUGENOTTA⁶ NYOMDÁSZ, JEAN (I.) LE PREUX

2. kép

Genf látképe, M. Merian metszete, 1600 körül

⁴ Ma: Montbéliard, Franciaország. Történelmi elnevezései: Beliardi, Bilgardis, Biligardis, Piligardae, Pelicardis, Bellicardus, Biligardus, Belligardus mons, Monspelgardum, Montbéliard (Mömpelgard).

⁵ *ubiquitas* (latin): mindenütt jelenlőség, e szóval fejezi ki Luther azon általa felállított és az egész evangélikus egyház által elfogadott és vallott hittani nézetet, hogy Krisztus mind isteni mind emberi természeténél fogva mindenütt jelenlévő, és így méltán mondható, hogy teste és vére jelen van az úrvacsorai kenyérben és borban. Az úgynevezett abszolút ubiuitástól megkülönböztetik a hipotetikus ubiuitást, vagy multipraesentia-t, melynek értelmében Krisztusnak megvan az a tulajdonsága, hogy a térben mindenütt jelen lehet, sőt egyszerre több helyen is. <http://www.kislexikon.hu/ubiquitas.html>

⁶ Ez a szó eredetileg gúnynév volt egy népies francia kísértetalakról, a „Hugó király”-ról ragadt a protestánsokra, akik titkos összejöveteleiket éjfélkor, a kísértetek óráiban tartották. Körülbelül annyi tehát, mint „Hugó király embere”. Később ezt a nevet a francia köztudatban összekeverték az „Eignot” (Eidgenossen) névvel. Így hívták ugyanis Genfben, még Kálvin odamenetele előtt a reformációhoz húzó pártot. RÉVÉSZ, 1995.

„Öt világrész van, és van egy Genf.”⁷ Genf a világ legrégebbi városai közé sorolható, és különleges helyet foglal el az egyetemes nyomdatörténetben is. 1440-től Genf szinte első helyen áll Európában a nemzetközi kereskedelem terén. A tíz napig tartó nagyvásárok rendkívüli vonzóerőt jelentettek, és a helyi gazdasági életre is nagy hatást gyakoroltak. Nem véletlen, hogy az első genfi nyomda négy kiadványa az 1478-as esztendő négy nagy vásárának idejére esett. Az ősnymtatvány-korból hét nyomdász neve ismert.⁸

Genf városa már Kálvin János fellépése előtt a reformációhoz csatlakozott, részben ezzel kívánta még teljesebbé tenni a savoyai hercegi házzal és a genfi püspökséggel szemben kivívott politikai függetlenségét.

Kálvin 1541-től a genfi városi tanács felkérésére a város egyházi életének vezetője lett. Felállították a konzisztóriumot (egyháztanács) felerészben egyházi, felerészben világi tagokból. Ez gyakorolta az egyházi hatalmat, és közvetlen befolyása volt a város világi igazgatására is. Kálvin betiltotta a hivalkodó, fényűző életmódot, a táncmulatságokat, a szerencsejátékokat, bezáratta a színházakat és a kocsmákat. Még az öltözködés és az étkezés szabályait is meghatározta. Ugyanakkor Kálvin kezdeményezésére 1559-ben megnyitották a genfi Akadémiát, amely tevékenyen hozzájárult a kálvinista teológia tanításához. Genf az irodalmi élet központja lett, ahol egyszerre 30 könyvnyomda működött.⁹ Amíg Genf a „protestáns Róma” lesz, addig a szomszédos Francia Birodalomban már kétszáz éve üldözik a protestánsok elveihez közel álló valdenseket, és a XVI. század elejétől a hugenottákat is.¹⁰

⁷ Talleryand-nak, Bonaparte külügyminiszterének tulajdonítják ezt a mondást. LŐKKÖS, 2000.

⁸ Belot, Jean (1491–1518); Croquet, Jean (1491–1518); Crouse, Louis (1479–1513); Du Jardin, Simon (1479–1480); Stalle, Jean de (1478–1493); Steinschaber, Adam (1478–1480); Wirzburg, Henri (1484–1504). LŐKKÖS, 2000.

⁹ A protestáns „képtagadás” miatt az „ikonofób” városban 1565–1605 alatt megjelent mintegy 2300 kiadvány közül mindössze 80 illusztrált, ezek főképp természettudományos művek, valamint 40 körüli azon kiadványok száma, amelyekben maximum 5 illusztráció van. Az ornamentikák és emblémák, nyomdászjelvények szerepe ezzel párhuzamosan lett fontosabb. <http://www.1001geneve.net/topic/index.html>

¹⁰ II. Ferenc uralkodása alatt (1559–1560) szigorú rendeleteket hoztak a hugenották ellen. Eszerint amelyik házban református vallási összejöveteleket tartanak, az lerombolandó, az összejövetelen résztvevők halállal büntetendők. Az ezt követő összeesküvés és a kegyetlen megtorlás következtében több egymást követő vallásháború tört ki 1562–1570 között. Végül a hugenották majdnem teljes vallásszabadságot kaptak. Hogy az örökös belháborúknak véget vessenek, és a békét megszilárdítsák, a hugenották vezérének, Navarrai Henriknek eljegyezték a király nővérét. A lakodalmi ünnepség hatodik éjjelén, Szent Bertalan-napra virradóra 1572. augusztus 23–24-én váratlanul megkezdődött Párizsban, majd egész Franciaországban a hugenották lemészárlása. Mintegy két évtizeden át újabb sorozatos vallásháborúk dúltak az országot, melyet az 1598-as nantes-i ediktum zárt le. A XVII–XVIII. század eleje, XIII. és XIV. Lajos

A Le Preux család az *Estienne* és *Du Puy* nyomdászcsaládokkal kapcsolatban álló párizsi nyomdászcsalád, az édesapa, *Poncet le Preux* (Párizs, 1481–1559) felekezeti hovatartozásáról nem találtam adatot, mindenesetre két fia, Jean és Francois már reformáltak, és ez gyökeresen megváltoztatta a további sorsukat.

Francois le Preux (1546–1614) Párizsban kapott humanista neveltetést és könyvkereskedőként dolgozott. 1565-ben protestáns felfogása miatt letartóztatták, majd vagyona elkobzása után 1566-ban száműzetésbe kényszerítették. Ekkor ment bátyja, *Jean (I.) le Preux* után Genfbe. Könyvkiadói tevékenysége jelentős, csak a XVI. században százra tehető a kiadott könyvek száma. Nyomdászjelmében földmérő nő látható.

3. kép: *Francois le Preux* nyomdászjelménye

4. kép: *Jean (I.) le Preux* berni nyomdászjelménye

uralkodása alatt a nantes-i ediktumot eltörölve újra üldözték a protestánsokat, erőszakos hittérítés zajlott, illetve száműztek mintegy 300–400 ezer főt, ezzel Franciaország területén gyakorlatilag felszámolták a protestantizmust. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Reformacio>

A restaurált kötet nyomdása, *Jean (I.) le Preux*. (1532–1609) Párizsban született és kezdetben könyvkereskedőként működött ott 1561 és 1563 között. Humanista neveltetést kapott, és miután vallási alapon 1563-ban letartóztaták, elmenekült Genfbe. Ott *Nicolas Barbier* könyvkereskedőnél kezdett dolgozni és később elvette Barbier özvegyének első házasságából született lányát, *Jean Le Molniert*, majd az örökösöktől megvásárolta a műhely egy részét. 1567-től, bár Genfben marad, együttműködik a párizsi *Jean Petit*-vel. Több közös mű jelenik meg Petit neve alatt. Le Preux a híres genfi nyomdással, *Eustache Vignon*-nal¹¹ is dolgozott együtt.¹²

Bár több városban is működnek öccsével, François-val, többször költöznek, de a genfi piacon folyamatosan jelen vannak. Lausanne-i és morges-i működésük alatt, nyomdászként megkapják Bern városától az igen megtisztelő díszpolgári címet. 1585-től *Jean (I.) le Preux*-t újra Genfben találjuk, amikor testvéréhez hasonlóan ő is megkapta a polgárjogot. Két fia született, akik továbbvitték a nyomdászmesterséget: *Jean (II.) le Preux*, aki Bern városának hivatalos nyomdása volt 1600 és 1614 között, valamint *Esaie*, aki Genfben működött feltételezhetően 1617-ig. Jean (I.) le Preux nyomdáját csak a XVI. századi működése alatt több mint kétszáz mű hagyta el, főképp vallási művek és humanista kiadványok, klasszikusok. Nyomdászjelvényében a lausanne-i és morges-i kiadványokban főképp a Bern város címerében¹³ látható medvét találjuk.

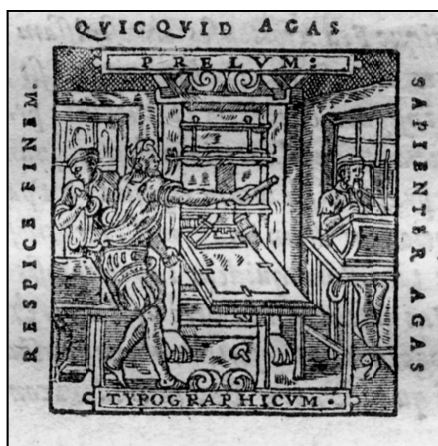
Genfi működése alatt a nyomdászműhely belsőt ábrázoló fametszetet találjuk, körbefutó felirattal.

¹¹ Érdekességképpen, hogy a szájak hogyan futnak össze Genfben: Vignon egyik lányának, a hathónapos korában elhunyt Madeleine-nek Theodore Beza volt a keresztapja. 1566-tól öccsével, François-val dolgoznak Genfben, majd 1571-től Lausanne-ban, később Morges-ban. <http://www.unil.ch/bcu/>

¹² Összefoglalva: Párizs, 1561–1563, könyvkereskedő; Genf, 1563–1572, nyomdász; Lausanne, 1569–1579, nyomdász; Morges, 1580–1585, nyomdász; Genf, 1585–1609, nyomdász.

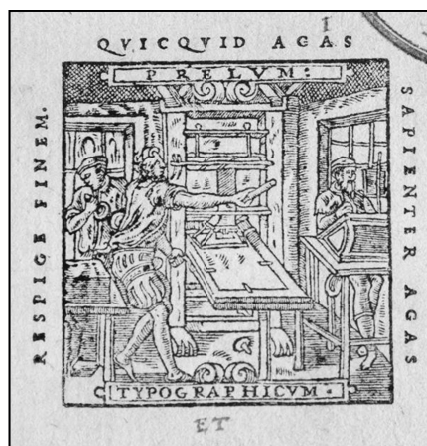
¹³ Bern város mai címere:

5. kép

Jean le Preux genfi nyomdászjelvénye a restaurált kolligátum második címlapján

6. kép

Jean le Preux genfi nyomdászjelvénye a restaurált kolligátum első címlapján

A restaurált kötet olvasója valószínűleg nem ismerte az eredeti idézetet és a nyelvtanilag helyesebbnek tartott formára javította át.¹⁴ Nagyon szép mesterségbeli genealógia, hogy Jean (I.) le Preux a felirat szövegét édesapja, Poncet le Preux nyomdászjelvényéből örökíti. A körbefutó felirat:

„QUICQUID AGAS / SAPIENTER AGAS / RESPICE FINEM”

Vagyis: *Bármit is cselekedjél, okosan tedd és légy tekintettel a kimenetére.* Ez eredetileg *Æsopus* 45. fabulájából való mondat.¹⁵

¹⁴ Az *agas* coniunctivus, *tennél* értelemben fordítandó (coniunctivus potencialis), az *agis*, pedig *teszel* értelemben, mert indicativus. Grigely Csaba szíves közlése.

¹⁵ Gualterus Anglicus (1175 körül működő anglo-normann költő, régebben hívták Anonymus Neveletinek is) fordította görögből:

Accipitrem milui pulsurum bella columbae

Accipiunt regem. Rex magis hoste nocet.

Incipiunt de rege queri, quod sanius esset

Milui bella pati, quam sine Marte mori.

Si quid agas, prudenter agas et respice finem.

Ferre minora volo, ne graviora feram.

Magyarul: „A galambok a sólymot megválasztották királynak, hogy elűzze harccal a kányát. A király még inkább ellenségesen ártott (nekik). Elkezdték a királyra panaszkodni, hogy üdvösebb volt a kányától elszenvedni a háborúskodást, mint harc nélkül meghalni. Ha valamit teszel, okosan tedd, és légy tekintettel a kimenetére. Akarom elviselni a kisebbet, nehogy elszenvedjem a súlyosabbat.” Grigely Csaba szíves közlése.

A nyomdász-műhely ábrázolás feltehetően *Jodocus Badius* párizsi ősnyomdásztól eredeztethető. A jobb oldali figura a betűszekrényből szedi ki a betűket, a baloldali lószőrrel töltött bőrlabdákkal festékezi be a szedőráját, a középső pedig nyomtat.

7. kép
Poncet le Preux nyomdászjelvénye

8. kép
Jodocus Badius nyomdászjelvénye

A NÉMET RENESZÁNSZ KÖTÉSEK JELLEMZŐI

A reneszánsz kötések már lényegesen eltérnek a gótikus kötésektől. A könyvek kézműipari előállítását követően nő a példányszám, már az ősnyomtatvány-korban elterjednek a kisméretű, gyakran kasírozott papírtáblás könyvek. Kötésükhöz disznó- és marhabőr mellett finomabb bőrt is kezdenek használni. A kötés díszítésére fordítható idő is egyre fogy, ezért a gótikus egyesbélyegzők helyett elkezdik használni a görgetőket és lemezbélyegzőket. A vaknyomásos technika mellett megismerkednek a keleti könyvkötő művészetből megismert aranyozással is. A reneszánsz könyvtáblák részletei, sarok- és középdíszei nagyrészt centrális elrendezésűek, a részletek harmonikus egészzé kapcsolódnak össze.¹⁶ A német reneszánsz kötés (nevezik még német stílusú görgetős kötésnek is) legszembetűnőbb jellegzetességei a vaknyomásos

¹⁶ A reneszánsz művészetben esztétikai kritérium lett a harmónia, a szimmetria és a tér centrális felfogása. ROZSONDAI, 2004.

görgetők, illetve a táblák középmezőiben látható lemezbélyegzős díszítés. A kötésbőrhez általában fehér, timsós cserzésű disznóbőröket használtak. Előfordul finomabb kecske- és borjúbőr is, bár ezeket általában színezik, és inkább Itáliában fordulnak elő.¹⁷ A vaknyomással díszített könyvtáblák díszítése lehet azonos és eltérő is. Eltérés csak a középmezőbe nyomott lemezpár mintájában lehet. Ha az elő- és háttáblán látható lemezek nem azonosak, más ábrázolás van rajtuk, akkor lemezpárokat alkotnak, és a két lemez narrációja között összefüggések vannak. Ha az előtáblán például Luther vaknyomásos portréja van, akkor a háttáblán általában Melanchtoné. A restaurált könyv háttábláján a térdeplő Dávidot Sámuel királlyá keni, a kötet előtáblájának középső mezőjében pedig a keresztrefeszítés jelenete látható.

A lemezek szignáltak, „HI” monogramosak, de a Haebler-féle határozó kötet nem ismeri ezeket a lemezeket. *Rozsundai Marianne* feltételezi, hogy olyan vásárolt lemezekről van szó, amelyekre utólag ütötték a monogramot. Ebben a zavaros évszázadban nagyon sokan, köztük könyvkötők is rejtőzködtek, talán nem véletlen a megtévesztés.

A görgetők egyre szűkülő keretekben érik el a középmező szélét. A középmező alatt és felett általában egy-egy üresen, vaknyomás nélkül hagyott sáv látszik, ebbe nyomták később a tulajdonos monogramját, illetve az alsó sávba a kötés évszámát. A görgetők motívumai között megfigyelhetők medalionos díszek, növényi ornamentikák között apostolok, próféták, antik bölcsek, megszemélyesített erények: *Justitia, Fortuna, Patientia, Prudentia, Fides, Spes, Caritas* nőalakjai. A görgetők között és a beütéseken vaknyomásos léniázás is tipikus. A legjellegzetesebb motívum a német palmetta, amelyet számtalan variációban ismerünk. Ez a díszítő motívum jelen tárgyon nem látható. A korai kötések a gerincet sűrűn, egyesbélyegzőkkel díszítették, később díszítetlen maradt és csak a bordalekötéseket imitálják zsinórmintás léniázással, illetve a táblákra vaknyomással nyomott ék alakú, bordalekötést utánzó vonalakkal.¹⁸

A KÖTET KORÁBBI TULAJDONOSAI ÉS JELENLEGI ŐRZŐHELYE

A magyarországi felsőoktatás újjáteremtésére a reformáció után a három legjelentősebb felekezet, a katolikus, a református és az evangélikus egyház egyaránt kísérletet tett. A reformáció következményeként Európa-szerte egy-

¹⁷ Gönczi Péter szíves közlése.

¹⁸ Rozsundai Marianne szíves közlése.

re szélesebb körre terjedt ki az alsó- és középfokú oktatás. Az elemi osztályok elvégzése után a polgárság előkelőbb rétegéhez tartozó családok gyermekeit a klasszikus műveltséget adó gimnáziumi osztályokba iratták be. A protestánsok kollégiumai a hazai igények jelentős részét kielégítették, de akik tanulmányaikat legfelső fokon kívánták befejezni, az itteni akadémiái osztályok elvégzése után külföldi protestáns egyetemeken tanultak tovább.¹⁹

A reformáció helvét irányzata Magyarországon elsősorban az Alföld és Erdély magyarajkú lakossága körében terjedt el. Az ország legismertebb református kollégiumai a XVI. század hatvanas éveiben alakultak. Debrecen kollégiuma 1538-ban, Sárospatak és Pápa későbbi híres református iskolái 1531-ben alakultak. A református kollégiumokban tanuló diákokat jellegzetes ruhájukról tógátus diákoknak nevezték. Ők alkották a Coetust, a diákok közösségét, amelynek vezetőit saját maguk közül választották. Közülük kerültek ki a külföldön is tanult akadémiták.²⁰ A lutheri hitvallás kezdetben a történelmi Magyarország minden részében teret nyert, a reformáció egyéb irányzatainak elterjedésével azonban inkább a felvidéki és erdélyi szászok, a nagybányavárosok és a nyugati határszéli, részben németajkú városi polgárság vallása lett. A szász városi polgárság évszázadok óta nagy gondot fordított fiai iskoláztatására, s közülük került ki a német egyetemeket látogató peregrinusok jelentős hányada. A felvidéki szlovákság egy része is az evangélikus vallás oldalára állt, így a lutheránus iskolák Soprontól Brassóig az ország minden, töröktől meg nem szállt részén megtalálhatók voltak.

A restaurált kötet kötésén látható M H S L fekete színű, egyesbélyegzővel nyomtatott possessor-bejegyzésének feloldása nem sikerült, bár feltehetően felső-magyarországi, sziléziai illetőségű volt a könyv első tulajdonosa.²¹

A címlapon látható bejegyzés: *Ex Bibliotheca Johann: Pravitzky* (?) írójának kilétét nem sikerült kideríteni. Mindenesetre a név alá írt: לישׁדיל, vagyis latin betűs átírásban: *Löjiszráél*, azt jelenti, hogy *zsidó vagyok*.²²

¹⁹ Csaknem hatszázan voltak azok, akik Melancton Fülöp haláláig (1560) Luthert és Melanctont közvetlenül hallgatták Wittenbergben. A század végéig ehhez még több, mint négyyszázan jöttek. ROZSONDAI 1992.

²⁰ Míg a jobbra evangélikus nyugat-magyarországiak, felvidéki magyarok és szlovákok főleg Wittenbergbe mentek, addig Kálvin követői ugyanezt tették Genfben, azonban Wittenberg, mint a reformáció városának látogatása hagyományos volt és sokáig ragaszkodtak is hozzá. Melancton halála után a lutheránusok és kálvinisták közti teológiai viták tettekké fajultak, két ízben is, 1574-ben és 1592-ben. ROZSONDAI 1992.

²¹ Rozsondai Marianne szíves közlése.

²² Koncz Pál szíves közlése.

A címlapon látható másik possessor-bejegyzés: J G E C H, fekete egysebélyegzővel készült bejegyzés, piros színű tintával, kézzel írt kiegészítéssel feloldva: *Iam vero Ex Bibliothec[a] Joh[annis] Godofr[edi] Ertelii Cremn[iciensis] Hung[arici]*, vagyis Johannes Godofredus Oertellius, azaz Ertel János Gottfried²² (?–1757, Sopron) körmöcbányai származású evangélikus lelkész tulajdona volt. 1719–1720-ig Wittenbergben tanult, később Besztercebányán, majd 1739-től Sopronban volt lelkész. Kézírási bejegyzései több, XVIII. század közepi kötetben előfordulnak.²³

A piros tintás bejegyzés alatt barna tintával írt szöveg: „*pt VDM penes Eccla Evgl. Neosl.*” feloldása ekképpen lehetséges:²⁴

„*pro tempore / presenti tempore Verbi Divini Minister penes Ecclesiam Evangelicam Neosolii.*”

Besztercebányán a reformáció óta volt evangélikus gyülekezet, amely az ellenreformáció üldöztetései ellenére megmaradt. A XVI–XVII. században a felső-magyarországi evangélikus iskolák többsége gimnáziumként működött. Ilyen volt a besztercebányai, a körmöcbányai, a selmecbányai, az iglói, a késmárki, a lőcsei, a trencsényi, az eperjesi, a bártfai és a kassai iskola. A besztercebányai evangélikus gimnázium fénykora 1579 és 1674 között volt.²⁵

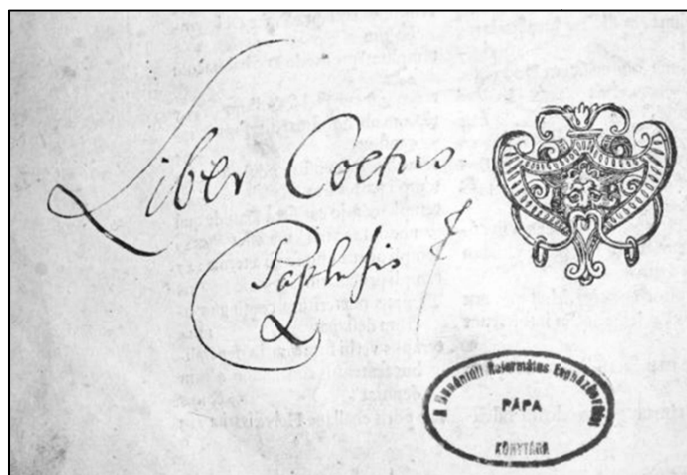
A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK

Az 1531-ben alapított „schola reformata” mellett már bizonyosan létezett egy kisebb könyvgyűjtemény is, mely az oktatás céljait szolgálta. A könyvtárnak ez a legkorábbi anyaga az idők során elpusztult. A XVI–XVII. századi könyvbejegyzések arról tanúskodnak, hogy a könyvtár tulajdonosa és fenntartója az úgynevezett „Coetus” volt. Ez a protestáns kollégiumi közösségeket jelentette, amelyeket rektor-professzor vezetésével, meghatározott törvényeik szerint maguk a tanulók kormányoztak.

²³ Jelmondatai voltak: *Deus fiducia mea!*, *Jesu gratia erigit me*. Lelőhelyek: Evangélikus Országos Könyvtár (Budapest) R. 994. 55r., Herzogin Anna Amalia Bibliothek (Weimar) stb. 38. 76 p., Országos Széchényi Könyvtár (Budapest) Oct. Lat. 850 81r., Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) VI. 76. 109., Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) VI. 76. 109.

²⁴ Rozsondai Marianne szíves közlése.

²⁵ SZENTPÉTERY: Besztercebánya... <http://www.evelet.hu/archivum/2005/46/103>, MÉSZÁROS: Iskolai filozófia... http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/205_belso.htm

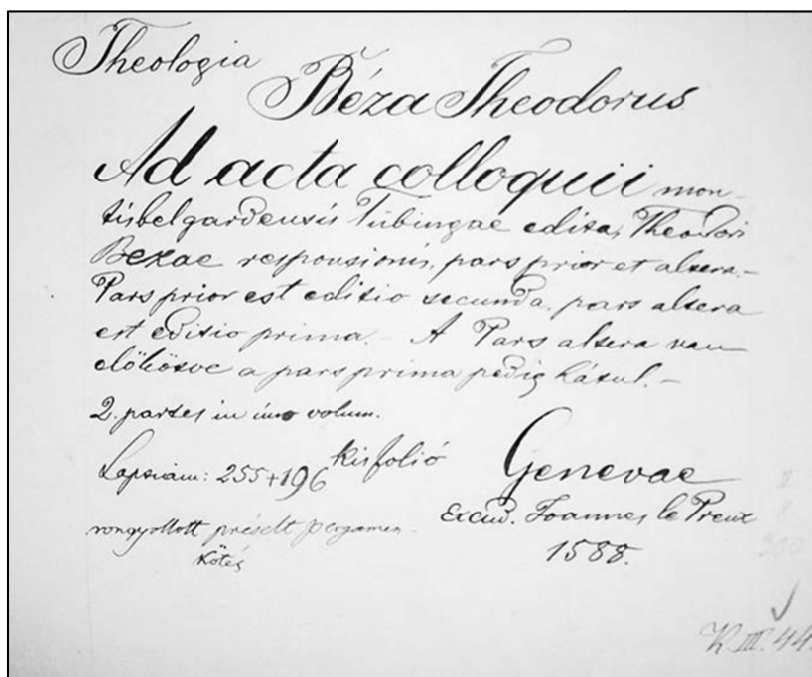
9. kép

A „Coetus Papensis” possessor-bejegyzése egy berni Jean le Preux kiadványban
(Jelzete: C.I. 1719.)

A restaurált kötet gyűjteménybe kerülésének körülményei ismeretlenek. A századfordulós könyvjegyzékben már a mai jelzetén szerepel. A kötetben a pápai lilabélyegzős pecséteken kívül nincs újkori tulajdonbélyegző sem. Jelenleg a nyolc ősnyomtatványt és mintegy négyszáz antikvát őrző gyűjtemény tagja. A katalóguscédulákat Kálvin, Béza és Luther műveinél átlapozva feltűnően sok genfi nyomtatványra akadtam, cédulák alapján 28 darabra. A cédulákat a XIX. század végétől írták a könyvtárban, és sajnos előfordul, hogy a XX. század viszontagságait csak a cédula élte túl, a könyv már nem.²⁶ Ebben a könyvtárban az iskola széniora volt a mindenkori könyvtáros. Az első könyvtártörténeti adat 1619-ből való. Egy teológiai munka (*Conradus Schlüsselburgius: Theologiae Calvinistarum libri tres. Frankfurt am Main, 1594.*) belső tábláján halványan olvasható volt, hogy ez a kötet akkor a pápai coetus tulajdonát képezte. A XVII. századból magas számban fordulnak elő a heidelbergi református professzorok könyvei, ami azt jelzi, hogy a pápai diákok gyakran keresték fel a heidelbergi egyetemet. Az 1802-es könyvtári szabályzat szerint a külföldi tanulmányútról hazatérő teológusok kötelező hagyománynak tekintették, hogy alma materük számára könyvet hozzanak. Így a peregrinusok révén került a

²⁶ Mezei Zsolt szíves közlése.

gyűjteménybe számos, ma már könyvészeti ritkaságnak számító mű a *Plantin*, *Frobenius*, *Thanner*, *Faber*, vagy az *Elzevir* nyomdákából.²⁷

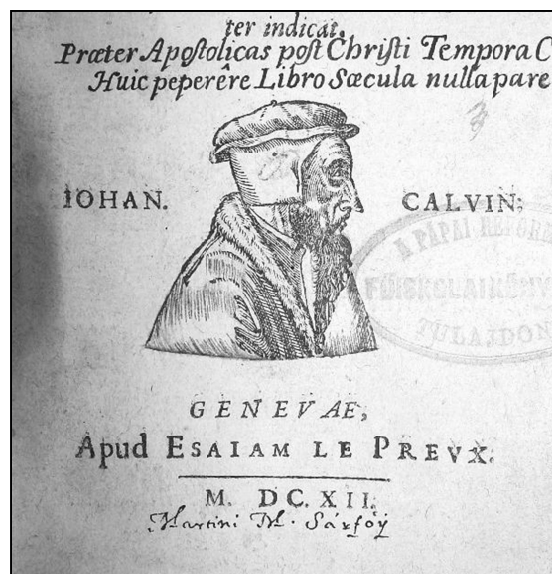

10. kép

A restaurált kötet katalóguscédulája, XIX. század. (Ref. Gyűjt.)

A genfi kötetek közül Pápán Jean (I.) le Preux-tól őriznek hat darab nyomtatványt, ebből kettő kolligátum, egy olyat, amelyet Eustache Vignon-nal közösen nyomtattak, és bizonyosra vehető, hogy peregrinus hozta haza Wittenbergből, valamint egy olyan nyomtatványt, melyet a fia, Esaie le Preux adott ki. Továbbá egy darab Jean (I.) le Preux-kötetet Bernből, amelyben a medvés nyomdászjel látható. A nyomdászmuhely-belsőt ábrázoló jelvény csak a restaurált kötetben látható, a többi le Preux-kiadványban vagy csak ornamentika vagy Kálvin portréja profilból.

²⁷ Pápai Református Gyűjtemények, <http://www.papacollege.hu/>

11. kép

Esaie le Preux kiadványa (Ref. Gyűjt. K. III. 461.)

A Magyarországon interneten elérhető könyves katalógusok alapján ugyanebből a műből a MTA Könyvtárában található egy példány. Egykorú, egyszerű pergamenkötésben van. Az OSzK-ban is fellelhető egy példány, de más kiadásban, erősen csonkított, körbevágott állapotban, körülbelül a két világháború között készült vászonkötésben. Európa szerencsésebb sorsú, nagy múltú könyvtáraiban már jóval nagyobb példányszámban megtalálhatóak: az 1588-as *Ad acta colloquii... editio prima, pars altera*-ból 33 példány. Az 1588-as *Ad acta colloquii editio secunda pars prior*-ból pedig 24 példány létezik.²⁸

(2. KÖZLEMÉNY, idegen nyelvű összefoglaló és irodalomjegyzék a következő számban)

²⁸ GLN1516. <http://www.ville-ge.ch/bge/gln/>

HUDI JÓZSEF

Adalékok Tarczy Lajos külföldi egyetemi tanulmányaihoz (1831–1833)

APÁPAI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM XIX. századi meghatározó tanárának emlékét részben az iskolatörténet, részben tanítványai írásban rögzített emlékezete őrzi. Az előbbi demisztifikáló tárgyyszerűség, az utóbbi romantikus túlfűtöttség, legendaformáló szándék jellemzi. A rejtett diskurzus szinte elfedi, hogy életének egy-egy meghatározó szakaszát sem ismerjük kellő alaposággal.

A ma használatos iskolatörténeti szintézis tudatosan a tanárt állította központba, s azt az utat, amelyet a tanárrá válásáig megtett, csak jelzi.¹ Tudjuk, hogy 1807. december 6-án született a Komárom megyei Hetényben, ahol édesapja gazdálkodó, mészárszéket bérlő jómódú kismemes volt. Iskoláit szülőfalujában kezdte, a poétai és rétori osztályt Révkomáromban végezte, majd 1823-ban Pápán folytatta tanulmányait. Eminens tanulóként végezte a bölcsészeti és teológiai tanfolyamot. 1827–1829-ben praeceptor, 1829–1830-ban praeses és contrascriba volt, 1830–1831-ben a seniori és segédtanári feladatot látta el. 1829–1831 között a könyvtárnoki feladatokat is vállalta és részt vett a kollégiumi könyvtár rendezésében.

1831 őszén külföldi tanulmányútra ment. Az útlevél megszerzéséhez az egyházkerület 1831. június 24–26. között Balatonfüreden tartott közgyűlésén adott ki számára ajánlólevelet.² A helytartótanács azonban kevesellte a „külső universitásokra kimenni kívánczó” ifjú dokumentumait, ezért október 4-én kiadott rendelete következtében az iskolai bizonyítványait is felküldték. Csak

¹ BODOLAY 1981b. 174–232.

² DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1831. Nr. 32. A jó erkölcsű, feddhetetlen életű, „józan, tiszta, és szelíd principiumairól” ismert eminens seniornak szívesen adtak ajánlólevelet, mert arra számítottak, hogy „ő belőle annak idejébe köz hivatalt viselő személyt is bátran várhatni.” A végzést teljes terjedelmében, de pontatlanul idézi: SEBES-TYÉN 1908. 28.

ezt követően kapott útlevelet.³ Ügyét Tóth Ferenc püspök és Veszprém vármegye egyaránt hathatósan támogatta.⁴

Tarczy a bécsi egyetemen bölcsészetet, fizikát és matematikát hallgatott. Közben sor került a Márton István halálával megüresedett főiskolai filozófia és matézis professzori állás betöltésére. A pápai református egyházközség Szép Ábrahám első kurátor és Tóth Ferenc prédikátor és püspök elnöklete alatt 1832. január 22-én tartott ülésen 7 személyt jelöltek Mándi helyére.⁵ Ezek sorrendben:

1. Stettner György királyi táblai ügyvéd,
2. Hetényi János ekli prédikátor, superintendentionalis assessor,⁶ a Litteraria Deputatio⁷ tagja,
3. Pap István vámosi (nemesvámosi) prédikátor,
4. Seregély Dániel mezőlaki prédikátor, superintendentionalis assessor,
5. Keserű János felsőgörzsönyi prédikátor, tractualis⁸ és superintendentionalis assessor,

³ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1832. Nr. 42/1.

⁴ DREKK O.675.d. Tóth Ferenc „Püspöki magános Protocolluma” 1828–1843. 234–235., 243., 245–246. p. A püspök 1831. augusztus 27-én a helytartótanácsnak írt latin nyelvű levelében ajánlotta őt „Külső Academiákra lehető kimenés végett”; 1831. október 20-án bizonyítványát (Testimonium) is felküldte. Erre az előző napon Pápán tartott kisgyűlés hatalmazta fel. 1831. november 18-án levelében Szathmáry József helytartótanácsi ágenszt arra kérte, hogy Tarczy lipcsei és göttingeni tanulásának (útlevelének) ügyét igyekezzék előmozdítani, ugyanis Tarczy „Lipsiába és Göttingába igyekezik tanulni menni”. Ugyanekkor hasonló tartalmú levelet írt Tasnádi Szűcs István bécsi kancelláriai ágensnek is. Szathmáryhoz írt leveléből kiderül, hogy az egyházkerület nagyon elégedetlen volt az ágenssel, aki azt akarta elhíttetni, hogy az útleveléigénylés rendben zajlik, holott semmit sem tett annak érdekében.

⁵ DREL I. 1. b. Egyházkerületi közigazgatási iratok, 1832. Szám nélkül. A pápai református eklézsia consistorialis jegyzőkönyvének kivonata. 1832. Nr. 203. A consistoriumon a két elnök mellett a következő személyek voltak jelen: Kolmár János, Zsoldos János orvosdoktor, Nagy Szabó István, Eöri Szabó László, Eöri Szabó Gábor, Pálfy Pál, Stettner Lajos, Kováts János táblabíró, Vetsey Károly főszolgabíró, Zsoldos Ignác alszolgabíró, Sebestyén Gábor vármegyei tiszti ügyviselő (ügyész), Pálfy Károly eklézsiái perceptor (számvevő), Osváld Dániel, ifjú Gombás Mózes, Kun János, Török József, Tóth Lajos, Rósa Dániel hites ügyvéd urak, továbbá nemes Kiss István vicecurator, nemes Által István, nemes Töltési Zsigmond, nemes Horváth Mihály, nemes Horváth János, nemes Klára Sándor, nemes Klára Pál, nemes Vas Dániel, Landszinger János, Edelényi József collector, nemes Csurgai Ferenc, Horváth István, nemes Kiss Ignác, nemes Csurgai István, nemes Jezernitzky Sándor és nemes Cseresnyés István egyházfiak. Az egyházközség vezető csoportja a helyi értelmiségiek, ügyvédek, orvosok közül került ki, az egyházfiakat többségében a nemesek közül választották.

⁶ egyházkerületi ülnök (tanácsbíró)

⁷ Tudományos Bizottság, amely a beküldött, kiadásra szánt kéziratokról készített bírálatot, de más eleje utalt kérdésben is szakvéleményt adott. Tagjait a tudós tiszteletesek közül nevezték ki.

6. Szüts Károly debreceni kollégiumban végzett, ott seniori hivatalt betöltő, s most külföldi akadémián tanuló ifjú,

7. végül Tarczy Lajos pápai kollégiumi volt senior, a bécsi egyetemen „magát tökéletesítő ifju”.

A jelöltek felkészültségének, érdemeinek ismertetése után „némelly jelenlévő consistorialis urak” azt a javaslatot tették, hogy mivel a betöltendő állás nagy felkészültséget kíván, olyan személyt válasszanak, aki „előre készítené magát (...) a szükséges tudományra”. Mivel a jelöltek többsége már családos, „meg állapodott” ember volt, akikről nem feltételezhatték, hogy hajlandók külföldön tanulni, ezért a voksok többsége Tarczy Lajosra esett. Szép Ábrahám még ugyanezen a napon hivatalos levélben értesítette a püspököt a gyűlésről, melyhez a jegyzőkönyv kivonatát is mellékelte. Az eddigi gyakorlatot és jogszokást mellőző döntés következtében a legesélytelenebb és legfiatalabb jelölt került az első helyre, amely elsősorban Hetényi Jánost sértette. Mellőzése következtében ellensége lett az 1831 után fellépő új nemzedék képviselőinek, elsősorban Bocsor Istvánnak és Tarczy Lajosnak.⁹

A következő, 1832. június 18–20-án Révkomáromban tartott egyházkerületi közgyűlésen két professzori állás betöltéséről döntöttek, ugyanis jogi tanszék felállítását is elhatározták. Jogtanárnak Stettner Györgyöt, filozófiatanárnak Tarczy Lajost választották.¹⁰ Az újonnan felállított jogi tanszék fenntartását az egyházkerületi pénztárból (cassa generalis) fedezték.¹¹

A döntést megelőzően a pápai egyház mellett a 9 traktus (esperesség) véleményét is kikérték, így a fentiekén kívül Steller János és Kováts Benjámín losonci professzor, Tüdös József professzor, valamint Arkai András szokolai prédikátor is bekerült a jelöltek közé. Meglepő, hogy a Mártont Istvánt 1831/32. tanévben ideiglenesen helyettesítő Sebestyén István és Edelényi Sán-

⁸ Tractualis assessor: egyházmegyei törvényszéki ülnök, mai kifejezéssel egyházmegyei tanácsbíró.

⁹ Hetényi a pesti protestáns főiskola ügyében kifejtett nézeteit keményen bíráló Bocsor István professzort személyeskedve támadta, s végső soron alkalmatlannak ítélte a pápai nevelés-tani professzori állás betöltésére. Burkoltan a pápai hegeliánusok eltávolítását követelte, amikor azt írta, hogy „lehetnek olly szerencsétlen oktató-választások is, minők főiskoláinkban több ízben történtek: egy két rossz oktató pedig felszámíthatatlan kárt tesz, csak egyetlen nemzedékbeli ifjuság’ elveinek megmérgezése által.” HETÉNYI 1843. 498.

¹⁰ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1832. Nr. 37.

¹¹ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1832. Nr. 39.

dor professzorok, illetve az 1832/33. tanév elején őket váltó Németh János professzor, volt monoszloi prédikátor nem kerültek a jelölőlistára.¹²

Tarczy 1832 nyarán értesítette Tóth Ferenc püspököt, hogy a helytartótanácsból Berlinbe kapott útlevelet. A püspök az 1832. július 23-án Pápán tartott egyházkerületi kisgyűlésen ismertette Tarczy levelét, melyben útjához jóváhagyást és segílyt kért. Mindkettőt megkapta. Egyúttal arra kérték, hogy augusztus 16-án Stettner Györggyel együtt jelenjen meg Pápán az iskolai tanács ülésén, hogy a tantárgyak felosztásáról tárgyalhassanak.¹³

A tanév végén Pápán megválasztották tanárnak, de nem jött haza, hanem azt kérte, hogy Németországban folytathassa tanulmányait. Prága, Drezda, Lipcse, Hallé és Wittenberg érintésével Berlinbe ment, ahol a következő tanévet töltötte.¹⁴ Hazatérése után, 1833. november 4-én iktatták be professzori hivatalába.¹⁵

Tarczy az útról nem hagyott ránk feljegyzést, de mástól ismerünk visszaemlékezést, ami azt mutatja, hogy az utazásnak kialakult rendje volt. Keszi Hajdu Lajos így írt erről: *„Nagy Áron barátommal 1842-ben külföldi utra indulék. Bécsben csatlakozott hozzánk miskolczi Szijártó György [áros]-pataki végzett senior. Bécsből, néhányheti időzésünk után megkezdénk utazásunkat Berlinbe. Útunk Prága, Drezda, Lipcse, Wittenberg és Hallén át történt. Mindegyik városban látás, tapasztalás tekintetéből rövidebb majd hosszabb időig tartózkodánk. Halléban tanulmányoztak¹⁶ ekkor Tavasi Lajos, Tatai István, Terrai Károly hazánk főiskoláiban szép hírű tanárok, írók, kiknek honfiui lelkes barátságukra elhunytok után is édes örömmel emlékezem; itt búvárkodott még László József is, pápai főiskolának gondnoka, kivel akkor nem találkozhatám, csak később kor hozta meg nekem ezen kibeszélhetetlen örömet, hogy vele színről színre lehettem, még pedig saját lakán Kocson egy ünnepélyes alkalommal.*

Eljutánk végre Berlinbe hosszabb tartózkodásunk főhelyére. Magyar tanulók számosan voltak ekkor Berlinben, kik hazafiui lelkesedéssel, közakarattal

¹² DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1832. Nr. 38.

¹³ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1833. Nr. 31/1. Az 1832. július 23-i pápai kisgyűlés jegyzőkönyve. Tarczy a professzori fizetésből a helyettesítés után fennmaradó összeget kapta meg segílyként.

¹⁴ Az útvonalat életrajzírója említi: TÖRÖK 1885. 56., továbbá SEBESTYÉN 1908. 29.

¹⁵ PREI Eklézsiái jegyzőkönyv, 1833. október 20. Nr. 54. A pápai református egyház presbitériumának határozata a november 4-i beiktatáson megjelenő vendégek elszállásolásáról.

¹⁶ értsd: tanultak

könyvtárt alapítánk ily czimmel: »Berlini magyar könyvtár« (bibliotheca hungarica).¹⁷

A 25 éves Tarczy 1832. október 27-én iratkozott be a *Friedrich-Wilhelms Universität zu Berlin* teológia fakultására, ahol egy évet töltött. Adatait 81. sorszám alatt jegyezték be az egyetem anyakönyvébe.¹⁸ Négy nap múlva még egy magyarországi diák, a 21 éves *Kmettyi György* iratkozott be, aki a pozsonyi gimnáziumban végzett. A tanév vége felé még két teológushallgatóval ismerkedhetett meg: 1833 májusában a serkei származású Molnár István, június közepén a pesti Nagy József csatlakozott hozzájuk.¹⁹

Berlini tartózkodásából általában azt emelték ki, hogy megismerkedett Hegel filozófiájával, amely nagy hatással volt rá.²⁰ 1833-ban hazatért, elfoglalta tanári állását, s megkezdte a filozófia tanítását. Kitűnő előadásaival hamarosan fölhívta magára a figyelmet, s az ortodox református értelmiség – Kazay Gábor helyettes főgondnokkal az élen – megtette a szükséges lépéseket: „*A hegelistát – ahogy Jókai frappánsan megfogalmazta – lehúzták a katedréről, ’s megtették fizikai tanárnak. Annak is kitűnő volt.*”²¹ Ettől kezdve a fizikai-matematikai tanszék élen fejtette ki működését, de továbbra is mindent megtett azért, hogy az ifjúságot haladó szellemben neveljék. Az iskolán kívüli nevelés legfontosabb műhelye az 1841-ben általa alapított Képzőtársulat lett, amelynek tanár-elnöki tisztét is ellátta.²²

Tarczy karrierjének alakulásában Mándi Márton Istvánnak,²³ Tóth Ferenc püspöknek, Kazay Gábor egyházkerületi helyettes főgondnoknak és Eöry Gábornak lehetett meghatározó szerepe. Márton István professzor ajánlotta

¹⁷ KESZI HAJDU 1890. 627–628. A berlini magyar könyvtárat Keszi Hajdunak a Bécsi Magyar Újság 1881. évi 2. számában közzétett visszaemlékezése szerint az 1842-ben ott tanuló mintegy 25 magyar ifjú alapította azért, hogy „a magyar haza irodalmilag is mindig szívökben legyen a messze távolban is.” (Uo. 628.)

¹⁸ SZÖGI 2001. 69. Az egyetemi matrikulában Komorn (= Komárom) városa szerepel származási helyként, apja foglalkozását földbirtokosnak (Gutsbesitzer) jelölték. Az egyetemről 1833. augusztus 14-én jelentkezett ki.

¹⁹ SZÖGI 2001. 69.

²⁰ Érdekes, hogy berlini diákélményeiről életrajzírója semmit sem írt: SEBESTYÉN 1908. 29. Hegel hatásáról is csak általánosságban: „*A bécsi egyetemen a filozófiára is, de kiválólag matematikára és fizikára készül, a berlinin a filozófiára s nagy lelkesedéssel merül bele Hegel rendszerébe. Itt betetőzi tudományos egyetemi szakképzettségét.*” (Uo. 34.)

²¹ JÓKAI 1960. 30–31. Korábban idézte: BODOLAY 1981b. 178.

²² A Képzőtársulat történetére lásd: BORSOS 1892., SZABÓ 1913., BODOLAY 1963. 284–299., 371–374.; uő. 1973. 66–103.; uő. 1981. 184–187., BODOLAY 1973. 66–103.

²³ Mándi Márton István életéről: TÓTH 1808. 41–43., pályájáról monografikus alapo sság gal: TRÓCSÁNYI 1931.

tanárnak, ami a „nagy ember” halála után konfliktushoz vezetett. Márton ellenzéke igyekezett Tarczy alkalmazását megakadályozni, s ezért ellenében Stettner Györgyöt támogatták. Tarczy nem titkolta, hogy Stettnert nem tartja alkalmasnak (eléggé felkészültnek) a tanszék vezetésére.

Tarczy a bécsi tanév idején Eöry Gáborral és Kazay Gáborral állt levelezésben. Az 1832. január 28-án kelt, s Kazaynak küldött válaszleveléből kitűnik, hogy a kapcsolattartásban fontos szerepe volt a közvetítőknak: a Bécsben megforduló pápai zsidó kereskedőknek, akik a küldönc szerepét játszották.

Tarczy Bécsben viszonylag zárt világban élt; csak Márton József egyetemi tanár – Márton István testvéreinek – családjához volt bejáratos. A nagyvilági élet elérhetetlen volt a vékonyerszényű diák számára. Pedig szeretett volna rendszeresen színházba, operába járni, de nem tehetette. Leveléből kitűnik, hogy tudatosan készült a tanári pályára, s csekély pénzét különórákra fordította. A bécsi Politechnikumban rajzot tanult annak érdekében, hogy a gyakorlati geometriát és a mechanikát színvonalasabban taníthassa Pápán. 1832 tavaszán jogi ismereteit is gyarapítani kívánta a „jus metallicum” (bányajog) tantárgy tanulásával. Nem érdektelen azon okfejtése, hogy Franciaország fejlődését az elmúlt negyven évben részben a matézisnek (fizikának), átvittebb értelemben a természettudomány előretörésének köszönhette.

Berlini tartózkodása idején megismerte az egyetem világát és szabad idejében tett utazásai során a német valóságot. Erről három, szintén Kazaynak írt levele tanúskodik. Az első 1833. március 5-én, a következőt 1833. június 10-én, a harmadikat augusztus 8-án írta. Júniusi beszámolójából kitűnik, hogy Bécsből eredetileg nem a berlini, hanem a lipcsei egyetemre akart menni, de a bécsi kormányhatóságok csak Berlinbe adtak neki útlevelet. Tóth Ferenc püspök leveléből az is kitűnik, hogy eredetileg Lipcse mellett Göttingen is a tervei között szerepelt – nyilván a püspök hatására.

Utólag hálát adott a sorsnak azért, hogy Berlinbe kerülve megismerhette az „új idő” filosofiáját”. A nyári szemeszterben 5 tárgyat vett fel: Leopold von Henning (1791–1866) professzortól Hegel filozófiáját, továbbá Goethe színelméletét; Martin Ohm (1792–1872) professzortól az analízist és trigonometriát, Ermán professzortól elektrológiát (elektromosságtant) és magnetológiát (mágnesességtant), fizikát és geográfiát tanult. Henning és Ohm voltak legkedvesebb professzorai, ők hatottak rá leginkább.

Utazása és kirándulásai során és a berlini egyetemen szerzett élményei alapján rá kellett döbennie Magyarország elmaradottságára. Nemcsak a

bőkezű fejedelem jóvoltából virágzó, 150 professzort foglalkoztató, 2500 diákot képző; a testi, szellemi és művészeti nevelést egyaránt fontosnak tartó egyetemről beszélt elragadtatással, hanem a szorgalmas porosz népről is, amely a silány, homokos talajon is magas színvonalú mezőgazdasági kultúrát honosított meg, s ezáltal gazdagságot, jólétet teremtett. Ellentétben Magyarországgal, ahol a „kövér búzát termő” földön dolgozó paraszt még mindig földesúri függésben él, nyomor és éhezés az osztályrésze. Azt a tanulságot is levonta, hogy a kor szükségletei a modern nemzeti nyelvek tanítását követelik meg a „leket bilintselő” latin helyett. Itt tudatosodik benne, hogy a magyar nemzeti nyelv „legszentebb kintsünk”, azt kell jogaiba visszaállítani, s fejleszteni, hogy a „jólét szülőjét”, a közműveltség („közértelmesség”) színvonalát emelni lehessen. Pár évvel későbbi műveiben tudatos nyelvhasználóként tűnik fel: az akadémiai helyesírási szabályzatot útmutatásait követi és a természettudomány magyar szakszókincsének megteremtésére törekszik.

Második levelében arról számolt be, hogy III. Frigyes Vilmos az egyetemet ösztöndíjjal is segíti. Az általa adományozott 500 porosz tallér jutalom az egyetem által 1833-ban kiírt tudományos pályázat nyertesének 3 évi olaszországi utazási és ott tartózkodási költségeit fedezi. Az egyetem fakultásai évente hasonló pályázatot hirdetnek a diákok számára és a díjnyertes pályaművek szerzőit jutalomban részesítik.

A népe boldogulását segítő király pozitív élmény a számára – ahogy néhány év múlva a főiskolai diáktársaságokat betiltó királyi rendelet (1836) nyomán arról győződhetett meg, hogy a magyar király nem állítható egy sorba a porosz királlyal. A berlini egyetem szabadabb légköre mégis arra ösztönzi, hogy a Képzőtársulatban megteremtse majd azt a liberális elveken nyugvó szellemi műhelyt, amelyben az „iskolai ifjakat a polgári élet számára” lehet nevelni.²⁴ A társaság munkáját igazolta, hogy tanítványai 1848/49-ben sikeres „vizsgát” tettek hazafiságból, s többségük az életben is megállta helyét.²⁵

²⁴ Az idézet az Atheneumban 1837-ben és 1838 elején megjelent „Philosophiai vázlatok” c. írásából való. Vö. BODOLAY 1981a. 181.

²⁵ A volt pápai református diákok 1848/49-es szerepvállalásáról: BONA 2009.

FÜGGELÉK

Az alábbiakban Tóth Ferenc ágenshez írt levelét, továbbá Tarczy Lajos Bécsből és Berlinből küldött leveleit és az egyik válaszlevelet eredeti helyesírással tesszük közzé. A szövegbeli kiegészítéseket szögletes zárójellel [...] jelöltük. Az idegen szavak magyarázatait, az előforduló személyek adatait lábjegyzetben adtuk meg. A bibliográfiai rövidítések feloldását a közlemény végén találja az olvasó.

1.

Pápa, 1831. november 18.

Tóth Ferenc Szathmáry József helytartótanácsi ágenshez

Tekintetes Agens Ur, különösen tisztelt uram!

Közelebbi Levelemben megírtam, hogy a NMMK Helytartó Tanátsnak²⁶ Oct. 4^{dik} napján, és a 25480^{dik} szám alatt költ Kegyes Intimatumában²⁷ parantsolatott a főtiszt[életü] sup[erintendenti]a²⁸ Tartzi Lajos Ur[na]k Oskolai Testimoniumát²⁹ felküldeni, melyet Sup[erintendenti]ank Oct. 19^{dikén} fel is küldött.

Ujra Nov. 7^{dikén} és a 28571 szám alatt költ³⁰ 's Tartzi Urat illető Kegyes Intimatum³¹ melyet Nov. 15^{dikén} vettem, így szóll: S[acratissi]mae etc. Exteris Scientiarum Universitatibus, ad quam Ludovicus Tartzi exire cepit, nomine tenus haud designatis, absq[ue] earum vero indicatione petito indultu Impetrari nequeunte Superintendencia[m] hanc erga submissum 19^{ae} 8^{bris} a[nni] c[urrentis] eius testimonium ad defectum eundem praevis supplementum hisce ultro inviari. Ex Consilio R[egio] L[ocumtenentia]l]i H[ungarico] Budae die 7^a Nov. 1831.³²

A mely Levél mellett leküldötte Tartzi Ur az ő neki adott Sup[erintendia]lis, és Vármegyei Recomendatiókat; abban megkérte Ő a Tekintetes Agens Urat, hogy ezen Testimonialisokat egy³³ az ő Nevében teendő Folya-

²⁶ Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak; a helytartótanács 1724-ben felállított kormány szerv volt.

²⁷ intimatum (latin) = rendelet, leirat

²⁸ superintendencia (latin) = egyházkerület

²⁹ testimonium (latin) = bizonyítvány

³⁰ Ezután: *Intimatum*, áthúzással törölve.

³¹ Ezután áthúzással törölve: *igy szoll*

³² Magyarul: *Legfenségesebb stb. mivel a külföldi tudományegyetemek, ahová Tarczy Lajos kimenni készült, név szerint nincsenek megjelölve, továbbá ezeknek a megjelölése nélkül a kért engedélyt nem lehet megszerezni, az egyházkerület legyen utasítva arra, hogy az ennek érdekében a folyó év október 19-én felküldött bizonyítvány említett korábbi hiányosságát pótolja. A Magyar Királyi Helytartótanácsból, 1831. november 7. napján.*

³³ Ezután áthúzással törölve: *Ins[tanti]a mellett.*

modás mellett méltóztassa beadni, beleírván, hogy ő Lipsiába és Göttingába igyekezik tanulni menni.

Ezt a Levelet ő itt az én házamban írta Pápáról lett elmenetele előtt való napokban és én tudom nyilván, hogy ez az ő Levelében benne van, hogy Lipsiába és Göttingába akar menni.³⁴

A Tekintetes Ur is tudja azt jól, hogy de systemate vagy azt bele tennie, hogy ki hová akar menni tanulni, – a mire F[elséges] Parantsolat is van: hogy esett hát az hogy ez az ennyire szükséges dolog ki van az ő mellette beadott Recursusból³⁵ hagyva?

A minap is egy kis sensatiót tsinált az Sup[erintendentia]lis Gyülésünkön, hogy a Tekintetes Ur 8^a Oct. irtt Levelében azt méltóztatta írni, „hogy Tartzy Lajos Ur esedezését igen is beadta – mind a Super[intendent]ia mind a Vármegeye ajánlásai igen is mind a Consiliumnál vagynak, 's a dolog már referáltatott is 's egynehány nap mulva Bétsbe fel is megy”. Oct. 4^{dikén} pedig és így a T[ekintete]s Ur Levele előtt 4 nappal az íródik, hogy küldjük el a O[skolai] Testimonialissát;³⁶ és így hogy mehetett volna fel egynehány nap mulva Bétsbe Budáról, mikor még hijja van a dolog[na]k.

Most pedig ujra megbotránkoztak benne, hogy ez a Rendelés jön, hogy a Super[intendent]ia írja meg, hogy hova akar menni Tartzy Lajos; mert a Folyamodásában nints kitéve, mikor azt Tartzy Lajos nyilván megírta a Tekintetes Urnak, hogy Lipsia és Göttinga tetetődjön fel a Folyamodó Írásban, a mit én is láttam a levelébe[n] bele írva lenni, amit ha ő elfelejtett volna megírni a T[ekintetes] Urnak meg kellett volna ötöt a' felől kérdezni, a T. Urra bizván³⁷ mint Vallási Agensünkre az ő nevében teendő Esedező Levél[ne]k elkészítését és beadását; mert be nem jelentett Hely nélkül hova lehessen adni meghatározott Engedelmet!

Most már³⁸ hol legyen Tartzy Ur senki közülünk nem tudja, Heténybe[n] van-é, Gyallán-é, vagy Bétsbe[n], a hová igyekezett November elein felmenni, hogy ott addig is, mig a Passusa³⁹ kijönne, a Polytechnikumba járna tanulni.

Mi ő utánna nem tudunk sohová írni. A' hát most az én kérésem; hogy maga a Tekintetes Ur supplealhatja-é azt a mi parantsolatik, a T[ekintete]s Urnál lévő Levelében Tartzinak nyilván ki lévén téve, hogy a Recursusba tevődne be, hogy ő Lipsiába v. Göttingába akar menni tanulni.

³⁴ Eredetileg: *ki menni*, a *ki* áthúzással törölve.

³⁵ recursus (latin) = válasz

³⁶ oskolai bizonyítványát

³⁷ A mondat második része ezután lapalji lábjegyzet formájában van betoldva.

³⁸ Ezután, áthúzással törölve: *az a Ke*

³⁹ passus (latin) = útlevel

Ha supplealhatja: tessék⁴⁰ ezt supplealni, a mit a' T[ekintete]s Ur tudhat leg jobban, hogy teheti-é ezt, vagy nem. Ha nem: Tartzi Urnak azon Levelét, mely mellett a Testimoniumait leküldötte; méltóztassa a l. első⁴¹ Postán hozzá-
m felküldeni Pápára, hogy abból szemeink[k]el látván a Gyűlésben azt, hogy ő Lipsiába és Göttingába akar menni: mi ugy irhassunk innen fel.

Nem tagadhatom el, hogy Sup[erintendenti]ank[na]k tagjait ez a fogadkozással tett Recursus, és⁴² a dolognak e miatt lett hátráltatása nagyon meghattotta,⁴³ – m. o.⁴⁴ kérem a Tekintetes Urat, hogy ha lehet ezt magától orvosolni: tessék mindjárt ezt orvosolni, és nekem megírni, hogy mikor tettet[t] beadni az ezt suppleáló Recursust,⁴⁵ – ha pedig nem Supplealhatja: a Tartzi Ur[na]k azon Levelét méltóztassa nekem a leg első Postán felküldeni, mely mellett Testimonialissait leküldötte, és a melybe hogy ő Lipsiába és Göttingába akar menni, az én szemem láttára írta bele itt nálam; mert a még keservesebb lenne, ha a jönne a Felső Consiliumról, hogy az Agens Jelentése nem elégséges, hanem a Supe[rintendenti]a tegye – az is pedig csak az ő már a T[ekintete]s Urnál levő Leveléből írhatja azt.⁴⁶

Talán hát jó volna annál a ki ezen dologban Referens megtudakolni, és annak tanátsa után tselekedni. Válasszának kikérése mellett különös tisztelettel vagyok a T[ekintete]s Ag[en]s Urnak

Pápán Nov. 18. 1831.

*alazat[o]s szolgaja
T[óth] F[erentz] super[intendens]*

NB. Ez nap küldöttem Bétsbe is Tekintetes Szüts Agens Urhoz a Tartzi dolgában levelet.

FORRÁS: DREKK O.675.d. Tóth Ferenc „Püspöki magános Protokolluma”, 245–246. Autográf fogalmazat.

⁴⁰ Ezután áthúzással törölve: *egy*.

⁴¹ legelső

⁴² Ezután áthúzással törölve: *ezzel*.

⁴³ értsd: felhábortotta

⁴⁴ minek okából

⁴⁵ Ezután áthúzással törölve: *és hogy kell-é v. nem a Super[intendentia]nak magának is írni?*

⁴⁶ Az ezután következő mondat lábjegyzetes betoldás.

2.

Bécs, 1832. január 28.

Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak

Béts Januarius 28^{án} 1832.

Tekintetes Tábla Bíró Úr,
különös tiszteletre méltó Drága Jóakaró Uram!

Éppen az egész Applicata Mathesis⁴⁷ (: az optica⁴⁸ kivéven :) befejező Praelectioról⁴⁹ jó kedv[v]el sétálgattam haza, midőn a' Gangunk⁵⁰ ajtaját kinyitván ímé magyarul szállít egy esmerős Zsidó, 's nyújtja által, valóban igen nagy örömmel 's köszönettel vett levelét a' Tekintetes Tábla Bíró Úrnak.

A' Levél első lapján tett kérdésre a' Tekintetes Úrnak, nem találtam el azt, a' mit azután a' 2^{ik} lapon olvastam. Nem ugyan azért, mintha talám⁵¹ azt hittem volna, hogy nagy Jóakaróim ajánlása után, tsalhatatlan az én leendő választásom; – nem, – sőt nagyon kétségesnek tartottam azt már tsak azon tapasztalt igazság esmeréséből is, hogy sokan, kik mint Sylla⁵² a' Római Respublicát,⁵³ egy vágással szeretnék a' Pápai Collegiumot, (: melynek állását az előttök gyűlöletes, elhunyt Prof. Márton Úrnak⁵⁴ tulajdonítják a' többek közt:) eltüntetni; tsak azért sem voksolnak én reám, hogy T. Prof. Márton Úr 's más nagy Emberek ajánlottak, – 's bennem szint oly akadályt gondolnak találni gonosz kívánságok realizálására, mint a' milyent T. Prof. Márton Urban 's másokban láttak: hanem azért, hogy még tsak gyanítani sem tudtam soha azt, hogy T. Stettner György⁵⁵ Úr is legyen candidálva.⁵⁶

Már ezt tudván, a' Pápai Ekk[é]zsi]a' voksolása folyamatját alkalmasint kitaláltam volna. Kalap véve hajtom meg magamat T. Stet[t]ner György Úr előtt, 's én leszek egy nagy Tisztelői közül, ha documentumot fogok látni arra,

⁴⁷ applicata mathesis (latin) = alkalmazott fizika

⁴⁸ optica (latin) = fénytán

⁴⁹ praelectio (latin) = tanítás, előadás

⁵⁰ Gang (német) = folyosó

⁵¹ értsd: talán

⁵² Sylla: Lucius Cornelius Sulla Felix (Róma, Kr. e. 138. – Puteoli, Kr. e. 78.) római konzervatív politikus, hadvezér, diktátor, aki ellenfeleivel kegyetlenül leszámolt.

⁵³ respublica (latin) = köztársaság

⁵⁴ Mándi Márton István (1760–1831) a pápai református kollégium újjászervezője, rektor-professzora volt, a kantiánus filozófiát képviselte. Kolerában hunyt el. Életművét feldolgozta: TRÓCSÁNYI 1931.

⁵⁵ Stettner (1848-tól Zádor) György (Duka, 1799. július 3. – Pest, 1866. augusztus 17.) ügyvéd, jogi író, akadémikus, 1832–1848 között a pápai jogakadémia tanára. 1836-ban a Kisfaludy Társaság egyik alapítója. Fiatalkorában Fenyéry Gyula/Julius Fenyéry álnéven publikált különböző folyóiratokba. SZINNYEI 1914. XIV. 1695–1699. NÁDASDY 2005. 67–74.

⁵⁶ candidálva (latin) = jelölve

hogy azt a' nagy cathedrát, melyről szó van, pro virili⁵⁷ betölti: – most, mint hogy én legfellyebb egy két a' Tudományos Gyűjteményben⁵⁸ Fenyéri Gyula név alatt előfordult lapjairól esmerem tsak, – de különben is – ítélnem nem szabad. Akárki lesz az, kire fog bízódni az a' dítso munka, ÷⁵⁹ a' leendő embereknek a' Mathesis 's Philosophia által való formálása: az az én egyetlen óhajtasom, hogy az a' kötelesség szent érzésével forgolódván hivatalában, Collegiumunknak, ez által pedig Édes Hazánkunk boldogítását igazán szívén hordozza. Ezeren lehetnek, kik, ha szíves igyekezetekben nem is, de talentumjaik 's tudományos kimiveltségeik által nálam sokkal elébb valók: kí ne térne ki örömmel az ilyenek előtt? – Egyes ember jolléte semmi a' köz boldogsághoz képeest. De különben is, valami Tanítói Hivatalt talán tsak kapok valahol, reménylem, – 's bár kisebb sphaerám⁶⁰ leendő⁶¹ is: tsak ugyan boldog leszek én. Azomban ha nem kapok is: szerentsétlen volnék én, ha magammal parantsolni nem tudnék, – ellene mond az ember kedves foglalatosságának, 's minthogy a' körülállásoknak parantsolni nem lehet, olyant tsinál a' míhez nints kedve – kevés időre tsak meg kell ennek jönni.

A' Tekintetes Tábla Bíró Úrnak erántam való szíves hajlandóságát 's boldogságomon való munkálkodását igen alázatosan köszönöm, 's ezt tsak úgy kérem ki továbbra is, ha ezzel Collegiumunk boldogsága megállhat. – – Bár tsak én nékem lehetne valaha módom abban, hogy a' Tek. Úrnak ezen szíves indulatját tsak valami részben is meghálálhatnám!

Ha bár hihetőbb is az sokkal előttem, hogy T. Stet[t]ner Úr fog választódni (: a' mit a' közelebbi Ablegatus⁶² választásbeli Gyűléskor történt némely dolgokról, is gyaníthatok :) ez a' dolog mindazáltal rajtam 's igyekezetemen semmit nem változtat.

Azon tzél, melyre volt közelebb minden olvasásom, tanulásom, tapasztalásom intézve, hogy t. i. ézzel,⁶³ vagy amazzal hogyan lehetek jövendő Tanítványimnak hasznára, megmarad ezután is; mert most is tsak probabile⁶⁴ az én választásom mint ez előtt volt, – azomban meg, semmit nem tanulhat az ember olyant a' mi rajta veszszen. – Meg kell ugyan vallanom, hogy bizonyos lévén nem-választódásom, nem költenék olyanokra, mint a' milyenekre ezen reménység alatt költök. Péld. okáért, most a' Practica Geometriához 's Mechanicához szükséges rajzolásokat tanulok a' Polytechnicumban lévő

⁵⁷ pro virili [parte] (latin) = tehetségéhez mérten

⁵⁸ A Tudományos Gyűjtemény 1817–1841 között megjelent vegyes profilú tudományos folyóirat volt. Repertórium: CSÉCS 1998.

⁵⁹ A kéziratban kettőspont közt hullámos vonal, a jel értelme: *azaz; vagyis*

⁶⁰ sphaera (latin) = hatáskör, működési terület

⁶¹ értsd: leend

⁶² ablegatus (latin) = kiküldött; követ

⁶³ értsd: ezzel

⁶⁴ probabile (latin) = hihetőleg

Maschinenzeichnung' Professora' Assistensétől.⁶⁵ Ennek minden órára egy Vforintot⁶⁶ fizetek. Az ehhez szükséges Reiszzeug,⁶⁷ Reiszbrett,⁶⁸ líneák,⁶⁹ 's a' t. circiter 30 Vforintban kerültek. – Így a' Magyar Törvény supplens Professorától⁷⁰ tsak azért fogok majd Februariusban tanulni Jus Metallicumot, hogy a' választódás esetére azzal a' Collegium javára lehetek, megmentvén az ott tanuló ifjakat azon nagy huzavonától, mellyet szoktak az Academiai Professzorok rajtok tenni. –

Én erősen meg vagyok a' felől győződve, hogy legelőször is a' Mathesis lábra állításán (: mert ez egyenes propaedeumája⁷¹ a' Philosophiának, ha ugyan a' mint Tanítói tapasztalásomból tudom, ez képes leginkább tisztává tenni a' lelket, mely pedig a' philosophiai vi'sgálódásoknak conditio sine qua non-ja⁷²;) kell törekedni az újj Professornak.

Ettől függ a' Nemzetnek nem tsak philosophiai serdülése, hanem még vi-rágzó fábrákák 's manufacturák által való boldogíttatása, – és physicus ereje, melynek igazságát nyilván mutatja a' Frantzia Nemzet 40 esztendőttől fogva való historiája, 's mostani állása. – Az ahhoz való requisitumokra, qua viribus, qua opibus concessum est,⁷³ szert kell tenni az embernek, ha Is-ten'kísértés, lelkiesmeretlenség, a' Publicum' égrekiáltó megtsalása nélkül akarja 's meri felvállalni azon Hívatait, melyre őtet a' Köz Bizodalom állította. Így rekeszti be Prof. Rácz⁷⁴ Úr a' Statisticáját (: vagy Aevi Rec.⁷⁵ Historiáját :) a' mint emlékezem: „Quod studiosa Iuventus nesciat distinguere factitias veritates a veritatibus sempiternis: huius rei causam in Docentibus ultra Slendrianismum sapere vel nequeuntibus vel nolentibus querere debemus”.⁷⁶

Passusom⁷⁷ dolga felől éppen tegnap beszéltem Tekintetes Szüts Agens Úrral⁷⁸ – biztat, hogy Martius vége felé bizonyosan kijön. Választ, – nem vá-

⁶⁵ Maschinenzeichnung' Professora' Assistense = a géprajz tanársegédje

⁶⁶ váltóforintot

⁶⁷ Reiszzeug, helyesen: Reißzeug (német) = rajzeszközök; tuskészlet

⁶⁸ Reiszbrett, helyesen: Reißbreit (német) = rajztábla

⁶⁹ líneák (latin) = vonalzó; Lineal (német) = vonalzó

⁷⁰ supplens (latin) = helyettes

⁷¹ propaedeumája (görög-latin) = bevezetése

⁷² sine qua non-ja (latin) = elengedhetetlen feltétele

⁷³ Az ahhoz való követelményekre [értsd: képességekre], amennyiben lehetséges, akár tehetséggel, akár szorgalommal, szert kell tenni az embernek (latin)

⁷⁴ Vélhetően Rácz István orvosdoktor, a természettan, történelem, statisztika, görög és latin irodalom tanára. Ecsegen (Borsod vm.) született, a pesti egyetem doktorált; orvosdoktori értekezését 1816-ban jelentette meg. 1817-ben már a pesti polgári ispotály segédorvosa volt. Statisztikai művét életrajza nem említi. Vö. SZINNYEI 304–305., CSÉCS 1998. 10.

⁷⁵ aevi recentis Historia (latin) = a közelmúlt története

⁷⁶ Hogy a tanuló ifjúság nem tudja megkülönböztetni az áligazságokat az örök érvényű igazságoktól, ezen dolognak okát a hanyagságon túl a tanítóknak lehetjük fel, másrészt azokban [a diákokban] kell keresnünk, akik erre nem képesek vagy nem akarják [megtenni].

⁷⁷ passus (latin) = útlevel

laszt engem a' Superintendentia:⁷⁹ én minden esetre kimegyek. – Szíves tanátsai a' Tek. Úrnak távollégyen hogy meg bántottak volna: sőt inkább lelkesítnek engem' azok elkezdett útamban.

Minden társalkodásom a' házi Prof. Úrral 's familiájával való némely kori beszélgetésben, Prof. Márton Úréknak⁸⁰ kikhez közel lakom, néhai látogatásában áll. – Barátról még tsak nem is gondolkodik itt, – én az ilyen polizey-os helyen⁸¹ minden embert ellenségemnek tartok. – Pénzem, minthogy úgy is kevés van, meg kell betsülni; – őrizkedem ennél fogva a' haszontalan költésztől. – Minden héten egyszer szeretnék elmenni a' Theátrumban, ha pénz volna: de minthogy e' nints; – nem lehet. Eleinte voltam vagy háromszor, – azolta nem, – mivel az entréek⁸² drágák.

Újjságúl egy pár dolgot írok, ha Újjság lesz ÷ az az ha még nem tettsett hallani.

1. Egy Lengyel Generál⁸³ nem régiben Bétsbe érkezik Török ruhában, Török tselédekkel. Úgy adja itt ki magát, mint a' Portának egy rendkívüli Követje Pári'sba. Producault mindenféle írásokat, mellyeket itt a' Politia is authentischernek elesmert. Hívják Ministerekhez, minden felé az ál-Törököt ebédre, – a' Hoher Markton⁸⁴ (: a' hol magam is jelen voltam: egy egész bataillon⁸⁵ katonaságot defiliroztatnak⁸⁶ előtte, – egyszóval igen jól fogadják. Pro complacentia,⁸⁷ midőn egy Ministernél lett volna ebéden, hívatott ez egy Törökül tudó embert is oda ebédre, 's midőn ez a' Generált Török nyelven szólíttta volna meg; e' pedig elhalván, eggyetlen egy szót sem tudott volna felelni: mindnyájan elbámultak, 's a' Polizey két óra alatt befogta azt...

Mások azt beszélik, hogy (: salvis auribus⁸⁸ legyen mondva :) egy Dáma adta volna fel azt a' Polizeynek, hogy nem Török.

2. 1^a Martii⁸⁹ nagy innep lesz Bétsben, Ó Felsége 40 eszt. regierungja⁹⁰ innepe.⁹¹ Ekkor a' kis Napoleont Ó Fels. először adoptálja, Erzherzogga⁹²

⁷⁸ Tasnádi Szűts István 1817–1834 között volt a reformátusok ügyvivője a bécsi királyi kancelláriánál. Vö. ZOVÁNYI 1977. 15.

⁷⁹ superintendentia (latin) = egyházkerület

⁸⁰ Márton József (Iszkaszentgyörgy, 1771. március 2. – Bécs, 1840. július 26.) nyelvész, szótárkészítő, lapszerkesztő, az MTA levelező tagja, Márton István pápai professzor öccse.

⁸¹ Polizey, helyesen: Polizei (német) = rendőrség

⁸² entréek (francia) = belépőjegyek; ticket d'entrée = belépőjegy

⁸³ General (német) = tábornok

⁸⁴ a főpiac téren (német)

⁸⁵ Bataillon (német) = zászlóalj

⁸⁶ defiliroztatnak (francia-német) = díszmenetben elvonultatják

⁸⁷ pro complacentia (latin) = szívességből

⁸⁸ salvis auribus (latin) = bocsánat a kifejezésért

⁸⁹ értsd: március 1-jén

⁹⁰ Regierung (német) = kormányzás

⁹¹ értsd: 40 éves kormányzásának ünnepe

⁹² Erzherzog (német) = főherceg

teszi, azután Károly Hertzeg nagyobbik (: a' mint mondják igen szép és igen derék :) leányával eljegyezteti. Ez a' kettő a' Lieblingje⁹³ a' Császárnak, a' mint mondják, az egész Udvarban. – Mindenféle szabad theatrumok, szabad bálók, 's a' t. lesznek; a' piatzokra tele nagy Hordók tsapra üttetve állítatnak a' nép számára: etc. etc. No lesz, tudom⁹⁴

FORRÁS: DREKK O.1092/127. Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak. Bécs, 1832. január 28. Autográf.

3.
Berlin, 1833. március 5.
Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak

Drága Tekintetes Táblabíró Úr, 's Táblabíróné Asszonyosság,⁹⁵
Különös tiszteletre méltó Jóakaró Uram 's Asszonyom!⁹⁶

Több rendbeli levelekből lévén szerentsém olvasni a' Tekintetes Táblabíró Úr, 's Táblabíróné Asszonyoságnak a' Pápai Ref. Collegium eránt tett nemes és nagy lelkű ajánlását, – én is, kinek azon oskola boldogítása, emelése, 's ez által elmaradt Hazánkknak – a' mennyire annak szűk köre ennek pusztá 's dudvás kietlenire hathat – nemesítése, méjjen szívéen fekszik, szent kötelességemnek tartottam a' Tekintetes Táblabíró Úr 's Táblabíróné Asszonyoság eránt hódoló érzéseimet kijelenteni.

Századunkban a' lelki erő, az értelmesség nyom sokat, – az hajt végre mindent a' mi nemes, a' mi ditső – az egyetlenegy eszköze előhaladásunknak. Tehetne e' hát valaki az idő ennyire kifejlett geniusához⁹⁷ képest a' Bölts Isten előtt kedvesebbet, az emberiségre nézve pedig hasznosabbat, mint azon felvett irányzatnak ÷ directionnak parallél⁹⁸ taszítást adván, ez által a' köz értelmességet terjeszteni, eszközölni? Az oskolák állítói 's gyámolítói nem egyes emberek' nem egyes corporatiok⁹⁹ vagy nemzetek' hanem az egész emberiség' háládatos tiszteletére teszik magokat érdemesekké. Ott kivált, hol bizonyos vallásos felekezetekkel legfellyebb is annyi jót tesz az ország, mint két

⁹³ Liebling (német) = kedvenc

⁹⁴ A következő lap hiányzik, a levél itt megszakad.

⁹⁵ Kazay Gáborné sz. Oroszy Julianna (1766–1842) köznemesi családból származó, művelt asszony, Pálóczi Horváth Ádám költő első felesége volt, akitől azonban 1793-ban Kazay miatt elvált. Ez volt az első polgári törvényszék előtti válóper Zala vármegyében. Vö. NÉMETH 2000. 53–54., HUDI 2009. 147.

⁹⁶ Az asszony szót a két sorban kétféleképpen írta.

⁹⁷ genius (latin) = szellem

⁹⁸ directionnak parallél = utasításnak párhuzamosan

⁹⁹ corporatiok (latinból) = testületek

árváival azon gazdag Úr, ki így fejezte ki magát „ich lasse zu Hause zwey Waisen wachsen”¹⁰⁰ – ’s a’ hol ennél fogva azon vallásos felekezetek, oskolájikról magok tartoznak gondoskodni: ott, ki ne telne el szent érzéssel ’s buzgó háládatossággal azon felséges Gondviselés eránt, mely egyes nagy lelkekben nem szűn meg gyámokat küldeni a’ szűkölködő ’s még böltsőjében ringó oskolának, – ki ne hajolna meg azon nagy Lelkek, nemes férjfiak előtt, kik átlátván a’ világnak egy nagy tzel felé való törekedését, felfogván azon eszközöket, melyek vihetik tsak az emberiséget a’ felé, Istentől vett javaikkal, az Istenség’ tzeljával egyezőleg kívánnak használni! – A’ Pápai Ref. Collegiumban egy örökbe fogadott gyermeke lép fel ezennel a’ Tekintetes Táblabíró Úrnak ’s Táblabíróné Asszonyságnak, ki, hihetőleg örökké élvén, örök háládatosságot fogad több atyai között a’ Tek. Táblabíró Úr ’s Táblabíróné Asszonyság eránt is – annak gyermeke’ nevelői nem szűnnek meg soha a’ Drága Tekintetes Úr ’s szeretett kegyes Hitvесе’ nevét méjj tisztelettel emlegetni – ’s most is, midőn én ily távolról a’ Tek. Táblabíró Úr ’s Táblabíróné Asszonyság eránt buzgó érzéseimet, legalább ily végetlenül kis mértékben kifejezni bátorodtam, tudom, hogy ebben velem nem tsak a’ Ref. Collegium, hanem az egész Protestáns Közönség ’s Haza örömmel kezét fog, – tudom, hogy örömmel ’s buzgósággal könyörög velem eggyütt a’ Mindenhatónak, hogy ez a’ Tekintetes Táblabíró Úr ’s Tekintetes Táblabíróné Asszonyság betses életét még sokáig terjeszteni, áldásával tetézni, tiszta erköltsi érdemekkel megrakott pályájakat vídám, zöld öregséggel megkoronázni méltóztassa!

Fogadja a’ Tekintetes Táblabíró Úr ’s Tek. Táblabíróné Asszonyság ezen néhány sorokat azon méjj tisztelet ’s hódolás jeléül melyet buzogni fog egész életében

A’ Drága Tekintetes Táblabíró Úr’
,s Drága Tekintetes Táblabíróné Asszonyság’

alázatos tisztelő szolgája
Tarczy Lajos Prof. m. k.

FORRÁS: DREKK 0.1092/261. Tarczy Lajos levele Kazay Gáborhoz. Berlin, 1833. március 5. Autográf.

¹⁰⁰ „Én otthon két árvát nevelek” (német).

4.
Hely nélkül, [Tótvázsony], 1833. március 5. után
Kazay Gábor válasza Tarczy Lajosnak¹⁰¹

Nagy Tiszteletű 's Tudományú Professor Úr!

Megvan irva: „Jobb a' jó Hir a' drága kenetnél! – Én, megsem álmodtam, hogy ezen jó szándékunk, de már Testamentum formába örökre megerősített végzésünknek híre illy hamar a' Spreé vize¹⁰² partján; ide 110 mértföldnyire; a' nagy Philosophus, az egyetlen egy Fridrich¹⁰³ ditső oszlopánál jelenjen meg!

Én az okos 's szemérmes Böltsek' példáját akarván követni, tsak a' „Ró'sabokor” alá akartam, ezen kis „Frigyládáját” a' Pápai Collégiumnak helyheztenni: de, az a' Szent Buzgóság és öröm, mely Dávidot is tántzra indította a' Frigyláda előtt: a' Pápai Szentekkel is Hosánnát mondatott! – Különösen a' mi Áronunkat, Fő Tiszteletű Püspökünket Toth Ferentz¹⁰⁴ Urat az Isten 's a' Collégium eránt való búzgóság tsaknem megemésztette! – A legveszedelmesebb hó-olvadások közt jővén ide Tótvázsonyba Házunkhoz a' Fundatio solemnisáltatásáért¹⁰⁵!! – mellyért „fényjék¹⁰⁶ neve”, kívánom!

Szinte ugy Nagy Tiszteletű Professor Úr is örömét kívánván, ezen „legjobb szívből származott” áldozatunkért kijelenteni: betses és Czifra Emblémájú Levelével¹⁰⁷ tisztelt meg.

Mi egymást személyesen nem esmérjük, de azért mái naptól fogva Létebbe barátok vagyunk! Én szeretem és tisztelem a' Tudósokat, Professor Úr pedig szeressen minket vissza azért, hogy a „Böltselkedés” virágzását 's a' Pápai Oskolai Institutum¹⁰⁸ boldogulását szerettyük, 's támogatni erőnkhez képest kívánnyuk!

¹⁰¹ Kazay válaszáának másolatát Tarczy levelének 4. oldalára írta. A szöveget a leggyakrabban hosszú gondolatjellel tagolta, a hosszú és rövid magánhangzókra egyaránt hosszú ékezetet írt. A könnyebb érthetőség kedvéért vesszük kitételével tagoltuk a mondatokat, s a gondolatjeleket csak akkor hagytuk meg a szövegben, ha azoknak valóban funkciója van.

¹⁰² A Spree a Havel legnagyobb, 365 km hosszú, részben hajózható mellékfolyója. Szászországban, a cseh határ közelében ered és Berlint is átszeli.

¹⁰³ II. (Nagy) Frigyes (Berlin, 1712. január 24. – Potsdam, 1786. augusztus 17.) porosz király, Brandenburg választófejedelem, a felvilágosult abszolútizmus kiemelkedő képviselője.

¹⁰⁴ Tóth Ferenc (Vörösbény, 1768. november 19. – Pápa, 1844. szeptember 2.) pápai református teológiai akadémia professzora, egyháztörténész, a göttingeni egyetem díszdoktora; 1816-tól egyházkerületi főjegyző, 1827-től haláláig dunántúli püspök. ZOVÁNYI 1977. 653.

¹⁰⁵ értsd: a Kazay-alapítvány ünnepélyessé tételéért

¹⁰⁶ értsd: fényeskedjék

¹⁰⁷ Célzás arra, hogy Tarczy színes metszettel díszített levelet küldött neki, amely Berlint ábrázolja. A *Winkelmann & Söhne* cég által gyártott díszes levélpapír aláírása: *Berlin vom Kreuzberge aus*. A város előterében a nemzeti emlékmű, a *National Denkmal* látható.

¹⁰⁸ institutum (latin) = intézet

Köszönjük rólunk való megemlékezését! Adja Isten, hogy a Professor Ur annak idejébe hasznát vehesse jó szándékunknak, mert mi is elmondhattuk Ábrahámmal és Sárával, hogy „mi már megélemedtünk” és a’ mi napjaink 70 esztendőn túl nem sokak,¹⁰⁹ de elég, hatsak egy óráig is „a’ Ditsóság Templomába” a’ Haza, Vallás és a’ Böltesség Oltáránál tömjénezzvén, az Emberiség hasznára lehattunk.

Illy szíves érzések közt, midőn mindketten szívesen köszöntenék ’s tisztelnénk etc.

U. i. „Ich lasse zu Hause zwey Waisen wachsen” – ez van a’ Levélbe! A’ van az „Írásba”: „Boldogok, a’ kik nem látták és még is hittek!”¹¹⁰ – Tegyük hozzá: „Boldogok, a’ kiknek a’ Jó tétel öröm!”

Engedje meg a Professor Úr, hogy annak a’ Tudósnak, a’ ki éppen most Berlin homokjánál „a’ Ditsóság piartzán” a’ megérdemlett „Ditsóság Koszorújáért” Pályáját futtya, hogy enyhítésére egy kevés Giliád-béli Balsammal (egy ide zárt 10 ftos Bancnotával¹¹¹) szolgálhassunk, meg mutatván Hitünket tselekedetink[k]el! Hiszen Nagy Sándor¹¹² is, ámbár „Világ Ura” volt, jó sziv[v]el vette Katonájától, hogy gondoskodott Királyáról, ’s a’ sisakba vitt Kevés Vizet örömmel vette!

FORRÁS: DREKK o.1092/261. Kazay Gábor válasza Tarczy Lajosnak. Hely nélkül, 1833. március 5. után, autográf, fogalmazat.

5.

**Berlin, 1833. június 10.
Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak**

Berlin Junius 10^{én} 1833.

Tekintetes Tábla Bíró Úr,
különös tiszteletre méltó Drága Jóakaró Uram!

Régen kellett volna ugyan már a’ Tekintetes Tábla Bíró Úr’ betses levelére válaszolnom: de egy részről tudván, hogy a’ recepisse¹¹³ által, melyet a’ levél vételével aláírtam, tudtára esett a’ Tek. Táblabíró Úrnak, hogy betses levelét

¹⁰⁹ Kazay Gábor (1760–1840) művelt köznemes, feleségével együtt a pápai kollégium nagy jötevője volt. Vö. HUDI 2009. 147.

¹¹⁰ „Boldogok, akik nem láttak és mégis hittek.” (Jn 20,29)

¹¹¹ értsd: 10 forintos bankóval (papírpénzzel)

¹¹² Nagy Sándor, III. Alexandrosz (Pella, Kr. e. 356. július 20–30. között – Babilon, 323. június 10.) az ókor legnagyobb hadvezére, Makedónia királya.

¹¹³ recepisse (latin) = postai nyugta, elismervény

venni volt szerentsém, – más részről Tek. Eöry Gábor¹¹⁴ Úr' leveléből vévén a' Tek. Táblabíró Úr Budai ferdőkre lett útazását, és így gondolhatván, hogy levelem kora érkezése miatt olvasatlan fog heverni a' Tek. Táblabíró Úr Tóthvásonba lejendő visszaérkezéséig; – azon kötelességemet mind eddig halasztani bátorkodtam.

Fogadja a' Tek. Táblabíró Úr, szíves jóságáért való háládatos indulatomat ez egy pár szóban foglalva „alázatos köszönöm” – egyszerű ez – de buzgó érzéseimmel párosítva, meg fog talán még is valamennyire felelni a' Tekintetes Táblabíró Úr kegyes gondoskodásának.

Kijegyzett fachomhoz¹¹⁵ képest, e' következő tudományokat hal[l]gatom e' nyári semestrében:¹¹⁶

1. Hegel Philosophiáját Prof. Henningtől.
2. Analysis' s Trigonometriát Prof. Ohmtól.
3. Electro- 's Magneto-logiát Prof. Ermántól.
4. Physica 's geographica observatiok' tudományát dr. Ermántól.
5. Goethe' szintudományát Prof. Henningtől.

Henning 's Ohm különösen jeles emberek – kedves Professoraim – nagy szerentsémnek tartom hogy őket hal[l]gathatom; valamint azt is, hogy Lipsia¹¹⁷ helyett, hová igyekeztem, Berlinbe adott útilevelet az Austriai Kormány; mert tsak így lehete nékem az újj idő' Philosophiájával megismerkednem, egy oly Philosophia' helyett, melynek mint a' scepticismusról az absoluta isméret felé vezető hídnek, a' végetlen fejlődés karikájában lévő lántzszeme mint momentuma szerint tsak „nem tudom”-okkal, 's szorultságból képzett transcendentismusokkal kellett a' számtalan tsmókat elvágni, nem feloldni, 's így minden további vizsgálódásnak nyakát szegni... Kivált ifjaknak – 's e' mellett lejendő nevelőknek, szent kötelességünk haladni a' szünetlen' haladó, előmenő, fejlődő világ' lelkével – mert a' ki megáll nem tsak hátramarad, hanem visszamegy. Prof. Krug¹¹⁸ nagyon elmaradt. –

A' Berliini Universitas egy a' tudományokat jóltévőleg ápoló kegyes fejedelem pártfogása után egy fertály század alatt miolta áll,¹¹⁹ annyira ment, hogy – közönséges megismerés szerint – sem minden fachban kiválogatott emberei' sem Professori' sem tanulói' számára nézve egy Universitas sem

¹¹⁴ Eöri Szabó Gábor pápai ügyvéd, vármegyei tisztségviselő, a Pápai Casinó tagja. 1833-ban egyházkerületi tanácsbíró és a kollégiumi oskolai tanács tagja. 1845-ben 40 pengőforintot hagyott a pápai ótemplomra, orgonaépítés céljára. Vö. TÓTH 1832. 53., 243.; HUDI 2001. 26–27.

¹¹⁵ Fach (német) = szak

¹¹⁶ félévben (latin)

¹¹⁷ Lipsia (latin), Leipzig (német), magyarul: Lipcse

¹¹⁸ Wilhelm Krug (Radis, 1770. június 22. – Lipcse, 1842. január 12.) népszerű és termékeny német filozófus, Kant követője, 1809–1834 között tanított a lipcsei egyetemen.

¹¹⁹ A berlini egyetemet 1810-ben alapította Wilhelm von Humboldt a porosz királyság vezetőinek képzésére. BARBIER 2005. 279.

mérközhetik meg véle a' német földön. 2 ½ ezer diák hal[!]gat mintegy 150 Professort – a' tudomány mindenféle nemében szintúgy mint mindenféle művészet ágaiban való mivelődésre temérdek módja van itt minden fiatal embernek – a' roppant, még a' Bétsinél is nagyobb Botanicus kert, a' szüntelen nyitva álló zoologiai, anatómiai, mineralogiai Cabinétek, tsillagvi'sgáló torony, festői- rajzolás-faragási művész-intézetek, gymnastikos, fechtírozást, tántzolás, lovaglás tanító oskolák 's a' t. 's a' t. készen állnak minden számára – nem is tsuda hát ha minden Diák tudományos lelki miveltsége mellett minden testi ügyességgel bír, tántzol, lovagol, fechtíroz, mu'sikál – azomban a' németen kívül a' diák¹²⁰ 's görög nyelvet jól érti, frantziául pedig beszéll. Mi szegény magyarok annyi nemzet' példája 's annyi kárunk után nem tudunk arra menni, hogy a' diák nyelv' lelket bilintselő kötelét mely annyi idő olta tartja e' lelki erővel telyes nemzetet boldogtalan (: sokak szerint boldog:) álmában ízre szerte darabolván, nemzeti nyelvünk mint legszentebb kintsünk eredeti jussaiba való beállításával az általános 's valódi jóllét szülőjét a' közértelmességet szárnyra botsássuk.

Mennyi sok jót tanul addig egy német gyermek, míg egy magyart Tanítója a' diák görög nyelv[v]el kínozza – 's így a' még gyenge észt helyéből kitsavarván azt a' mechanicus az értetlen tanulásra készíti, kárhoztatja! ... Botsásson meg a' Tekintetes Táblabíró Úr egy hazája szomorú sorsát meleg kebellet érző ember-barát buzgólkodásának – dolentem dicere verum ... quid vetat?¹²¹ ...

Pünköst hetében, leendő Pataki Physicus Professor Molnár¹²² Barátommal Stettinbe, 's innen egy briggen¹²³ Swinemündébe, a' Keleti Tengerre útaztam. Szép 's tanúságos volt a' tenger látása, gyönyörű a' nép ismerése. Istenem! mit képes teremteni a' közértelmességgel párosult¹²⁴ munkásság, 's mennyire diadalmaskodik az emberi erő a' természet mostohaságán! Jóllét, gazdagság lakik Prussia¹²⁵ silány sivatag homok-butzkós téerein, megelegetés néz ki még azon szegény paraszt' szeméből is ki naponként szántó földről szántó földre barangol, hogy néhány kő 's követs darabokat találván 's az Úti Directiónak¹²⁶ eladván (: mert ily fáradságosan készülnek itt azon pompás országútak, melyekről Magyar Országunk képzetünk sints :) magát 's familiáját táplálhassa –

¹²⁰ értsd: latin

¹²¹ A fájdalom igazságot kimondani... ki tiltja? (Horatius-átköltés)

¹²² Molnár István (Serke, 1801. szeptember 10. – Sárospatak, 1873. május 15.) sárospataki fizika-professzor, 1851-től gimnázium-igazgató. Kéry Mózes helyére választották meg az akadémiaára. Egy évig a bécsi politechnikumban, majd a berlini egyetemen tanult. 1833. november 16-án iktatták be tanári hivatalába. Vö. SZINNYEI 1903. IX. 198–199.

¹²³ brig (angol) = kétárbócos vitorlášhajó

¹²⁴ helyesen: párosult

¹²⁵ Prussia (angol), Borussia (latin), Preußen (német) = Poroszország

¹²⁶ Úti Directiónak (magyar-latin) = Útügyi Igazgatóságnak

midőn Hazánk' kövér búzát sőt bort aranyat vasat etc. termő áldott földén sok, igen sok helyen inség, nyomorúság sovárogo... Szép volt mondom utazásom – de drága – 21 prussus tallérban¹²⁷ került.

A' Drága Tekintetes Asszonyságnak kezeit alázatosan tsókolván, – magamat a' Tekintetes Táblabíró Úr betses indulatiba ajánlván, mind a' két részre állandó egészséget óhajtván, méjj tisztelettel vagyok
a' Drága Tekintetes Tábla Bíró Úrnak

alázatos tisztelő szolgája
Tarczi Lajos Prof.

Engedje meg a' Tekint. T. Úr, hogy utóírás,¹²⁸ vagy inkább mellékírás formájában még egy két szóval tetézzem külömben is számos soraimat. Itt Berlinben tanulunk: három Magyar, egy Magyar Országi tót, két Erdélyi Szász. Mi Magyarok együtt lakunk (: „Niederwallstrasse nro 31.” :) 's Augustus' végével együtt¹²⁹ szándékozunk a' Rhenus¹³⁰ mellett Helvetiának,¹³¹ Bavariának¹³² 's Felső Olasz Országnak venni haza felé útunkat, melyről azomban nekem alkalmasint le kell mondanom – mert két esztendei Németországban való drága élésem nem tsak o-ra hanem már eddig is ÷ minusra szállíta! A' harmadik Magyar, volt¹³³ Debreczeni senior: T. Nagy Jó'sef Úr,¹³⁴ tegnap érkezett.

FORRÁS: DREKK O.1092/129. Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak. Berlin, 1833. június 10. Eredeti, autográf.

¹²⁷ porosz tallérban

¹²⁸ Tarczy az utóirat szövegét négyoldalas levélének harmadik oldalára, a bal oldali margóra jegyezte fel.

¹²⁹ E szót egy mondaton belül kétféleképpen írta.

¹³⁰ Rhenus (latin) = Rajna

¹³¹ Helvetia (latin) = Svájc

¹³² Bavaria (latin) = Bajorország

¹³³ helyesen: volt

¹³⁴ Nagy József feltehetőleg azonos az 1835-től a losonci gimnáziumban tanító professzorral, a későbbi debreceni református lelkésszel. SZINNYEI 1903. IX. 649.

6.
Berlin, 1833. augusztus 8.
Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak

Berlin Augustus' 8^{án} 1833.

Tekintetes Táblabíró Úr
különös tiszteletre méltó Drága Jóakaró Uram!

Igen nehezen esett, megvallom, Tekintetes Eöry Gábor Úrnak¹³⁵ legközelebbi levelében írt¹³⁶ azon tudósítása, hogy a' Tekintetes Táblabíró Úr alázatos feleletemet, melyet én még Pünköszt' hetében expediáltam¹³⁷ innen, mind eddig nem vette; – és hogy a' Tekintetes Táblabíró Úr talán úgy is gondolkozik, hogy én tartozott feleletemet elmúlasztottam...

Tekintetes Táblabíró Úr! Minthogy nem vagyok oly szerentsés, hogy mint bizonyos oldalaimról ismeretes léphetnék fel a' Tekintetes Táblabíró Úr előtt: nem alapíthatom erősségekre azon állításomat, hogy tartozott alázatos feleletemet a' nevezett időben már végrehajtottam; nem marad hát egyéb hátra, mint azon tsupa subiectivos¹³⁸ hitre támaszkodó kijelentésem, hogy előttem nagyobb, szentebb, dítsőbb egy oly Emberbarát, ki oskolákat alapít, gyámolít, és így a' milyent a' szó' legtelyesebb, legfelsőbb értelmében van szerentsém a' Tekintetes Úrban tisztelni, mint hogy a' legkisebbnek látszó kötelességet is (: bár valódiképp minden kötelesség egyiránt nagy :) a' Közjó' ily hatalmas Előmozdítója iránt, akár gondatlanságból, akár lelketlenségből miket gyűlölök lelkemből, elmúlasztani bátorzkodnék. – Hozzájárul még ezen kijelentéshez azon reménységem, hogy talám¹³⁹ meg fog majd az eltévedt levél kerülni, – mely esetre ez amannak fundamentomául¹⁴⁰ szolgálhat.

Ezen alázatos tudósításomban tsak mentő, 's lelkem igaz érzetit kifejező szavaknak szabad volna ugyan megjelenni: meg fogja mindazáltal, reménylem, engedni a' Tekintetes Táblabíró Úr, hogy némely más tárgyakat is foglalhassak azok mellé, bár nem fogadhatom, hogy azok eléggé interessánsak¹⁴¹ lesznek.

–

Augustus' 3^{án} inneplette Berlin Felséges (: a' szónak valódi értelmében :) királya 64^{ik} – születése' – évi napját. Láttam már a' tzifra ruhákban hódoló

¹³⁵ Eöri Szabó Gábor táblabíró, a kollégiumi iskolai tanács tagja.

¹³⁶ helyesen: írt

¹³⁷ expediáltam (latin) = feladtam

¹³⁸ helyesen: subiectivus (latin) = alázatos

¹³⁹ értsd: talán

¹⁴⁰ fundamentumtomául (latin-magyar) = alapjául

¹⁴¹ interessánsak (latin-magyar) = érdekesek

népet, vagy is ennek képviselőjít sereglenni egy kegyes Monarcha¹⁴² thronúsához; – hallottam tzipra beszédeket ezer complimentek¹⁴³ közt szint’ ily alkalommal elmondódni, ’s rájok harsogva vívátozni; – olvastam, mit cantála¹⁴⁴ a’ minap egy híreltt Követ a’ pompás Lovag-szálában;¹⁴⁵ képzelem azt is, mint telnek el a’ Juliusi frantzia örvendezések:¹⁴⁶ de ily általános, ily nemes, ily szívet fatsaró érzéseket Uralkodójának szenteltt innepen kifejleni, nem láttam, nem hallottam, nem olvastam, de nem is képzeltem soha.

Reggel 10 óra tájban mentünk (: itt lévő Magyar Baráttimmal :) a’ Mívészeti Academiajába, mi tsak hamar tömve lett. Prof. Joelken előadván a’ mívészeti’ szükségés voltát – átment annak leírására, mint köszönheti ezen intézet, virágzó létét, a’ Felséges III^{ik} Fridrik Wilhelmnek.¹⁴⁷ Kö[n]nybe lábbadtt szemekkel hal[l]gatta ezt minden jelen volt örömtől elérzékenyült Porosz. Majd a’ múltt esztendei jutalomkérdés (:képfaragási tárgy Homérból:) megkoszorúzása olvastatott fel. A’ jutalom ebben álla, hogy Ó Felsége 500 tallért ÷¹⁴⁸ 1895 Vforintot¹⁴⁹ ajánl három esztendeig tartandó Olasz Országú útazására ’s tökéletesítésére.

Trombita ’s más instrumentek¹⁵⁰ harsogásával fogadtatott ’s botsátódott el a’ fiatal megkoszorúzott – kibe, lehet képzelni, mi lelket önthete e’ Felséges kegyelem. Egy gyönyörű nemzeti éneket énekelvén ezután a’ dítsősséges Chorus, a’ közönség a’ megkoszorúzott remek képfaragási mív, ’s concurráló társi¹⁵¹ szinte gyönyörű mívei’ megtekintésére ment. –

Innen mentünk az Universitas roppant szálájába, mely mindenféle fő rangú emberekkel dugva volt. Itt nagy lelkesedést támasztó mu’sikás ének ’s beszéd után, a’ feltett jutalom kérdés koszorúzott megfejtőji hívatlak elő. Ily kérdést minden esztendőn ad minden Facultas a’ Diákoknak. –

Estve az Operaházba mentünk, melyben a’ legkissebb tér is dugva volt emberrel; pedig nem az hogy szabad entrée nem volt mint néhol szokás, hanem még inkább felvult emelve a’ bémenetel árra... Itt hágott a’ köz enthusiasmus¹⁵² legmagasabb tsútsára.

Alig lett vége a’ 300 Mu’sikus, és Énekes által előadott Festmarsche¹⁵³ (: roppant magas, ’s képzelhetetlenül felséges, érzékeny volt ez! :) után követke-

¹⁴² monarcha (latin) = uralkodó

¹⁴³ complimentum (latin) = bók

¹⁴⁴ cantála, kántált (latin) = énekelt, itt: köszöntött

¹⁴⁵ értsd: lovagteremben (magyar-német)

¹⁴⁶ értsd: a francia forradalom emlékünnepei

¹⁴⁷ III. Frigyes Vilmos (1770–1840) porosz király, 1797-től haláláig uralkodott.

¹⁴⁸ A kéziratban kettőspont között hullámos vonal; a jel értelme: *mintegy, azaz*.

¹⁴⁹ váltóforintot

¹⁵⁰ instrumentek (latin-magyar) = (zene)szerszámok

¹⁵¹ concurráló társi = versenytársai

¹⁵² köz enthusiasmus (magyar-görög) = közlekedés

¹⁵³ Festmarsche (német) = ünnepi induló

zõ „es lebe der König”-nek.¹⁵⁴ Majd a’ Király tiszteletét buzgó már régi népdalt kezdte meg a’ nevezett Kar. Erre felállt az egész jelenlévő sokaság – mondta énekletten minden az említett Népdalt (: Heil dir o sieges Kranz’s a’ t. :)¹⁵⁵ – ’s ez az Drága Tekintetes Úr a’ milyen felségest Legjobb Királyáért való hódolási érzésben kifejezni soha nem láttam – ez az miben nem is édes ’s keserű – nagyon keserű érzések vitáját gerjeszté. Tán egy ember sem volt ki öröm-könnyeket ne hullatott volna...

Igy volt ezen nap a’ temérdek intézetekben, mik létöket egy ily Nagy Királynak, Népe’ értelmi ’s testi boldogságáért munkálódó Királynak köszönhetik. Az egész éjszaka alunni, estve hallani a’ Király tiszteletét mindenféle buzgó Néptől nem lehetett. –

Megbottsásson a’ Tek. Úr hogy érzésem ily hosszú levélt alkota. – A’ Drága Tekint. Asszonyosság kezeit alázatosan tsókolom – adjon az Ég a’ Tek. Úrnak ’s Tek. Asszonyágnak e’ nemes Párnak – egészséget, boldogságot, sok lelki testi örömet – szívesen óhajtja

alázatos tisztelő szolgálja
Tarczai Lajos Prof.

FORRÁS: DREKK o.1092/130. Tarczy Lajos levele Kazay Gáborhoz. Berlin, 1833. augusztus 8. Eredeti, autográf.

7.

Berlin, 1833. augusztus 8.

Tarczy Lajos levele Eöri Szabó Gábor táblabírónak¹⁵⁶

Tekintetes Tábla Bíró Úr
Különös tiszteletre méltó Drága Jóakaró Uram!

Alázatos köszönettel vettem a’ Tek. T.¹⁵⁷ Úr Jul. 14-i betses levelében ígért ’s Augustus 2^{án} valósággal eljött 120 ezüst forintokat – alázatos köszönettel csak: mert mostani helyzetem¹⁵⁸ nem engedi másként kimutatni a’ háládatos érzést, mit lelkem buzog a’ T. Táblabíró Úr felette nagy jósága iránt.

Megbottsásson a’ Tek. Táblabíró¹⁵⁹ Úr, hogy a’ két utolsó levelében kinyilatkozottatott – ’s bizony tisztán látom – boldogságomat irányzó gyenge dorgá-

¹⁵⁴ Éljen a király! (német)

¹⁵⁵ helyesen: Heil dir im Siegerkranz... / Üdv néked a győzelmi koszorúban... – a porosz himnusz, amely 1871–1918 között a német császárság himnusza volt.

¹⁵⁶ A levél címzés nélküli, a címzettet a szövegösszefüggésekből állapítottam meg.

¹⁵⁷ táblabíró

¹⁵⁸ értsd: helyzetem

¹⁵⁹ Itt a szót egybeírta.

lására való érdemtelenségemet kijelenteni bátorkodom. Valóban nagyon szeretném látni azt az embert ki két félévben kevesebb pénz[z]el ki tudna jönni itt¹⁶⁰ mint én. Méltóztassa a' Tek. Úr életem módját meghal[l]gatni. Reggelim 4-6 pfenning árrú 'semlye, – ebédem egy tányér leves (:mi tsak néha hús leves:) 's valami főzelék egy kis darab sovány hússal (: a' jó hús drágább:); vatsorám vagy egy tányér leves 'semlyével – vagy egy kis petsenye.

– Ez egész esztendőben semmi ruhát nem tsináltattam két pár tsizma 's egy nadrágon kívül. – Theatruban¹⁶¹ az egész esztendőn keresztül alig voltam tízszer. – Szállásomért April olta tsak 4 tallért fizetek hónapanként, – és még is – az alávaló élet mellett is legalább 30 tallér el megy hónapanként. Méltóztassa már most felszámítani Tek. Ur 30 tallér p.[éldául] 10 hónapra, ezen kívül 60 tallér a' két fél évi letzkék árra – 20 tallér a' swinemüdei út – meg egynehány könyvet is tsak vettem: át fogja látni a' Tek. T. Úr hogy a' hozott 600, 's a' küldött 750 Vforintokkal¹⁶² a' lehető takarékossgal – sőt fukarsággal gazdálkodtam... Tsak azért kívántam e' menttséget ily detaillírozva¹⁶³ megírni a' Tek. TB. Úrnak, hogy azon gyanúját, mi a' jókora summa (: Magyar országi scala¹⁶⁴ szerint:) elköltésében bizonyos bőköltést vagy egy kis pazérlást láttatik látni, létleníthessem¹⁶⁵: ... mert – valóban! nem keseríthetne meg engem talán semmi annyira ez életben, mintha a' Tekintetes TBíró Úr előttem végetlenül betses bizodalmat – kivált hibátlanul – elveszteni kéntelenítettém – azon bizodalmat, mit én kitelhető törekedéssel igyekezek fenntartani, 's mibe szinte kevély vagyok.

Az is igen érzékenyen megilletett, hogy Tekintetes Táblabíró Kazay Gábor Úr azt hiszi, hogy én neki nem feleltem.

Minden sok dolgaim mellett is, nem tudnék sem oly gondatlan sem oly lelketlen lenni, hogy én azon jó Úrnak, kit annyira tisztelek ne feleltem – 's irántam kimutatott kegyes jóságát a' legalázatosabban meg ne köszöntem volna... A' lehet tánn az oka a' levelem kézhez nem menttének, hogy utolsó postának Pápát tettem fel – már most látom, elég vigyázatlanul. Erre nézve könyörgöm a' Tek. TBíró Úrnak, hogy azon levelet a' Pápai Posta-expeditornál¹⁶⁶ méltóztassék megnézni – hihető, hogy máig is ott hever az. Én azt hittem, hogy a' Pápai Expeditor szinte oly hűséggel el fogja küldeni azon levelet mint a' weszprimi,¹⁶⁷ annyival inkább hogy tán majd a' Tekint. Úr is meglátván azt nála – a' kiküldés 's így a' levélvezés még hamarabb megtörté-

¹⁶⁰ Az itt sor feletti beszúrás.

¹⁶¹ theatrum (latin) = színház

¹⁶² váltóforintokkal

¹⁶³ értsd: részletezve; a német Detail = részlet szóból.

¹⁶⁴ scala (latin) = létra, fok, itt: átszámítási kulcs

¹⁶⁵ értsd: megsemmisíthessem

¹⁶⁶ posta-kiadónál (latin)

¹⁶⁷ helyesen: weszprémi

nik... Minthogy mindazáltal lehető, hogy azon levél elveszett: ezen postán, min ezen levelet van szerentsém a' Tek. TBíró Úrnak küldeni, küldök újra Tek. Kazay Úrnak is – mit tehát, valyon ott van e', méltóztasson megnézni a' Tek. TBíró Úr.

Folyó hónap 16^{án} zárván be minden Professoraim letzkéjüket, 17^{én} szándékozunk megindulni – négyen, t. i. Prof. Molnár¹⁶⁸ 's Prof. Varga¹⁶⁹ (: ki Julius 17-én érkezett meg – 's November 1^{ső}-jére Körösre szándékozik, hol Physicát Mathesist 's Practica Philosophiát fog tanítani:) és Theol. Candidatus¹⁷⁰ Nagy József urak, és én. Tsináltt marche-route-unk¹⁷¹ ez: Potzdam, Brandenburg, Magdeburg, Cöthen,¹⁷² Halle, Jena, Weimar, Eisleben, Göttinga,¹⁷³ Cassel,¹⁷⁴ Marburg, Giessen,¹⁷⁵ Frankfurt, Mainz, Darmstadt, Mannheim, Heidelberg, Stuttgart¹⁷⁶, Tübingen, Ulm, Augsburg, München, Salzburg, Linz – innen hajón Bétsbe.

September 20^a tájján Bétsben szándékozunk lenni, hol egy pár nap késvén, Po'sonyon keresztül Komáromba 's innen kedves Szüléim látogatására megyek. Október 3–4^{én} Pápán igyekezek lenni – hol e' hónapban a' Philosophia nehéz magyarosításával akarok foglalatoskodni.

Mint szegény legények mind a' négyen azon leszünk, hogy mentül kevesebbe kerüljön utazásunk – mert már Molnár Barátomnak sem sok van hátra az 1200 ezüst forintból, mit a' Pataki Iskolától kapott két esztendőre – Varga 's Nagy szintúgy szegény cassával¹⁷⁷ bírnak... Azon háromszáz Vforint[t]al,¹⁷⁸ mit e' tzélra hagytam Szüléimnél, akarom magam 's házamat – az az szobámat equipírozni,¹⁷⁹ mert megvallom – 's tudom a' Tek. Úr is kezét fog velem ebben¹⁸⁰ – azon igyekezem, hogy szobám [és]¹⁸¹ ruhám tsinos – a' világért

¹⁶⁸ Molnár István (Serke, 1801. szeptember 10. – Sárospatak, 1873. május 15.) sárospataki fizika-profeszor, majd gimnázium-igazgató. Vö. SZINNYEI 1903. IX. 198–199.

¹⁶⁹ Varga János (Kovácsvágás, 1804. január 8. – Nagykőrös, 1875. január 10.) gimnáziumi tanár, igazgató, a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) levelező tagja (1835). 1833-ban hívták meg a nagykőrösi líceum természettan és mennyiségtan tanárának, ahol 1874-ig tanított. Számos elemi iskolai, középiskolai tankönyvet írt. A főgimnáziumban önképzőkört, tanítóképzőt, a városban óvodát alapított. SZINNYEI 1914. XIV. 1427–1431.

¹⁷⁰ teológus-jelölt, papjelölt (latin)

¹⁷¹ marche-route = menetirány (francia-német katonai műszó)

¹⁷² ma: Köthen

¹⁷³ A régi magyar szóhasználatban Göttinga, németül Göttingen.

¹⁷⁴ ma: Kassel

¹⁷⁵ A *Giessen* sor fölötti közbeszúrás.

¹⁷⁶ helyesen: Stuttgart

¹⁷⁷ cassa (latin) = pénztár

¹⁷⁸ váltóforint[t]al

¹⁷⁹ értsd: fenntartani

¹⁸⁰ értsd: egyetért velem

¹⁸¹ A sorvégi szó penészfolt miatt nem látható.

sem pompás – legyen ... Mint lehessem [ezt]¹⁸² mentül jobban 's oltsóbban végrehajtani? méltóztassa a' Tek. TB. Úr egy betses levelében, mit Bétsbe posta mesterhez útasítani kértem, megirni – kegyes tanátsa fő rám nézve...

A' Professori ház kiújítására nézve szeretném ha a' Ven. Consistorium¹⁸³ ezen kívánságomat tekintetbe venné, hogy mint hogy én a' leghátulsó szobába (:minek ablakai a' kertre nyilnak:) fogok lakni – az e' mellett lévő, úgy tetszik kamarát, oly szobává változtatná,¹⁸⁴ mibe elhálhatnék. Könyörgöm alázatosan a' Tek. Úrnak erre való felügyeléséért...

Az új Magyar Actrix,¹⁸⁵ mint Tek. Elek Úrtól hallám tsak ugyan Majthényi Iréne,¹⁸⁶ mint ezt maga a' lyán, Director Zerfnak¹⁸⁷ kijelentette. Én azolta nem láttam, és így a' leirtt physiognomiát¹⁸⁸ az eredetivel öszve nem hasonlíthattam. T. Elek Úrnak¹⁸⁹ a' Director Úr ennyit¹⁹⁰ mondott, hogy a' lyán szép lévén nagyon kevély 's goromba – azomba úgy szóllván semmi szerepre nem használható – ennél fogva, hónapja kitelvén, elbotsátódik.

Egy más fontosabb Erdélyi Magyar Énekesné érkezett meg a' Königstädti játékszinre ez előtt mintegy két héttel = Madame Schodel,¹⁹¹ ki már Bétsben is játszott az Operaházban; itt 3500 tallér esztendei fizetése, miért tsak kétszer játszik egy héten – azonba három hónap utazásra van neki engedve. Mint T. Elek Úr beszéli, tökéletes Magyar. Még Magyar Énekesné aligha kapott eny-

¹⁸² A sorvégi szó penészfolt miatt nem látható.

¹⁸³ Venerabilis consistorium (latin) = főtiszteletű gyűlés

¹⁸⁴ eredetileg: *változtatni*, átírva

¹⁸⁵ Actrix theatralis (latin) = színésznő

¹⁸⁶ Majthényi Irénét a színészeti lexikon nem említi, csak Majthényi Lászlót. SZÉKELY 1994. 480. A színháztörténeti forráskiadványban sem fordul elő: KERÉNYI 2000. 3. 1687.

¹⁸⁷ Cerf, Karl Friedrich, eredetileg Hirsch, Frederick (Unterreißheim, 1771. február 27. – Berlin, 1845. november 6.) 1829-től haláláig a berlini királyi városi színház (Königsstädtisches Theater) tulajdonos-igazgatója. KOSCH 1953. 259. Az adatért dr. Juliane Brandtnak tartozunk köszönettel. – Más adatok szerint a zsidó származású, keresztényé lett Hirsch (művésznéven Cerf) az orosz hadsereget ellátó lókereskedőből, katonai főbiztosból lett színházigazgató. A porosz király, III. Frigyes Vilmos támogatásával 1824-ben nyitotta meg színházat, Berlin első magánszínházat. Halála után fia, a szintén híres színházalapítónak számító Rudolf Cerf irányította a színházat. http://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Friedrich_Cerf [Letöltés: 2013. március 27.]

¹⁸⁸ physiognomia (görög) = fizikai megjelenés

¹⁸⁹ Feltehetőleg Elek Sándor, református lelkész, a debreceni főiskolában tanult, hol 1813-ban subscribált és 1824-ben főiskolai senior, később lelkész volt Nagykunmadarason, hol 1866-ban meghalt. Vö. SZINNYEI II. 1893. 1259.

¹⁹⁰ helyesen: annyit

¹⁹¹ Schodelné Klein Rozália (Kolozsvár, 1811. szeptember 29. – Nyáregyháza, 1854. szeptember 29.) kiválóan képzett, nagy tehetségű, európai színvonalú szoprán énekesnő. A színészmesterséget Bécsben tanulta. 1833-ban a Kärtnerthor Theater, majd a Josepstädter Theater tagjaként Német színpadokon lépett fel. 1838–1849 között kisebb megszakításokkal a Magyar (1840-től Nemzeti) Színházban játszott. 1849-től élettársa, Nyáry Pál nyáregyházi birtokán élt, itt is hunyt el. SZÉKELY 1994. 673–674.

nyit = 13445 Vforintot esztendei fizetésűl... A' find'sa viteli comissio¹⁹² minden esetre végre fog hajtódni.

A' Drága Tekintetes Asszonytság kezeit alázatosan tsókolom, – Főtisztelendő Püspök Úrnak 's egész Úri Házának, – szinte Tekint. TBíró Kolmár János¹⁹³ Úrnak 's Úri házának, valamint az egész Ven. Consistoriumnak alázatos tiszteletemet méltóztassa a' Tek. TBíró Úr által adni. Tónit 's Sándort¹⁹⁴ tsókolom.

A' Tekint. TB. Úrnak szíves jószágáért, midőn még egyszer háládatos indulatomat kijelenteni, 's irántam oly sok részben kimutatott betses bizodalma' fenntartásáért ezután is könyörögni bátorkodnék, állandó tisztelettel vagyok

Drága Tekintetes Úrnak
Berlinben August 8^{án} 1833

alázatos tisztelő Szolgája
Tarczai Lajos

[A második oldal bal margójára írt feljegyzés:]

Ne sajnálja a' Tek. TB. Úr alázatos tiszteletem mellett Főtisztelendő Püspök¹⁹⁵ Úrnak ez alázatos kérésemet megmondani hogy: méltóztassa nevemben leendő Philosophus diákokat felszólítani arra, hogy néhányan kiknek¹⁹⁶ tetszeni fog, a' letzkék' elkezdődése előtt egy héttel Pápán jelenjenek meg a' Philosophiai Ms.¹⁹⁷ írása végett – mert magában a' diligentiában¹⁹⁸ 90–100 diák közt képtelen¹⁹⁹ azt oly hirtelen elterjeszteni.

[Az utolsó oldal bal margójára írt feljegyzés:]

Nálunk már szinte hat héttől óta²⁰⁰ csak nem mindég eső esik – e' mellett a' köz[ép]²⁰¹ hév-mérséklet szinte +10° R. – éppen mint Januárban volt. Kmettyit²⁰² régen nem láttam: a' kedves – a' felejthetetlen Károlyról hát tőle

¹⁹² comissio (latin) = küldöttség; itt a színésznőt meglátogatására és findzsával való megajándékozására céloz.

¹⁹³ Kolmár (Kalmár) János Veszprém vármegyei ügyvéd és táblabíró, 1814-től a Dunántúli Református Egyházkerület assessora (tanácsbírája). Felesége 1845-ben végrendeletileg 40 ezüstforintot hagyott a pápai ótemplom javára, orgona építésére. DREL I. 1. a. 1814. június 30. – július 1–2. közgyűlés. No. 5., TÓTH 1820. 6., TÓTH 1941. 243.

¹⁹⁴ Eöri Szabó Antalt és Sándort, 1847-ben mindketten ügyvédek Pápán. Eöri Szabó Antal már 1838-ban is a Pápai Kaszinó tagja volt. 1836-ban 800 forintos alapítványt tett a pápai eklézsia javára, a tisztségviselők fizetésének javítására. TÓTH 1941. 278., HUDI 2001. 27., 58.

¹⁹⁵ A *Püspök* szó a sor fölé besúruva.

¹⁹⁶ A *kiknek* szó a sor fölé besúruva.

¹⁹⁷ Manuscriptum (latin) = kézirat; itt nyilván a kéziratos jegyzet írásáról van szó.

¹⁹⁸ diligentia (latin) = szorgalmatosság; itt: szorgalmi időszak, tanév

¹⁹⁹ értsd: képtelenség

²⁰⁰ értsd: hat hét óta

²⁰¹ A szótag a papír kiszakadása miatt nem látható.

²⁰² Kmetty György (nem azonos Kmetty György 1848/49-es honvéd tábornokkal) a pozsonyi gimnáziumból érkezett Berlinbe.

nem kérdezősködhettem. Törekedem, hogy e' részben is megfelelhessenek a' T. Úr kívánságának, bár...²⁰³

Tek. Elek Úr 's Prof. Molnár Úr alázatosan tisztelik a' Tek. TBíró Urat.

FORRÁS: DREKK o.1092/125. Tarczy Lajos levele Eöry Szabó Gábor pápai táblabíróhoz. Berlin, 1833. augusztus 8. Eredeti, autográf, szakadozott, sérült, penészfoltos; az első lap felső fele hiányzik.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PREI	= A Pápai Református Egyház irattára, Pápa

BIBLIOGRÁFIA

- BARBIER 2005 = BARBIER, Frédéric: A könyv története. Bp., 2005. (Osiris Kézikönyvek)
- BODOLAY 1963 = BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963.
- BODOLAY 1973 = BODOLAY Géza: Petőfi diáktársaságai. Bp., 1973. 66–103.
- BODOLAY 1981a = BODOLAY Géza: A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig (1781–1849). In: TRÓCSÁNYI 1981. 89–232.
- BODOLAY 1981b = BODOLAY Géza: Új korszak Tarczy és Bocsor irányításával (1832–1849). In: TRÓCSÁNYI 1981. 174–232.
- BONA 2009 = BONA Gábor: Pápai diákok a '48-as honvédsereg tisztikarában. (Életrajzi adattár.) = AP IX (2009) 1–4. sz. 267–380.
- BORSOS 1892 = BORSOS Károly: A pápai ev. ref. főiskolai Képzőtársulat története 1841–1891. Pápa, 1892.
- CSÉCS 1998 = CSÉCS Teréz (összeáll.): A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium. Győr, 1998.
- HETÉNYI 1843 = HETÉNYI János: Palinagonia, vagy: kiküzdött pálya utáni viszontküzdelem. = PEIL 2 (1843) 477–484., 495–498.
- HUDI 2001 = HUDI József: Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Vál., szerk., a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 2.)
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp., 2009.
- JÓKAI Mór: Az én iskolatársaim. Írások életemből. Válogatott művei. Bp., 1960. 30–31.

²⁰³ Itt a sor vége, a szöveget nem folytatta.

- KERÉNYI 2000 = A magyar színikritika kezdetei (1790–1837). 1–3. kötet. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta és a mutatókat készítette Kerényi Ferenc. Bp., 2000.
- KESZI HAJDU Lajos: Berliini magyar könyvtár. = Dunántúli Protestáns Lap I (1890) 39. sz. (szeptember 28.) 627–630
- KOLTAI 1889 = KOLTAI Virgil: dr. Kovács Pál élete és működése. Győr, 1889.
- KOSCH, Wilhelm: Deutsches Theater-Lexikon, 1. Bd., Klagenfurt und Wien (Ferd. Kleinmayr), 1953.
- MÉSZÁROS 1988 = MÉSZÁROS István: Oskolák és iskolák. Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből. Bp., 1988.
- NÁDASDY 2005 = NÁDASDY Lajos: A háromnevű pápai ember. = Honismeret 33 (2005) 2. sz. 67–74.
- NÉMETH 2000 = NÉMETH László: Pálóczi Horváth Ádám válópere. In: Zalai millennium. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. 53–55.
- PESTI 2006 = PESTI Istvánné: Dr. Kovács Pál élete és kulturális tevékenysége. In: Dégi Híradó, 2006. augusztus
- SEBESTYÉN 1908 = SEBESTYÉN Dávid: Tarczy Lajos életrajza. = A Dunántúli Református Egyházkerület pápai főiskolájának értesítője az 1907–8. évről. Szerk.: Thury Etele – Faragó János. Pápa, 1908. 26–68.
- SZABÓ 1913 = SZABÓ Imre: A pápai ref. főiskolai ifjúsági Képzőtársulat története 1891–1912. Pápa, 1913.
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (szerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Bp., 1994.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: A magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914.
- SZÖGI 2001 = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Hochschulen 1789–1919. Bp., 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5. Szerk.: Szögi László)
- TÓTH 1808 = TÓTH Ferenc: A' pápai reformáta szent ekklesiának rövid históriája. Komárom, 1808.
- TÓTH 1820 = TÓTH Dániel: Egyházi almanak: a' helvétziai vallástételt-tartó tul a' dunai főtisztelütü superintendia az 1820-dik esztendőre. Pest, 1820.
- TÓTH 1832 = Egyházi almanak 1833-ik esztendőre. Az illető eljáróság' rendeléséből kiadta: Tóth Dániel. Pozsony, 1832.
- TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TÖRÖK 1885 = TÖRÖK József: Emlébeszéd Tarczy Lajos rendes tag felett. (Olvasatott a M. T. Akadémia 1885. február 23-ki ülésén.) Bp., 1885.
- TRÓCSÁNYI 1931 = TRÓCSÁNYI Dezső: Mándi Márton István tudományos munkássága. Pápa, 1931.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.

HUDI JÓZSEF
Voyta Adolf visszaemlékezései III.

A KIEGYEZÉS UTÁNI HÉTKÖZNAPOK

A politikában pedig megcsinálták azt a gyalázatos kiegyezést, mely ellen harcolni nem szűntünk meg.

Az 1868-dik esztendő kedves ajándékot hozott. A kedves kis Gyöngyikénk egy kis hűgocskát kapott, szép kis fekete hajú és szemű leánykát,¹ akit Ilonkára kereszteltettünk meg. No, volt öröm!

Ebben a nyárban az atyám szomszédságában egy szőlő volt eladó, ezt titokban megvettem. Nagyon örült az öregem.

— No, most együtt szüretelhetünk mindig — mondá.

Most együtt vagyunk egy határon, mert Béla sógorom megvette Neumann² Herman³ 4 vagy 5 holdas szőlőjét nagy házzal, az egész ház alatt pince, és ez tele 50–60 akós jó hordókkal, potom pénzért, azt hiszem 4–5000 forintért. Ott volt köztünk, atyám szőlője tőszomszédságában a pápai plébánia szőlője, tehát jó szomszédságunk volt. A Somló-hegy dobai részét majdnem mind pápai emberek foglalták el.⁴

Ezen alkalommal jut eszembe egy esemény, melyet annak idején elfeledtem említeni. Ugyanis mikor 1860-ban végleg hazajöttem, a tőszomszédunkban Pápay Miklós⁵ helyett Neumann Hermant találtam, ki Sándor fia halála

¹ A szövegben hibásan: *leánykával*.

² A családnév a kéziratban *Neuman* és *Neumann* alakban is előfordul, egységesítettük.

³ Neumann Hermann 1848-ban 50 éves pápai sörfőző volt. VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidóság összeírása. Pápa, 1848. június 30.

⁴ A pápaiak somlói birtoklása ekkor sok évszázados hagyomány volt, amely a középkorra nyúlt vissza. CSOMA 1986. 47.

⁵ Pápay Miklós ügyvéd, vármegyei tisztségviselő, Pápay Sámuel (Felsőörs, 1770. március 8. – Pápa, 1827. május 31.) uradalmi ügyész, irodalomtörténész fia. 1805. december 5-án keresztelték Pápán. Az 1848. március 26-án megalakuló Pápai Kerületi Választmány tagja, 1849 novemberében pápai járási főszolgabíró, később veszprémi királyi törvényszéki bíró. 1883. június 18-én, 78 éves korában hunyt el, a veszprémi alsóvárosi temetőben nyugszik. Síremléke ma is látható. A Pápai Casinó tagja, 1838-ban választmányi tagja. Veszprémi éve alatt a Veszprémi Nemzeti Kaszinó tagja, az 1883. január 13-án felállított kaszinói választmány tagja. Kéziratban

után minden üzlettől visszavonult az egyetlen leányával. Az öreg régi bérlője az Esterházy-féle pápai sörfőzdeinek és az ugodai pagonyban, Somkuton⁶ üvegyára volt, de csak egészen közönséges árukat gyártott, ahonnét az üveges tótok széthordták az országba.

Neumann Sándor⁷ nekem Pápán a gimnáziumban⁸ iskolatársam volt. Aztán elváltunk, de néhány év múlva ismét összejöttünk Bécsben a politechnikumban. Szép és jó fiú volt, apjának a szemefénye. A második évfolyamban megbetegedett, hazavitték és otthon meghalt. Ezért vonult vissza az öreg minden üzlettől. Pápán csak a *gazdag Neumannnak* hívták, mert voltak *szegény Neumannok* is.⁹

Ez egy derék magyar volt, szép barna leánya nagyon jólnevelt, igen kedves teremtés volt, aki anyja elhunyt után az egész házat vezette. Midőn a szomszédunkba jöttek lakni, nálunk látogatást tettek. Atyámék visszahívták. Neumann Luiza és Voyta Elis jó barátok lettek, hisz egykorúak voltak.¹⁰ Aztán összejártak; egyik héten nálunk, másik héten náluk whisteztek esténként. Mikor hazajöttem, igazán örültem a szomszédságnak, s a látogatásokban is részt vettem. Neuman Luiza szép egy leány volt, egész idejét a háztartás foglalta el. Tiszta magyar, sőt, senki sem hitte volna, hogy nem a mi hitünkön van. Mindenben mása volt Günther Irmának.

számos verse fennmaradt. Mária nevű lányát 1885-ben bonyhádi Perczel Mór honvédtábornok György fia jegyezte el. VeML XV. 15. A Pápai Római Katolikus Plébánia keresztelési anyakönyvének mikrofilm-másolata, 1805. 198. p., HUDI 2001. 27., 89., 355., Veszprémből. = PL 10 (1883) 2. sz. (január 14.) 6., Levelezés. Veszprém, 1883. június 23-án. = Uo. 10 (1883) 26. sz. (június 26.) 100., Hymen. = Uo. 12 (1885) 42. sz. (október 18.) 173. – Veszprémi alsóvárosi síremlékén születési adatként 1805. december 6-át tüntették fel.

⁶ helyesen: Somhegy pusztán; Somhegy puszta Bakonybél községhez tartozott, területén 1815–1859 között működött üveghuta. A somhegyi üveghutában a szomszédos Pénzeskuton lévő huta (1791–1815) munkásai dolgoztak, akik 1863-ban az újrainduló úrkuti hutában, később pedig az ajkai üvegyárban kaptak munkát. RÓMER 1860. 17., ÉRI 1966. 161–163., HUDI 1998. 30.

⁷ Neumann Sándor 13 éves somhegyi fiú 1848-ban Pápán lakott Neumann Herman sörfőzőnél, akinek nem a fia, hanem a bejegyzés szerint csupán rokona volt. VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidóság összeírása. Pápa, 1848. június 30.

⁸ t. i. a pápai bencés gimnáziumban

⁹ A Pápai Casinónak 1838-ban nyilvánvalóan a gazdagabb Neumannok voltak a tagjai: Neuman[n] Fülöp, Neumann Herman, Neuman[n] Henrik, Neuman[n] Jakab, Neuman[n] Salamon (egyúttal választmányi tag). Vö. HUDI 2001. 27.

¹⁰ A közeli kapcsolatot sejteti, hogy Rómer Flóris *A Bakony* c. könyvére „Woita Elise ivén” az előfzetők között volt Neumann Luiza és Neumann Antal is. Vö. RÓMER 1860. 214.

1861-ben, mikor már megbomlott minden rend a császár komiszsága miatt, mindenki a *passiv resistentiában*¹¹ élt. [Az egyik] nyári napon atyám átad nekem egy ezer forintos bankjegyet azzal az utasítással, hogy kérjem meg a Neumann szomszédot, hogy váltaná fel, mert neki aprópénzre volt szüksége.

Atyám megbízásának eleget tettem. Az ezrest azonnal felváltotta, de mikor megköszöntem, s menni akartam, arra kért, hogy maradjak még egy percre. Kíváncsi voltam. Aztán az öreg elkezdi mondani, hogy tegnap déltájban kinézett a [z]salu deszkái közt az utcára, két ember arrafelé sétált, [s] a ház előtt megálltak egy pillanatra. Az egyik azt mondta:

— Itt lakik a gazdag Neumann, akinek egyetlen leányát az ifjú Voyta veszi el. — Nem mondhatom, mennyire bántott ez az eset azért, hogy az Ön szándékát mástól kell hallanom, és nem Öntől! Miért nem volt hozzám bizalmas? Hisz oly régen ismerjük egymást, bátran szólhatott¹² volna, mert a valláskülönbség¹³ semmi akadály nem volna.

Én meglepetve azt feleltem, hogy én a kedves és szép Luiza kisasszonyt igen nagyon becsülöm, de nekem itt nincs maradásom az országban, mert ily viszonyok közt nem akarok itt élni, azért házasságra nem is gondolhatok. Nem újság az, hogy Pápán mindenféle hamis hírt terjesztenek. Rólam azt is híresztelték, hogy a Hets Luizát veszem el! Mindebből semmi sem igaz, de hát nem lehet az emberek száját befogni.

Az öreg meg volt lepve. Úgy látszik, megbánta, hogy előhozta nekem. Oly feszélyezett volt, hogy alig bírta elpalástolni. Szíves kézárással távoztam. Erről nem szóltam senkinek. Mondtam is Neumannnak, hogy ez köztünk maradjon! Utána gondolkodva, eszem ágában sem volna Luizát elvenni feleségül. Eltekintve, hogy ő nem felelne meg azon kellékeknek,¹⁴ amilyent egy holtig tartó frigytól kívánok, mert engem nem elégít ki az olyan feleség, aki jó házia[s]szony, és semmi más. Az ilyen asszony kielégítheti azt a férjet, aki vele egy nívóban áll – szellemi tekintetben is hasonló. Másodsorban: ha vele meg is tudnánk lenni, de a zsidó atyafiságtól borzadok!

¹¹ *passiv resistentia* (latin) = passzív ellenállás, amely a császári rendelkezések szabotálásában mutatkozott meg; a katolikusok és protestánsok abszolutizmushoz való viszonyáról lásd: KÓSA 1988.

¹² A kéziratban: *szólhatott*, javítottuk.

¹³ Voyta katolikus, Neumann Luiza izraelita vallású volt, az efféle vegyes házasságot mindkét közösség ellenezte ekkoriban, de úgy látszik, a gazdag és felvilágosult Neumannok számára ez már másodlagos szempontnak számított.

¹⁴ értsd: feltételeknek

Pénzéhes sohasem voltam. Rám nézve a pénz nem tette azt a hatást, mint sok közönséges emberre, mert ha ilyen lettem volna, és elvettem volna Neumann Luizát, anyagilag milyen gondtalan életet élhettem volna. A somlói nagy szálló is az enyém volna! De nem bántam meg soha elhatározásomat.

A Hets Luizát előbb nem ismertem, csak mikor Bécsből megjött.¹⁵ Én is megjöttem. Láttam a nagy különbséget a két Luiza közt. Ha kénytelen lettem volna Pápán maradni, senki más nem lett volna a feleségem, úgy összeillettünk, minden tekintetben – ami a viszonyok változása után be is következett.

Neumannék kevéssel ezen eset után Pestre költöztek, sőt, [a leányt] Neumann Frigyes, Luizának első unokatestvére vette el. Ez kereskedő volt, tehát kapott sokat, amiből nagykereskedővé lett. Egy fiúk volt, aki a kereskedelmi ministeriumban szolgált, végre minis[z]teri tanácsossáig vitte. Az autogarage¹⁶ ügyében felkerestem. Az egy korán öreg, és éppen nem szép ember [volt] – nem ütött az anyjára.

Ebben az évben [1868] az ajkai kőszénbányában építettem a nagy víztornyot, mely arra van hivatva, hogy a bánya legmélyebb helyéről felszivattyúzza a vizet, hogy a bányászok a száraz vájnáokban¹⁷ dolgozhassanak.

Az 1869. évben ugyanott a nagy csú[s]zda rakodót építettem. Ez a waggonok gyors megrakodására szolgált. Tíz osztályból állt. Mindenik osztály el van választva egymástól, de egy sorban vannak. A bányából lóvasuton hozzák a szenet, és mindegyik osztályban circa 100 métermázsát eresztenek le, amint egy csú[s]zda megtelik. Ha az üres vasúti kocsikat – egy sorban tízet – odatolják, belől a záróajtókat felnyitják, az egész osztály tartalma a waggonba csúszik saját súlya által.

Ez az év arról is nevezetes, hogy ezen év július hó közepén az országgyűlés megszavazta a magyar nyugati vasutat Pest–Grác, Győr–Kiscell szár[n]nyal.¹⁸ Ennek a története nagyon érdekes. Kerkápoly Károly¹⁹ és báró

¹⁵ t. i. egyik bécsi leánynevelő intézetben tanult

¹⁶ autogarage, garage (francia) = garázs, kocsiszín, autószerelő műhely

¹⁷ értsd: vágatokban

¹⁸ „A magyar nyugati mozdonyvasút kiépítése tárgyában” hozott 1869: IV. tc. 1. §. értelmében az engedélyesek: a pesti Magyar Általános Hitelbank és a bécsi Weikersheim M. H. és Társa – a Markus Hirsch Weikersheim (1790–1863) izraelita nagykereskedő által alapított cég – nyertek jogot a Székesfehérvár–Grác, illetve az abból leágazó Kiscell–Pápa–Győr vasútvonal kiépítésére.

¹⁹ Kerkápoly Károly (Szentgál, 1824. május 15. – Budapest, 1891. december 31.) jogász, tanár, politikus, író. A pápai főiskolai tanárságot 1868–1870 között a honvédelmi minisztériumi államtitkársággal, majd 1870–1873 között pénzügyminiszteri tárcával váltotta fel, ezután a budapesti

Fiáth²⁰ Veszprém megyei főispán a kormánytól egy pápa–keszthelyi vasút engedélyezését kérték, de Andrássy²¹ mint miniszterelnök megtagadta a kérést azzal az okadatulással, hogy csupán a fővárosból induló vasútra ad engedélyt. Az országgyűlés tíz nap múlva megkezdte a nyári vacatioját.²²

Fiáth és Kerkápoly abban egyeztek ki, hogy legyen hát budapest–gráci vasút, de Győrt és Pápát szárnyvonallal kössék ö[s]sze. Andrássy ezt elfogadta. Báró Fiáth azonnal sürgönyözött Bécsbe Weikersheim bankárnak, hogy adjon be rögtön ajánlatot az egész vasútra. Weikersheim a főmérnökét rögtön küldte Pestre, hogy onnét Grácba utazzék, érintve Pápa–Győrt, és mondja meg, hogy ennek a vasútnak folyómérföldjét mily árért vállalja. Ez négy nap alatt megtörtént. Az ajánlatot rögtön beadták a házba, így aztán még az utolsó órában el lett fogadva azzal, hogy ezen vasutunk 1871. augusztus 1-én készen legyen. Volt nagy öröm, kivált *Ajkán*, a *köszén* miatt.

Ezen időben keletkezett Pápán egy baloldali bank *Népbank* címe alatt.²³ Élén néhány tekintélyes ember állt. Békássy Lajos²⁴ nagybirtokos és állandó ellenzéki képviselő, Eőri Szabó Sándor²⁵ birtokos és Pápán számos ház tulaj-

egyetemen tanított. 1878-tól a visszavonult és gazdálkodással foglalkozott. BÖLÖNY 1987. 317., VARGA 1998. 265.

²⁰ Báró Fiáth Ferenc (Aka, 1815. szeptember 21. – Veszprém, 1885. február 19.) köznemesi származású vármegyei tisztségviselő, politikus. 1860-tól töltötte be a veszprémi főispáni tisztséget. 1874-ben bárói rangot kapott. 1878-ban két kötetben megírta emlékiratait. VARGA 1998. 167.

²¹ Gróf Andrássy Gyula (Oláhpaták, 1823. március 3. – Volosca (Fiume mellett), 1890. február 18.) politikus, államférfi, 1867–1871 között a Magyar Királyság miniszterelnöke, 1871–1879 között az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere.

²² vacatio (latin) = szünet

²³ A Pápai Népbank 1870-ben alakult, alapszabályát 1870. november 22-én 1509. számon hagyta jóvá a kormányzat. – Egy csinos füzetet vettünk... [Woita József 1885. évi polgármesteri jelentése] = PL 13 (1886) 34. sz. (augusztus 22.) 136.

²⁴ Békássy Lajos (Kemeneshőgyész, 1825 – Pápa, 1880. július 24.) katolikus vallású nagybirtokos, Pápa város képviselőtestületének legalább 1874-től tagja, a Pápai Lövészegylet (1874), Pápai Kertészeti Társulat (1875) alapító tagja, a Pápai Szabadelvű párt alapító tagja (1875), a Pápai Takarékpénztár és a Pápai Népbank igazgatósági tagja (1876). – A pápai kertészeti társulat. = PL 2 (1875) 18. sz. (április 1.) 160., A pápai takarékpénztár. = PL 3 (1876) 11. sz. (március 13.) 47., A pápai népbank. = uo.

²⁵ Eőri Szabó Sándor (Pápa, 1822 kr. – Pápa, 1907. szeptember 26.) református vallású ügyvéd, földbirtokos, a református főiskolai Kenessey-Szondy Alapítvány gondnoka, a Pápai Református Egyházmegye világi tanácsbírája. Fiatal éveiben ügyvédként dolgozott, majd gazdálkodott. Virilisként (legtöbb állami egyenesadót fizetőként) városi képviselőtestületi tag és megyebizottsági tag volt. 1896-ban a pápai virilisták rangsorában – adóját kétszeres szorzóval számítva – a 6. helyen állt. Hetven éves korától súlyos betegsége ágyhoz kötötte. 1907-ben, 85 éves korában hunyt el. – Pápa város virilistái. = PK 5 (1896) 49. sz. (december 6.) 3., Halálozás. = PL 17 (1907) 44. sz. (november 3.) 5., Gyász. = DPL 18 (1907) 44. sz. (november 3.) 793.

donosa, Bermüller²⁶ első fűszerkereskedő és vagyonos ember, és hogy kereskedőből még egy legyen, Steiner Ignác,²⁷ és még néhány, kiknek neveit feledtem. Ezek igazgatókká lettek választva. Ezt az intézetet a Pápai Takarékpénztár triójára alapították, mert itt csupa Deák-párti ember volt. Ezt szükséges volt megemlítenem, mivel ez az életemben később mélyen belevágott.

Az ősszel Lengerer²⁸ győri építőmester, régi ismerősöm Pápán meglátogatott a célból, hogy közölje velem, hogy ő Jerfyvel²⁹ – kivel rokonságban van – a győr–gráci vasútvonal elkészítését vállalták, és nekem felajánlják az ezen vonalon szükséges épületek kivitelét. Én éppen nem kaptam rajta, hisz

²⁶ Bermüller József (Pápa [?], 1810 kr. – Pápa, 1889. január 16.) római katolikus vallású fűszerkereskedő, Pápa város képviselőtestületi tagja. 1889. január közepén, 79 éves korában hunyt el rákos megbetegedésben. Tagja volt a Pápai Takarékpénztárnak, a Pápai Casinónak, a Pápai Polgári Körnek. – A hét halottjai. = PH 2 (1889) 3. sz. (január 20.) 7., Halálozás. = PL 16 (1889) január 20.) 11. A Pápai Lapok beszámolója szerint „A fényes temetést a győri „Arrabona” temetkezési vállalat rendezte nagy pompával, – a hat fekete ló által vont díszes gyászkocsi, és a koszorúk vitelére rendelt díszkocsi közbámulat tárgya volt.”

²⁷ Steiner Ignác (Pápa, 1841 kr. – Pápa, 1918. július 8.) izraelita vallású rőfös nagykereskedő, virilis jogon Pápa város képviselőtestületi tagja. Steiner Samu bonyhádi születésű, Pápán letelepedett rőfös kereskedő és a pápai Sonnenfeld Pepi házasságából született legidősebb gyermek, 1848-ban 7 évesnek írják. Nyugalomba vonulása után tőkepenzéből élt. A Pápai Takarékpénztárnak hosszú ideig felügyelőbizottsági tagja. A Pápai Lövészegylet (1874) alapító tagja. A Pápai Népbank részvényeseinek közgyűlése 1877. február 28-án választotta meg igazgatósági taggá. 1876-ban Magvassy Pál óvodai főtanítóval közösen gyermekszínházi előadást szervezett az izraelita népiskola könyvtárának fejlesztésére. – VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidóság összeírása. Pápa, 1848. június 30., Különnfélék. = PL 4 (1877) 11. sz. (március 17.) 42–43., Halálozás. = PH 15 (1918) 28. sz. (július 13.) 3. Fia, Steiner Hugó ismert hegedűművész volt.

²⁸ 1880-ban Lengerer János a Győr városi közgyűlés tagja, a Győri Első Takarékpénztár egyik részvényese volt. – Győr város gyűlésterméből. = GyK 24 (1880) 8. sz. (január 25.) 1., A győri első takarékpénztár évi rendes közgyűlése. = Uo. 24 (1880) 15. sz. (április 4.) 2. – A Lengerer cég a XX. század elején nem volt benne a 70 legnagyobb adót fizető csoportjában. Vö. SZAKÁL 2002. 423–424. A családból származó dr. Lengerer István viszont 1909-től a virilisek közé tartozott. Vö. BANA 2011. 155. A Lengerer és Jerffy család közeli *rokonságban* állt egymással: Jerfy (Jerffy) Antal felesége Lengerer Adél volt, 1913. április 18-án temették el „Győr város egész előkelő társadalmának nagy részvéte mellett”. – Gyász. = PH 10 (1913) 16. sz. (április 19.) 6.

²⁹ 1880-ban a Győri Első Takarékpénztárnak az ifj. és id. Jerfy Antal és Jerfy József is tagja volt. – A győri első takarékpénztár évi rendes közgyűlése. = GyK 24 (1880) 15. sz. (február 19.) 1. – Jerfy (Jerffy) Antal háztulajdonos, takarékpénztár-igazgató, a Győri Első Takarékpénztár elnöke, az 1890-ben szervezett iparkamara elnöke. 1900-ban a legtöbb állami egyenesadót fizetők rangsorában a 16. (2043 korona), 1905-ben a 26. (1382 korona). Az 1860-as években a győr–pápa–keszthelyi vasút megépítésére alakított részvénytársaság pénztárosa volt. – Napló. A győr–pápa–keszthelyi vasút. = GyK 1863. 26. sz. (március 29.) 103., BOROVSZKY 1909. 133., SZAKÁL 2002. 423–426., BANA 2011. 30.

eleget ismertem az ilyen vállalatot, azonban kedves Luiza mama bátorított, hogy:

— Lássa, ezektől nem kell félni, hogy szug[g]erálják.³⁰

— Igen, hisz én mindegyiket régtől fogva ismerem személyesen.

Tehát e tekintetből hajlandó voltam velük szóban állni. Elhozott magával egy levél alakú szerződést, melyben esetleges vitás kérdésekben a győri járásbíró-ság köttetik ki. Miután az egységárrakra megegyeztünk, a szerződést elfogadtam.

Építkezések miatt a télen dolgom volt Ajkán, Wiesner Rajmund³¹ bányafőmérnök a többi közt azt mondta, hogy most, mivel a vasút ügye eldőlt, bárki is jó üzletet csinálna, ha itt a Csingervölgyben a szénbányától egy fél kilométerre eső Ihász-féle birtokon alul³² ott, ahol az kibővül, és kemencék számára van elég hely, és ugyanott van egy nagy hegy pompás nummulith mészkővel, ott kéznél van, mi pedig olcsón adnánk a szenet mészégetéshez és oda szállítanánk, ha Ajkáról³³ Csingervölgyön át a bányáig a bányai igazgatóság egy szárnyvonalat kiépít úgy, hogy a vasút lejtőben lenne a mészkemen-cekhez, a szállítás nagyon csekélybe kerülne.

Én mondtam neki, hogy én ezen bánya első kapavágásainál jelen voltam, mivel a tulajdonos Puzdorékkal³⁴ jó barátságban voltam. Én hajlandó vagyok ezen vállalatba bele menni. A főmérnök, kivel nagyon jó viszonyban voltam már az építések kapcsán is, és ötlet ténykedései után, mint nagyon képzett, helyes gondolkodású embernek ismertem, nagyon örült elhatározásomnak, s

³⁰ szuggerál (latin) = befolyásol

³¹ Wiesner Rajmund/Rajmár (Prága, 1843. augusztus 7. – Pécs, 1900. május 20.) Wiesner Adolf kincstári bányorvos fia, bányamérnök, 1871-től az ajkai szénbánya főmérnöke, Ajka első díszpolgára (1883), 1891-től haláláig a pécsi bányai igazgatóság igazgatója. 1880-tól a Pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagja. Jelentős numizmatikai gyűjteményt hagyott hátra. Feleségétől, Pfann Katalintól két fia született: Rajmár és Félix. TILHOF 2008. 181., bővebb életrajzát lásd: HUDI 2011a. 54., Wiesner Rajmár meghalt. = Pécsi Napló 9 (1900) 116. sz. (május 22.) 2–3. (A Pécsi Naplóban névtelenül megjelent életrajzot feltehetőleg a főszerkesztő, *Lenkei Lajos* írta. Eszerint május 21-re virradó hajnalon hunyt el. (A nekrológ megküldését *dr. Márfi Attila* főlevéltáros barátomnak köszönöm.)

³² Ezután a kéziratban még egyszer feleslegesen: *a Csingervölgyben*, töröltük.

³³ Ezután hibásan: *a*, töröltük.

³⁴ Hantken Miksa (Jablonka, 1821. szeptember 26. – Budapest, 1893. június 26.) geológus, bányamérnök Puzdor Gyula birtokos megbízásából 1866-ban mérte fel a csingervölgyi szénlelőhelyet és bányanyitásra biztatta a tulajdonost. Puzdor azonban 1869. július 15-én eladta a birtokán lévő kőszéntelep kiaknazási jogát az e célra alakult tőkeerős társaságnak. A társaságot a Kohen Testvérek és az Ágoston-, Hirsch-, Hirsch, Neumann-féle cégek alapították. TILHOF 2009. 90–92.

bátorított azzal, hogy minden kö[n]nyebbséget megszerez részemre, csak a kőbányát biztosítsam Ihász Imréné,³⁵ nehogy más is gondoljon erre a vállalatra.

Én ismertem a helyet és atyafiságos viszonyban voltam vele. Azonnal kötöttem vele egy szerződést 20 évre olyképpen, hogy tekintet nélkül az általam elfogyasztandó mennyiségre, neki évenként tartozom 2000 forintot fizetni. Ő is örült, mert mint mezőgazda a kőnek nem tulajdonított nagy értéket. Én is jól jártam, mert biztosíthattam a vállalatot ho[s]szú évekre.

A kivitelre én ráértem, míg a vasút elkészül, és összes erőmet a győrpápai szárnyvonal építéséhez [fordítottam, hogy] a kellő anyagokat beszerezzem, mire az állomások épületei ki lettek tűzre a mérnökök által, hogy minden készen legyen az építéshez.

Ezzel múlt az 1870-dik esztendő. A jövő 1871. évre már csak a kisebb³⁶ munkák voltak hátra, és én 1871. év július havában mindennel készen voltam. Miattam meg lehetett volna nyitni a pályát, azonban Lengerer ügyetlensége miatt a megnyitás 1871. október 30-án történhetett csak.

Ez évben a Népbank ellenében a Deák-párti emberek, többnyire kereskedők egy kereskedelmi bankot³⁷ alapítottak, melynek tagjait Fischer Jónás — aki ezen eszme volt — tekintélyes emberekből toborozta ö[s]sze.³⁸ Egyszer a Casinóban közli velem, hogy engem is beválasztottak az igazgatóságba.

— Én ezt nem fogadtam el, mivel én a bankügyhöz egy kukkot sem értek.

Mire ő azzal békített meg, hogy nekik vannak, akik a bankhoz értenek, de nekik jó nevű urakra van szükségük, mert az bizalmat önt a közönség körében. Nem kell más, mint 5 részvény tulajdonosának a megválasztott igazgatónak.

— De hisz nekem egy részvényem sincs, és még nem is láttam!

³⁵ Ihász Imre (Hathalom, 1803. szeptember 9. – Hathalom, 1885. február 24.) hathalmi és lőrintei (Veszprém vm.) nagybirtokos, virilis jogon haláláig megyebizottsági tag, több mint három évtizeden át a bakonytamási evangélikus egyházközség felügyelője. Vö. BOGNÁR 1885. 33–34., H. SZABÓ 1996., 109., HUDI 2011b. 107–108. (Az újságok először tévesen 1885. február 14-ét írtak, valójában 24-én hunyt el.)

³⁶ A kéziratban: *kisbebb*, javítottuk.

³⁷ A Pápai Kereskedelmi Bank 1871-ben alakult, alapszabályát a belügyminiszter 1871. február 20-án 1509. szám alatt hagyta jóvá. Működését 1873. októberében felfüggesztették és megindították ellene a csődeljárást. – Egy csinos füzetet vettünk... [Woita József 1885. évi polgármesteri jelentésének ismertetése] = PL 13 (1886) 34. sz. (augusztus 22.) 136.

³⁸ A szövegben magyartalanul: *tekintélyes embereket toborzott ö[s]sze*.

— Nem baj — mondá ő — én fenntartottam az Ön részére öt darabot, mindjárt át is adhatom. Az első befizetés 60 forint, tehát az ötért háromszáz forint.

Szegény napam is vett kettőt!

Ezen bank megbukott, holott a részvényt akkor 300 forintért vettem. Én eladtam az enyémekeket, s az igazgatóságról lemondtam.³⁹

Most már én a mészvállalattal is foglalkozhattam, és ezen évben csak előkészületeket tettem, hogy a tavaszra a kemencék építéséhez foghassak. Addig az ajkacsingervölgyi bánya szárnnyvonala is megépül.

Az 1872-ik esztendő nagy szomorúságot hozott nekünk. Szegény aranyos kis Gyöngyikénket elrabolta a halál. Nyakmirigygöcs uralkodott nálunk, és ennek az áldozata lett.

Ajkán már jól megindult a munka. Téglát gyártottunk, követ fejtettünk és a kőbányától a kemencéig egy görpályát készítettem, melyen a két sínpar közt egy drótkötélre erősített kis kocsi hordták be a mészkövet, mialatt az ugyanezen drótkötélhez csatolt és alul kiürült kocsikat automaticae felvontatta, ahol újra megrakták és leeresztették. Ámde nem ment a dolog oly simán, mint én hittem, mivel az ajkai szén hygroscopikus⁴⁰ voltánál fogva kint⁴¹ a levegőn, ahol a nedvessége elpárolgott, szétesett kis darabokra. Ez oly baj volt, hogy Wiesner főmérnöknek nagy fejtörést okozott egy oly fűtőrács kitalálása, amelyen az ajkai szén elégjen. Sikerült is neki jó idő múlva ily szerkezetet kitalálni, amely az ajkai bánya további létét biztosította.

Közben történt, hogy King barátom avval lepett meg, hogy leányával, aki most 15 éves, néhány hétre meglátogat augus[z]tus folyamán, és ígérte, hogy Bécsből írni fog.

Nem mondhatom,⁴² hogy me[n]nyire örültem látogatásának. Megírtam neki, ha időm engedi, Bécsig eléje megyek. Ha nem, akkor mindenesetre Győrött fogom várni, ahol a vasút elágazik Pápa és Cell felé.

Ebben megállapodtunk, és mivel én nem mehettem Bécsig (ajkai dolgok miatt) azt [írtam] a Hotelba, hogy csak Győrött fogom várni.

Vasárnapon kaptam tőle a következő sürgönyt: „We arrive on *Thursday*” — ami a[n]nyit tesz: „Mi *csütörtökön* érkezünk.”

³⁹ Ezen mondat a margóra tett ceruzás kiegészítés.

⁴⁰ hygroscopikus (görög-latin) = nedvszívó

⁴¹ A kéziratban: *kinnt*, javítottuk.

⁴² értsd: El nem mondhatom

No, gondoltam magamban, majd szerdán átmegyek Győrre. Kedden délután úgy fél hatkor érkeztem haza, ahol megtudtam, hogy Kingék itt vannak! Nagy volt a csodálkozásunk mindkettőnknek, felmutatta a sürgönyt, hogy én nem vagyok hibás. Erre összenéztek leányával,⁴³ hogy hogy lehet ez. Hiszen ők keddre sürgönyöztek, ami angolul így hangzik: „We arrive on *Tuesday*”. A két szó[t] kiírva nagy a hasonlatosság.

No, hát végre kiderült a hiba, de ez King barátom felső kabátjába került. Mivel engem nem talált Győrött, s őt senkisémet értesítette, csak Pápát emlegette, s akkor őt az utolsó percben a pápai vonatra vitték, miközben a kabát lemaradt. No, de ez mindegy; [akkora] volt az öröm mindkét részről, hogy ki se mondhatjuk! King barátom oly otthonosnak⁴⁴ érezte magát, mint otthon. Megmutattuk lakosztályukat egy utcai szobát 2 ágygal s a t[öbbit]. Boldogok voltak.

Hamarjában jó kávéval és gyümöl[c]csel traktáltuk uzsonnára, aztán a kertben évődünk, beszélgettünk. Este jó vacsora volt à l’anglais! Volt beefsteak,⁴⁵ mixed pickles,⁴⁶ veres bor s a t[öbbit]. Azt mondta King barátom:

— Kérem, ne fáradjanak azzal, hogy úgy tartsanak, mint otthon! Hiszen én a jó barátság mellett tapasztalni is jöttem, hogy lássam, hogy Önök hogyan élnek.

A mixed pickles eltűnt és jött folyton a magyar konyha. Nem győztek enni és csodálkozni, hogy mi milyen szerencsés és boldog emberek vagyunk. Ő 15 évig volt Párisban, tehát ismeri a francia konyhát is, de amit itt lát, az már felülmúlhatatlan. Az a változatosság, s a t[öbbit] nagyon meglepte őket.

Három hétig voltak nálunk, én igyekeztem megismertetni mindennel. A főtemplomról⁴⁷ úgy nyilatkozott, hogy renaissance-ban⁴⁸ ily szép templomot nem látott, az Esterházy kastélyára, melyet kívül és belül megmutattunk neki, úgy kiáltott fel:

— Hisz ez egy kisebb királyi kastélynak is beillik!

Nagy vásárok szoktak akkor Pápán lenni. Elvittem őket a vásárra, ahol nem győztek bámulni a sok szép cifraszűrt és sok egyéb⁴⁹ magyar ipari ké-

⁴³ Mary Kinggel

⁴⁴ helyesen: otthonosan

⁴⁵ beefsteak (angol) = hirtelen sült marhabélszín

⁴⁶ mixed pickles (angol) = ecetes vegyes savanyúság

⁴⁷ A kéziratban: *főtemplomra*, javítottuk.

⁴⁸ renaissance (angol) = reneszánsz (itt: építészeti stílus)

⁴⁹ A kéziratban: *egyébb*, javítottuk.

szítményeket. Nagy vásárkor 3–4000 állat szokott bejönni a marhavásárra, ahol cigányok és urak tömegesen megjelentek mint vevők és eladók. Legjobban érdekelték őket a lacikonyhák, ahol gustust⁵⁰ kaptak, de sajnálom, hogy én visszatartottam őket, nehogy otthon ne tudjanak jól étkezni.

Ihász Imre bátyám 4 lovas kocsijával jött hozzánk, hogy a kislányt, a Mary-t vigye. Én a magunk fogatján Kinggel mentem. No, volt öröm! Kimentünk a szőlőbe, ahol a szőlő már érett [volt] és a di[n]nyék ott heverték, csak le kellett szakasztani. King barátom szakított egyet és ott helyben – bár nagyon meleg volt – megette, hogy megírhasa nevének, hogy ő a földről szakította le a di[n]nyét és úgy költötte el. Persze, a di[n]nye, kukorica Angliában nem érik, csak melegházakban. Azonban a di[n]nyeevés megártott, mert vacsorát sem evett, és nem jól érezte magát. Napam, mivel ez volt a házvezető, hamarjában egy igen jó csibebecsináltat [készített, ezt] kapott az ágyában, amit nagy élvezettel el is költött, mondván, ilyen jó ételt életében [még] nem evett. Másnap[ra] semmi baja sem volt. Beült a konyhába nézni a főzést. Minden új volt előtte, vitt is magával kisebb darabokat a konyhaszerekből; fakanalat s a t[öbbit]. Ez mind curiosum⁵¹ volt neki.

Ki is vittem Lőrintére,⁵² hogy egy vidéki gazdaságot is lásson. Lina néni csak maga volt kint. Miután megnéztük a gazdaságot, ebédre hívtak. Négyen ültünk az asztalnál: Lina néni, King, én és a botos ispán. A tolmács én valék.

Jó ebédünk volt, az ispán azonban felkelt a feketekávé előtt és Luiza néni kezét megcsókolva eltávozott a dolgára. King nagyot nézett. Ebéd után asztalbontáskor felkelve, ő is kezét csókolt Lina néninek. Ez neki fel sem tűnt, mert nálunk szokás. De elmenetelkor, a hazafelé úton nem állta meg, hogy me[n]nyire meghatotta őt az a kézcsókolás, úgyhogy ő is ennek a hatása alatt örömet kezet csókolt először életében valakinek, mert Angolországban nem ismerik a kézcsókot. Azt mondta, hogy ez az eset oly szép, oly megható magyar szokás, amilyen csak lovagias népeknél fordul elő.

Vendégeimnek be akartam mutatni a magyar mulatságot, [ezért kértem] hogy csináljanak egy kis murit jövő vasárnap a kaszinó kertben az angol vendégek tiszteletére. Volt is, úgy vitték a kis misst,⁵³ hogy a lába is alig érte a

⁵⁰ gustus (latin) = étvágy

⁵¹ curiosum (latin) = ritkaság, különlegesség

⁵² Lőrinte kisközség, határa 1437 kh, lakossága 1869-ben 142 fő volt. 1898-ben a népesség csökkenése miatt Kolontár községhez csatolták. ILA–KOVACSICS 1964. 250.

⁵³ miss (angol) = kisasszony

földet. Lázár Andor⁵⁴ atyja akkor még fiatal ügyvéd volt,⁵⁵ az kapta ölbé a miss Mary-t. A cigány húzta a szebbnél szebb nótákat, a King papának majd a kö[n]nyei jöttek az örömtől.

Pausa⁵⁶ következett. Miss Mary az atyjához ment, no, azt mondja a leányának az apa:

— Mit szólna anyád, ha látná, hogy vasárnap táncoltál!

Jött aztán augusztus 20-a, Szent István napja. Hogy az ország fővárosát láthassák, elvittem őket erre az alkalomra. Előző napon, aug[ustus] 19-én Győrtől gőzösön utaztunk, hogy Gönyűn átüljünk a nagy hajóra, aztán már változatosabb volt a vidék. Különösen a Visegrád-részlet felette tetszett nekik. Este megérkezve a Hungária Szállodába[n] béreltem egy erké[l]lyel ellátott szobát az I. emeleten a Duna felől, ott az apa leányával lakott. Mellette egy kisebb szobát az én számomra. Amint kiálltak az erkélyre, felkiáltott:

— Ily gyönyörűen fekvő várost még nem láttam életemben!

Másnap korán reggeliztünk, és átmentünk Budára, ahol az útba eső Rudas fürdőt mutattam meg nekik, amely 1554-ben az itteni török basák által

⁵⁴ Lázár Andor (Pápa, 1882. március 8. – Leányfalu, 1971. június 12.) református ügyvéd, politikus, országgyűlési képviselő, gazdasági szakíró. A pápai református gimnáziumban érettségizett, a budapesti tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust (1903), majd ügyvédi oklevelet (1906). 1906-tól gyakorló ügyvéd Budapesten, 1932–1938 között előbb a Gömbös-, majd a Darányi-kormány igazságügy-minisztere volt. 1931-től Szentes, 1935-től Debrecen országgyűlési képviselője. 1933-ig a Magyar Távirati Iroda alelnöke. A második világháború után, egészen 1950-ig ügyvédi munkájából élt. 1951-ben kitelepítették az Alföldre, ahonnan 1953-ban szabadult. Ezután haláláig Leányfalun élt. 1906-ban jegyezte el szentkirályszabadjai Márfy Ede minisztériumi osztálytanácsos Irén nevű lányát. – Eljegyzés. = PH 3 (1906) 50. sz. (december 15.) 6., KENYERES 1981. I. 468–469., LÁZÁR 1999. 5–83., 2000. 7–16.

⁵⁵ Lázár Benő/Benjámín (Pápa [?], 1848. december 31. – Pápa, 1887. július 28.) református köz- és váltóügyvéd, virilisként városi képviselőtestületi tag. A Pápai Casinó (1876), a Pápai önkéntes Tűzoltó Egylet tagja, egyben pénztárosa (1877). A Pápai Lövészegylet pénztárosa (1882), 1882-től a Pápai Veres Kereszt Egylet választmányi tagja, 1885-től a Dunántúli Református Egyházkerület Közoktatási Tanácsának világi tagja. 1881-ben eljegyezte, majd elvette a katolikus vallású Makara Gizellát, dr. Makara György Veszprém vármegye tiszteletbeli főorvosának lányát. Házasságukból négy gyermek született: Andor, Ferenc, Vilma, Lajos, az utóbbi 1888. áprilisában, 13 hónaposan, bélhurutban elhunyt. Lázár Benő rövid betegeskedés után, 1887. július 28-án, 39 éves korában öngyilkos lett, szíven lőtte magát. – Hymen. = PL 8 (1881) 10. sz. (március 6.) 43., – Halálozás. = PL 14 (1887) 31. sz. (július 31.) 144., Városunkban meghaltak július 23–29-ig. = Uo. 245., Gyászjelentés. = PL 15 (1888) 18. sz. (április 29.) 71., LÁZÁR 1999. 5–83., 2000. 7–16.

⁵⁶ pausa (latin) = szünet

épi[t]tettek.⁵⁷ Aztán fel a várba, onnét átnézett Pestre, azt mondta, hisz ez paloták városa!

Nem akartam illúziójában csalattatni, másnapra nem maradtam, mert az akkor még csak a régi rozoga belvárost láthatta volna, hanem mentünk a menettel, és mindent láttunk. A Mátyás templom szerfelett tetszett nekik.

Az ünnep után lementünk gyalog, és megmutattam nekik Császárfürdőt, ahol megebédeltünk, és átmentünk a Margitszigetre, amely meglepte őket. Azonban nem akartam velük várni, nehogy lemaradjunk az esti 6-kor induló gőzösről.

Jókor jöttünk és elutaztunk. Vendégeim megköszönték e feledhetetlen napot. Így értünk haza, ahol még néhány napot töltve, nagy köszönettel minden kedves időért, amit körünkben eltöltötte, nehezen elbúcsúzva, elutaztak. Utolsó éjjel [az] ablakok alatt a fiatalság éjjeli zenét adott. Nem tudtak hova lenni a kellemes meglepetéstől, főleg a kis miss leány!⁵⁸ Én elkísértem őket Gyórig.

Mielőtt hazuról elindultak volna, megkértem miss Maryt, hogy legyen szíves nekem egy Tam o'Shanter,⁵⁹ és egy könnyű skót sapkát hozni. Meghozták. A nyári sapka valahol Pestre jöttünk alatt elveszett, azonban a Tam o'Shanter sapka máig is megvan.

Ezek elutaztával ismét dolgaim után láttam. A vasúti munkák után a leszámolást megcsináltam, melynek eredménye az volt, hogy nekem még 19.000 forint jár. Lengerernek átadtam, és mondta, hogy ők is átszámítják, s aztán rövidesen elintézik. Csak múlt egyik hét a másik után, én sürgettem az elintézést. Lengerer azt mondta nekem, hogy legyen csak türelemmel, mert ők még nem végeztek Weikersheimmel. Úgy hallottam, hogy az alvállalkozók mintegy 300.000 forint pótkövetelést támasztottak a fővállalkozó ellen, amiatt húzódtott a dolog, és én sem jutottam pénzemhez, pedig nagyon kellett volna a fakereskedésbe és az ajkai befektetésekhez.

Ez év [1872] őszén, október 2-án volt a győr-pápai honvéd [zászlóalj] zászlójának felszentelése. Célszerűnek tartom ehelyütt a honvédség egyik zászlóaljának mikénti Pápára rendelése történetét megírni. Amint a honvéd-

⁵⁷ A sok betegség gyógyítására ajánlott kis fürdő átalakítását 1556-ban feltehetőleg Ali basa rendelte el, utóda, Mohamed folytatta és Szokoli Musztafa fejezte be. A fürdőt a nagymedence feletti boltozat tartóoszlopának színéről *Zöldoszlopos fürdő*nek nevezték. Első hiteles leírása 1597-ből származik.

⁵⁸ E két mondat utólagos ceruzás kiegészítés a lap alján és folytatólag a jobboldali margón.

⁵⁹ A *tam o'Shanter* (rövidítve *Tam* vagy *TOS*) kerek skót stílusú férfisapka.

ség felállítása törvény lett, akkor Kerkápoly Károly Andrássy Gyula minis[z]terelnök és honvédelmi minis[z]ter államtitkárja lett, és az egész honvédség ügyét rendezte. Egyik nap lejött Pápára Budapestről, és egyenesen hozzám jött, hogy velem közölje szándékát, hogy Pápára egy honvéd zászlóaljat fog rendelni és mivel a dolog sürgős, és rövid idő alatt nem lehet laktanyát építeni, arra gondolt, hogy a pápai, úgynevezett Császár major épületeinek felhasználásával sikerülni fog egy zászlóalj keretét elhelyezni. Arra kért, hogy mennek ki vele innét mindjárt a Császár majorba, ahol szemlét tartunk, és a programot megállapítjuk. Ez megtörténvén, arra kért, hogy pár napok alatt az ajánlatomat elkészítsem, hogy még itt létében e dolgot végleg elintézhessük. Ez megtörtént.⁶⁰ Ő visszautazott, én meg nekiláttam az építkezésnek, és pár hónap alatt elvégeztem, és a honvédek jöhettek.

Nekünk nagy örömünk volt, hogy a honvéd zászlóalj parancsnokává az én édesanyai nagybátyám lett kinevezve,⁶¹ aki egész életében katona volt. 1848 előtti időkben a Nádor huszároknál szolgált, de 1846-ban nyugalomba ment és megházasodott. Jött az 1848, bátyám jelentkezett szolgálatra. A huszároknál svadronyos⁶² kapitány volt, itt őrnagynak nevezték ki. A világozi fegyverleteltkor ő is, mint régi tisztársai, Kossuthal együtt Widdinbe menekültek, honnét egy osztrák tábornoknak a menekült tiszteket visszatérésre bírni, mi csak akkor sikerült részben, mikor a Hauslab tábornok⁶³ a császári amnes[z]-

⁶⁰ Az állami honvéd laktanya 1868–1869-ben épült fel az ún. Császár-majorban. Egy csinos füzetet vettünk... [Woita József 1885. évi polgármesteri jelentésének ismertetése] = PL 13 (1886 34. sz. (augusztus 22.) 1.

⁶¹ Sziklai (Welsz) János (Pápa, 1806. december 20. – [Meidling], 1884. június 2.) polgári származású honvéd alezredes. 1823-tól a 12. huszárezredben szolgált, 1846-ban főszázadosként nyugdíjba vonult. 1848 október 19-től százados a 23. honvéd zászlóaljban, november 17-től őrnagy az 51. zászlóaljban, év végén az eszéki várban szolgált. 1849. április 25-től Egerben tér- és kórházparancsnok. A szabadságharc után 6 évi várfogságra ítélték, 1851-ben kegyelmet kapott és szabadult. 1869-től reaktivált honvéd őrnagy, 1872-ben alezredesként nyugdíjazták. BONA 1987. 310., RABÁR 1998. 137. Voyta szerint — s ez új életrajzi adat — nyugdíjas éveit a Bécs melletti Meidlingben töltötte és ott is hunyt el.

⁶² Schwadron (német) = lovasszázad; svadronos kapitány = huszárkapitány

⁶³ Franz Ritter von Hauslab (Wien, 1798. február 1. – Wien, 1883. február 11.) osztrák tábornok, neves kartográfus. A bécsi hadmérnöki akadémián tanult, 1815-ben zászlósként részt vett a franciaországi hadjáratban. 1827–1830 között a konstantinápolyi nagykövetség munkatársa, 1843-tól a későbbi I. Ferenc József és testvére, Ferdinánd Miksa főherceg nevelője volt. 1848/49-ben a császári hadsereg vezérőrnagya, a hadsereg-főparancsnokság tüzérségi parancsnoka volt az 1849. augusztus 5-i szőregi ütközetben. Hauslab konstantinápolyi kiküldetésének legfőbb célja Kossuth Lajos és Battyhány Kázmér elfogatása volt. 1854–1860 között az osztrák császári hadsereg tüzérségének főparancsnoka, 1860–1865 között a hadügyminisztérium tudományos bizottságának vezetője volt. 1868-ban vonult nyugdíjba. Térképészként ő alkotta meg a színská-

tia levelét felmutatta. Erre nyolcan — köztük bátyám is — visszatértek a tábornokkal együtt az *Adler* nevű gözösön. Pesten elbúcsúztak egymástól, t. i. a tábornoktól, a többi tiszt Pesten kiszállt. Másnap már le voltak mind tartóztatva, s a híres Neugebäude-be⁶⁴ zárva. Ott hetekig időztek, míg jött a parancs, hogy Aradra szállíttatnak. Aradon aztán Haynau végzett velük.

Akik a forradalom előtt császári ezredekben szolgáltak, és a debreceni Függetlenségi nyilatkozat után is szolgáltak a felkelő seregnél, golyó általi halálra ítéltettek. Azonban az ítélet kihirdetése után azonnal jött, hogy Őfelsége kegyelmesen megváltoztatta és halálbüntetés helyett 16 évi várfogságot kaptak. Az aradi várban akkor valami báró — nevét elfeledtem — volt a parancsnok.⁶⁵ A Törökországból hazatért tisztek fellázadtak ezen az ítéleten és kifejezték gyanújukat, hogy ők be lettek csapva. Hauslab, kit a bátyám korábbi szolgálata idejéből jól ismert, s a tábornok is jól ismerte bátyámat, azzal csalta haza őket, hogy a császár által amnestiát⁶⁶ nekik megmutatta, és ebben bízva hazajöttek.

A főparancsnok nagyon csodálkozott, s azt mondta, hogy az nem lehet, itt valami hibának kellett történni. Utasította bátyámat, hogy egy levélben írja meg Hauslabnak, hogy mi történt velük hazaérkezésük után, ő azonnal futárral küldi fel a nyitott levelet, amit ő saját levele kíséretében lepecsételve küldött fel Bécsbe. Negyednapra jött a futár azzal a rendelettel: „Die von Turkey zurückgekehrten ungarische Offiziere sind sofort zu entlassen!”⁶⁷ — Így végződött a nagy per. Hála istennek!

Ezek után áttérhetünk az [1872.] október 2-diki zászlószentelés ünnepére. Gróf Esterházy Pál, mint volt honvéd alezredes és Komáromban Klapka tábornoknak segédtsíztje, kitett magáért. A program ez volt: délelőtt 9 órakor nagymise és zászlószentelés, délben ebéd a várban, és a Griff fogadó nagy-

lát és a szintvonalakat, 1826-ban ő alkalmazta először a színes litográfiát a térképészetben. Vö. ANDICS 1965. 439–440., részletes életrajza: http://de.wikipedia.org/wiki/Franz_von_Hauslab [Letöltés: 2011. 09. 11.]

⁶⁴ Neugebäude (német) = Újépület nevű épület Pesten, a Lipótvárosban. 1786-ban kezdték építeni, 1793–1796 között, majd 1849 után politikai foglyok börtönének is használták. 1897-ben lebontották, helyén Pálóczy Antal tervei szerint alakították ki a Szabadság teret. Vö. BORZA 1993. II. 554.

⁶⁵ 1849 őszén Alois von Howiger (1793–1849) hadbíró, 1849. július 22-től vezérőrnagy (Generalmajor), a 9. gyalogezred ezredese, a vár parancsnoka, Kiss Ernő és Vécsey Károly tábornok perében a haditörvényszék elnökeként ténykedett. 1849. október 28-án baleset (lőszerraktár-robbanás) áldozata lett. Őt gróf Thun tábornok követte a várparancsnoki tisztségben. Vö. SCHMIDT-BRENTANO 2007. 75., TELEKI 1958. 224–226.

⁶⁶ amnestia (görög-latin) = közkegyelem, megkegyelmezés

⁶⁷ A Törökországból visszatért magyar tiszteket azonnal el kell engedni! (német)

termében. Délután látogatás a Császár majorban, ahol az őrmestertől lefelé honvédek lakmároztak és mulattak, folyt a bor és szólt a cigányzene.

A várban, ahova én is hivatalos voltam, nem számláltam meg, de százan lehetünk, ahol a honvédelmi kormány kiküldöttjei, a megyei és városi autoritások,⁶⁸ a szomszéd vármegyék, főképpen győri vendégek voltak hivatalosak.

A Griff fogadóban voltak vagy 200-an — a városi intelligencia, és polgárok soraiból teltek ki ezek. Mindenhol folyt a bor és pezsgő, szólt a muzsika. Ezek mind Esterházy vendégei voltak.

Este ½ 9-kor kezdődött a táncvigalom. Mikor Luizámmal megérkeztünk, azonnal körül állták a honvédtisztek, és bátyám karonfogva vezette helyére.

Mondanom sem kell, akkor volt Luizám a legszebb fejlettségében, miről a meglevő fénykép tanúskodik,⁶⁹ de nagy kelete volt annál inkább, mert kitűnő és passionátus⁷⁰ táncolónő volt. A mulatságnak a napfelkelte vetett véget. Sokaknak kedves emlékezetében maradt az ünnepély.

Ezen 1872-dik év ápril[is] hó 17-én tartandó igazgató gyűlésre meghívást kaptam, amelyen Fischer Jónás úr eddigi üzemmenetet vázolta, aminek az eredménye 72.500 forint nyereség lett. Nagy volt az öröm, csak én csodálkoztam, hogy miképpen, és miből lehet ily rövid idő alatt ily nagy ö[s]szeget nyerni. A résztvevők világosítottak fel engem, hogy ez a tőzsdejátékból ered. Részvényük 60 forint foglaló mellett egyszerre 350 forintot ért. Rögtön elhatároztam magamat, hogy részvényemet eladom, és ebből az igazgatóságból kilépek. Részvényemért kaptam 1500 forintot és lemondásomat beadtam az igazgatóságnak. Napamat is rá akartam venni, hogy az ő 2 részvényét adja el, jó lesz 600 forint. Ő azt mondta, hogy azt nem teszi, restelné, mit szólnának az emberek!

[1873.] május 1-én volt a bécsi világkiállítás, s ennek megnyitására Luizával mi is elmentünk, hisz az útiköltség kitelik a részvények árából. Egy hét múlva hazajöttünk. Két nap múlva, azaz 9-én kitört Bécsben a nagy krach!⁷¹ Hát mit törődünk a nagy krach[h]al! Aztán kisült, hogy ez [a] baj általános, hozzánk is kiterjed. Minket nem bántott, mert nem volt részünk benne. Mi nem játszottunk a börzén. De aztán hallottuk mindenfelé a jajgatást. A pápaiak körülbelül kétmillió forintot vesztek, köztük a pénzre oly éhes Béla sógorom 50.000

⁶⁸ autoritások, auktoritások (latin) = tekintélyek, befolyásos személyek

⁶⁹ A fotó nem maradt fenn.

⁷⁰ passionatus (latin) = szenvedélyes

⁷¹ A bécsi krachról: KÖVÉR 1986. 21–24., a pénzügyi válság magyar politikai következményeiről: SCHLETT 2007. 142–166.

forintot vesztett, mit ha gyorsan ki nem fizet, akkor csődbe jut. No, egyszerre megindult a mentés. Esterházyval megvetették a somlai pincében levő 1000 akó bort 20 forintért.⁷² A Hanauer Mukinak is kellett 20.000 forinttal segíteni bátyját; a hiányzó 10.000 forintot atyámnak kellett [ki]szorítani! De a sógorom meg volt mentve, mert ez volt a fő!

Engem a dolog hidegen tartott. Azonban ro[s]szt hírt hallottam Budapestről. Ottani emberem írja, hogy az utolsó kocsirakomány meszet már senki sem volt hajlandó átvenni, mert az építéseket beszüntették! Mit tegyen vele? Lágymányoson egy üres telken leoltatta és ott hagyta. Néhány nap múlva — mert minden nap hallottunk nagy bukásokról —, [sokan megbuktak,] ezek közt volt Weikersheim bankár bukása is. Én evvel sem törődtem, mert a Lengerert és Jerfyt elég jónak tartottam arra az én 19.000 forintomra. Azonban amint a felhívásomra nem is válaszoltak, tanácsot kértem Vid Károly⁷³ híres jogász barátunktól, megmutatva neki a szerződésünket. Mikor elolvasta, úgy nyilatkozott:

— Hát *most* kell ezzel ügyvédhez fordulni? Ebből nagyon hosszú per lesz. Tudja meg, barátom, ha valakivel szerződést köt még az életben, bárki legyen is az, azt kell Önnek feltételezni, hogy a világ legnagyobb gazemberével van dolga, és aszerint kell a szerződést megkötni!

Arany szavak ezek, csak az a kár, hogy ezt nem tudtam előbb. Vidnek igazsága volt. Ebből 5 éves per lett.

No, most ott álltunk a faképnél! A fakereskedés egyre jobban gyöngül, építkezés nincs, a mészégetés megszűnt! Tele voltam aggodalommal, hogy mit tegyek?

⁷² A bor akóját 20 forintért.

⁷³ Vid Károly (Pápa, 1825. január 17. – Pápa, 1903. október 4.) evangélikus vallású ügyvéd. Pápán született, a református kollégiumban tanult, majd ügyvédi diplomát szerzett. 1848 májusában a pápai nemzetőrség tizedese, 1849-ben a 70. honvédszászlóalj hadnagya, főhadnagya, majd századosa. A komáromi kapituláció után egészen 1895-ig, beszüntetéséig folytatta ügyvédi tevékenységét. Egy ideig pápai királyi törvényszéken ítéldbíró volt, 1875-ben a törvényszék megszüntetésekor nyugdíjazták. Pápán hunyt el 1903. október 4-én. 1877-től a pápai jogakadémia vizsgabizottságának külső tagja volt. A kiegyezés után tagja a Veszprém Megyei Honvédegyletnek, a Pápai Ismeretterjesztő Egyletnek, a Pápai Polgári Körnek, az 1893-ban alakult Jókai Körnek. Bohém, zenekedvelő ember hírében állt, 1886-tól műkedvelő dalkörök karnagya volt, vonósnégyesben is szívesen játszott, több klasszikus műről készített átiratot. Felesége a katolikus Bischitzky Magdolna, lányuk Gizella, aki 1875-ban egy Duhon nevű pécsi ügyvédhez, másodsor Lepossa Dánielhez ment férjhez. – A felosztott pápai királyi törvényszék. = PL 2 (1875) 39. sz. (szeptember 25.) 333., Halálozás. = PFU 1 (1893) 20. sz. (augusztus 26.) 5., Vid Károly. = PK 13 (1903) 41. sz. (október 11.) 5., BONA 2009. 313–314.

Az 1874. évben Ilonkánk, egyedüli kis gyermekünk került február végén typhusba! Hét hétig tartó bajból kigyógyult, ezalatt az idő tel[1]ett, én és szegény Luizám naponként és éjjelenként 6 órai felváltással ügyeltünk, és virasztottunk drága gyermekünk felett, ruhában maradva. Nem mondhatom, mily mélyen lesújtott minket ez a baj. Végre hét hét után nem volt láza, de szerfelett gyenge volt. Egy nap délben anyja ölében volt a gyermek, én észrevettem, hogy szemeit elfordítja, halovány, beesett kis arca egész apathicus⁷⁴ volt. Én rögtön átszaladtam a Krausz⁷⁵ doktorért, ki a Mikovinyi-házban⁷⁶ lakott. Rögtön jött velem. Megállapította, hogy a gyermeknek nincs semmi láza, de hozzak oly gyorsan, mint lehet, egy palack tokaji bort.

Ez József nap körül volt. Én egy házi sipkában szaladtam a várba, és Néger-től⁷⁷ kértem gyorsan egy palack tokajit. Míg az inas oda volt, addig közöltem Négerrel, hogy miért kell a tokaji. Két palackot rendelt, és hozott az inas. Visszafordulva a cukrásznál belenyúltam az üvegborító alatt levő piskótába és egy marékka futva loholtam haza, hogy még jókor jöjjenek. Amint az első tokajiba mártott piskótát a szájába tette [az] anyja, szeme egyre biztosabban nézett, és ismételt beadáskor már szűrösölte a boros piskótát és kis arca piros lett. A doktor amint megebédelt, átjött. Amint a kisleányt meglátta, nagy volt az öröme. Azt kérdeztem tőle, hogy miért épp a tokajit ajánlott.

— Azért — mondá —, mert adhattam volna receptet [a] morbusra⁷⁸ is, amit a szomszéd irgalmasok patikájából is hamarébb lehetett volna kapni. — De mi megijedtünk volna, mert ezt a szert csak utolsó esetben szokták használni. No, de szerencsére hát ez a gyermek a typhusból kigyógyult ugyan, de végtelesenül elgyengült. Úgy hogy csak az hozta életre!

1874. évben semmi különös nem történt, csak vergődünk és én pereskedtem Győrött!

⁷⁴ apathicus (latin) = érzéketlen, közömbös

⁷⁵ Dr. Kövi József (Pápa, 1846 kr. – Pápa, 1918. január 17.) pápai orvosról lehet szó. Az 1848-as zsidó összeírásban Krausz Lázár gyömörei születésű 35 éves pápai szabómesternek és 34 éves feleségének volt egy 1 éves József nevű fia. Kövi a Pápai Lapok munkatársa, a városi képviselőtestület tagja volt. 1878-ban részt vett az április 10–13-án tartott nemzetközi orvoskongresszuson. – Személyi hírek. = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 64., M. kir. anyakönyvi kivonat. = PK 28 (1918) 3. sz. (január 20.) 4., VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidók összeírása, 1848. Pápa, 1848. június 30.

⁷⁶ Az egyemeletes Mikovinyi-féle ház a Jókai utca 30. szám alatt található. 1770 körül épült Fellner Jakab tervei szerint copf stílusban. Kerkápoly Károly ebben a házban lakott pápai tanár korában. Vö. NÉMETH-SZABÓ 1989. 97.

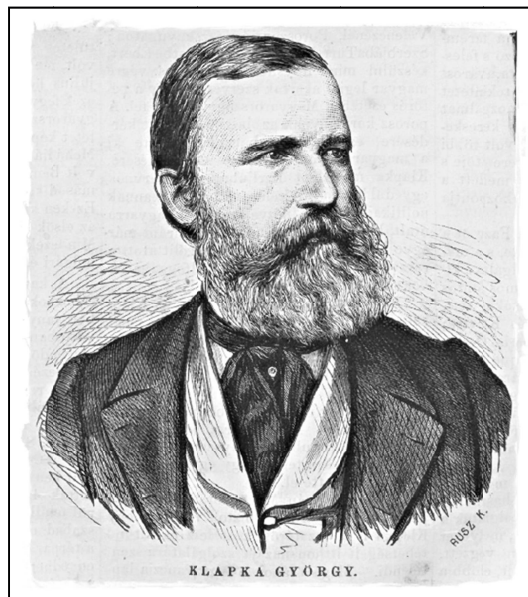
⁷⁷ Néger Ágostontól, az Esterházyak házinevelőjétől.

⁷⁸ morbus (latin) = betegség

Az 1875-ik évben történt, hogy a Deák-kormány megbukott és Tisza Kálmán alakított kormányt, behódolva Bécs minden akaratának. Én már megcsömörlöttem a politikától. Nem vettem részt semmiben, pedig ezen évben választások voltak, de nem mentem feléje. Szőlőmet cultiváltam,⁷⁹ Somlóra jártam, ez volt egész dolgom.

Választáskor 5 jelölt küzdött, de ezek közül a he[...]⁸⁰ a legtöbb szavazattal [...] ⁸¹ között 14 nap múlva új választás lesz. Ezt a hírt csak akkor hallottuk, amikor Velsz Emillel Szombathelyről hazajöttünk. Alig két napra kis családdunkkal a kis hátulsó lugas⁸² alatt ültünk, egyszerre a kertajtónál látunk egy ho[s]szú szakállú úriembert, kit a szobaleány vezetett a kert ajtajáig. Hozzánk érkezvén bemutatkozik:

— Klapka György vagyok és Voyta Adolf úrral óhajtanék beszélni.

1. kép
Klapka György (1820–1892) arcképe
(Vasárnapi Ujság, 1867)

⁷⁹ cultiváltam (latinból) = műveltem

⁸⁰ A legelső sor közepe szakadt, szöveghiányos.

⁸¹ A legelső sor közepe szakadt, szöveghiányos.

⁸² Egyéni helyesírásában: *lyugas*.

Nagyon meglepett, mert [nem] tudtam, mi dolga lehet velem. Azt mondta, nem titok, amiért meglátogat. Csak egy szívességet kér tőlem, és ez az, hogy én venném kezembe ezt a II. választási ügyet, ezt Ráth Károly⁸³ barátja érdekében kéri. Ráthnak már az első választásnál nagy sance-jai⁸⁴ voltak, de a fő embere, aki a pártot vezette, nem felelt meg, és nem szeretné, ha sikerét kockáztatni kellene emiatt. Ráth már ismeri a pápaiakat, s ott ajánlották neki, hogy hogy Voyta Adolfot kellene neki megnyerni, akkor jó kez[ekben]⁸⁵ lesz.

Ez az oka, hogy engem e kéréssel felkeresett. Mondtam, Klapkának, hogy én megcsömöröltem a politikai élettől, és egészen [vissza]vonulva élek. Kérdeztem, hogy őneki mi érdeke van, hogy Ráth ügyében eljár.

— A dolog úgy áll — felelé —, hogy én néhány évvel ezelőtt egy schweitz-i társaságnak azt ajánlottam, hogy alapítsanak Magyarországon fegyvergyárat. Ez megtörtént. De nem tudott prosperálni⁸⁶ és bajba került a társaság. Nekem becsületbeli kötelességem volt módot keresni a tisztességes vi[s]szavonulásra. Ennek keresztülvitelére nekem Ráth Károlyt ajánlották, aki oly simán végezte a leszámolást, hogy a scweiziak meg voltak elégedve. Ezzel engem Ráth Károly nagy hálaára kötelezett.

— Ha így van, örülök a szerencsének, hogy tábornok urat megismerhettem, tehát megtörve fogadásomat, elfogadom a Ráth-párt, mint ellenzéknek vezetését.

Ez alkalommal meg akarta látogatni Eszterházy Pált is, ki Komáromban segéd tisztje volt, de betegnek mondta magát, sajnálja, hogy nem fogadhatja most.

Azonban nem ez volt az ok, hanem az, hogy a Tisza-párt mindent elkövetett Ráth ellen, és a grófot is megnyerték maguknak, és így nem merte Klapkát fogadni, mert értesült arról, hogy mi járatban van.

Megvolt a II. választás. Ráthot 8 szótöbbséggel megválasztották, már délbe[n] jól álltunk, sürgönyöztem Ráthnak Győrre, hogy jöhet Pápara a közelebbi vonattal.

⁸³ Ráth Károly (Szeged, 1838. július 6. – Bp., 1902. május 1.) gazdasági szakember, politikus. 1862-ben Micsei Rudolfal együtt Pesten szalmakalapgyárat alapított, 1868-tól szakcikkeivel a háziipart igyekezett népszerűsíteni és meghonosítani. A kisiparosságot a gyáriparral szemben versenyképessé kívánta tenni, sokat fáradozott a kisipari termelő és értékesítő szervezetek felállításának, a kontármunka eltiltásának érdekében. 1875–1881 közt Pápa város országgyűlési képviselője, 1893-tól a Kereskedelmi Múzeum igazgatója volt.

⁸⁴ helyesen: chance (francia) = esély

⁸⁵ A legelső sor közepe szakadt, szöveghiányos, de értelme rekonstruálható.

⁸⁶ prosperálni (latin) = virágozni, fellendülni

Ráth megérkezett szép nejével, és várták a választás végét. Erre felment Ráth a polgármesteri hivatalba, ahol atyám⁸⁷ fogadta. Atyám a nyitott ablaknál kikiáltotta a választás eredményét, egyben bemutatta Ráth Károlyt, ki kezében a megbízólevéllel megköszönte a megválasztását a t[öbbsi], amit szoktak mondani. E percben hallottunk ágyúdurrogást, mely majd egy negyedóraig tartott. Ezt Pakrócz Ferenc⁸⁸ elvtárs csinálta a gróf bosszantására. A pár előtt a városi tarackokat sorba állította és sütögette.

Volt neki a választási reggelen több mint 26 szavazati többsége, de reggel korán az ellenpárt többeket megvesztegetett, hogy utazzanak el Pápáról, és megmaradt 8 többsége. A zárórára senki sem jelentkezett. Így lett Ráth Károly a város képviselője. Mivel felesége is vele volt, másnap ebédre hívtuk meg őket. Luizám, akinek Ráthék igen megtetszettek, főleg felesége, oly ebédet készített, mely a finnyás Ráthot a legnagyobb dicséretre kényszerítette, mondván, ne csodálkozzanak azon, ha azt mondja, hogy ő sok előkelő háznál, és hotelekben étkezett, de ily finom stílusú ebédben nem volt része.

Nagy barátságba estünk, mert Ráth egy europeer⁸⁹ volt tetőtől talpig, én is világlátott ember voltam, így megértettük egymást. Meg kellett ígérnünk, hogy még a nyár folytán vi[s]za adjuk látogatásunkat. Úgy is lett.

Ezután Ihász Imréné, a kedves Lina néni látogatott meg. Már sejdítettem az okát. Ő nem is sokat teketóriázott, hanem egyenesen megmondta látogatása okát.

— Hát csak azért jöttem, mert már látni óhajtottam Önöket — vezette be Lina néni a diskurzust. Aztán nekünk egy kis üzleti számadásunk is van. (Áhá, persze!) A csékuti kőért járó kétévi díjjal hátra van.

— Tudom, kedves Lina néni, de lássa, én a kő elhasználásáért tartozom fizetni, eddig azonban csak 4–5 kocsi próbaégetésre használtam követ, mert

⁸⁷ Woita József (1807–1896) 1865–1886 között volt Pápa város polgármestere.

⁸⁸ Pakrócz Ferenc pápai polgárcsaládba, Pakrócz Ferenc és Uhl Magdolna házasságából született. 1826. október 12-én keresztelték. 1878-ig, a tisztség megszűnéséig városi vásárbíró, majd városi kapitány. Aktívan részt vett a város közéletében, műkedvelő előadásokon is szívesen fellépett. Az 1871. január 15-én alakuló Pápai Önkéntes Tűzoltó Egylet elnökévé választotta. 1872-től az oltóosztály hadnagya, 1877-től az egylet alparancsnoka. 1878-ig a Pápai Polgári Kör alelnöke, majd elnöke; a római katolikus hitközség elöljárója. 1881-től a Pápai Takarékpénztár felügyelőbizottságának, 1882-től igazgatóságának tagja. 1884. augusztus végén, 59 éves korában hunyt el gutaütésben. – VeML XV. 15. A Pápai Római Katolikus Plébánia keresztelési anyakönyvének mikrofilm-másolata, 1826. 335. p., Városunkban meghaltak aug. 24–30-ig. = PL 11 (1884) 35. sz. (augusztus 31.) 147.

⁸⁹ helyesen: europeer (francia–német) = európai műveltségű, széles látókörű személy

közbejött a nagy krach, minden építés emiatt megszűnt, így hát mért fizessek 4000 forintot semmiért?

— De unokaöcsém! Nem erről van szó, mert hisz itt van a szerződésben megírva, hogy tekintet nélkül a me[n]nyiségre, évi 2000 forintot tartozik fizetni.

— Tudja mit, Lina néni? Vessünk véget ennek a dolognak. Adjuk vi[s]sza egymásnak a szerződéseket, én meg írásban adom, hogy minden csékuti befektetésemet, úgy, ahogy van, Önöknek ajándékozom. Jól van?

— Elfogadom — mondá Lina néni.

Én meg majd a bőrömből bújtam ki, hogy megszabadultam egy 20 évi terhes szerződéstől. Ihász Imréék szereztek 1000 hold birtokot a semmiből, és nem szégyenlették kérni – ingyen, semmiért, a 4000 forintot! Imre bácsi takarékos volt ugyan, de a felesége rém schmutzig⁹⁰ egy dáma volt.

Ha megírtam volna ezt King barátomnak, alighanem máskép[p] gondolhattott ama dáma felől, kinek Lőrintén kezét csókolt!

Megkönnyebbült szívvel néhány hét múlva lementünk Pestre, hogy Ráthék látogatását vi[s]szaadjuk. A hajó későn érkezett, de a szállodából küldönccel kártyát küldtünk Ráthékhoz, jelentve megérkezésünket. Másnap reggel már ott volt Ráth kártyája, hogy ebédre biztosan és nagy örömmel várnak.

Megjelentünk. Volt öröm és meleg fogadtatás! Negyedóra múlva megjelent Klapka tábornok, ki szintén hivatalos volt. Később még két kiváló ellenzéki képviselő, kiknek nevét elfeledtem. Klapka belépéskor egyenesen feleségemhez ment, mint régi ismerőshez, aztán hozzám jött, nekem megköszönni azt a nagy szívességet, hogy a választás rendezését elvállaltam, és ezt a barátját behoztam a parlamentbe.

— Őtet is nagy hála kötelezte ezzel.

Volt pompás ebéd és jókedv. Öröm volt ilyen előkelő, finom modorú társaságban részt venni. A háziasszony felszólalt,⁹¹ és közhírré tette, hogy a vendégeket ma délután uzsonnára várja Bogdáné, különösen Voytáékra kíváncsi, akikről oly sok szépet hallott.

Asztalbontás után egy kis feketekávés siesta⁹² volt, és úgy 4 óra felé megindultunk özv. Bogdáné felé, akinek a fasorban egy nagy szép kertje van, parknak nevezhető. Hátul, a nagy János utca felől egy szép magas földszin-

⁹⁰ schmutzig (német) = kicsinyesen fősvény, fukar, garasoskodó

⁹¹ A kéziratban: *felszóllalt*, javítottuk.

⁹² siesta (spanyol) = ebéd utáni pihenés, delelés

tes⁹³ ház. Mindenütt virág és nyönyörű bokrok, kavicsos út. A fasor felőli vasrácson belől egy nyári sátor fehér-veres csikú vitorlavászonnal fődve, asztal és kerti karosszékkal ellátva. A Városerdőben, mint akkor hívták, az út a városból a szűk és ronda Király utcán át vezetett ki.

Bogdáné gyermekeivel ezen sátorban várt bennünket. Volt öröm, amint megérkeztünk, és meleg fogadtatás! Aztán be a terített asztalhoz. Volt tea, kávé, s a t[öbbi], sütemény, gyümölcs! Eh[h]ez öröm és jókedv. Luizám volt a központ, aki körül a kis világ fordult. A[n]nyira megszerették!

Bogdáné egy budapesti szépség volt még néhány évvel ezelőtt, míg férje élt. A legjobb pesti körökben is feltűnő szerepet játszott, de özvegységében két fia és egy szép, igen szép leányában lelte örömét. A társaságoktól majdnem egészen vi[s]szavonulva élt, csupán egy kis meghitt körrel tartotta fenn az ö[s]szeköttetést. Mikor engem bemutatnak neki, megfogta mind a két kezemet.

— Köszönöm, édes Voyta, hogy behozta Károly barátunkat a parlamentbe! Önöket, szeretetre méltó kedves nejével együtt, engedjék meg baráti koszorunkba fűzni. Oly sok szépet hallottunk Önök felől, hogy méltán csodálkozunk, hogy mi tartja vi[s]sza abban a kisvárosban. Hisz Önöknek itt volna helyük!

Ráth is helyeselte Bogdáné észrevételét, és azt mondta, leghelyesebb volna ide feljönni és azt indítványozta, hogy jöjjenek fel a télre Pestre, hogy általuk ismeretéseket szerezzek magamnak, mert ez az alapja mindennek. Magam is helyesnek tartottam az eszmét és meg is ígértem a társaságnak.

Bogdáné kis 15 éves leánykáját, Margitkának hívják. Ez egy híres pesti szépség volt, fényképe gyűjteményemben megvan.⁹⁴

Négy napig voltunk Pesten. Meglátogattuk Xántust. Voltunk [a] Margitszigeten s a t[öbbi]. Én meglátogattam Klapkát, ki közölte velem ez alkalommal, hogy nemsoká marad már Pesten, neki Konstantinápolyba kell menni, mert Mithad pasának megígérte, hogy a szándékolt alkotmányos élet bevezetésében, mint gyakorlott parlamenti férfiú, segítségére legyen. Ezzel elbúcsúztam Klapkától, kit csak a nyolcvanas években láttam és találkoztam vele.

Pestről hazautazva megbeszéltünk Luizával, hogy mit tegyünk. Lejőjjenek-e télre vagy nem?

⁹³ A kéziratban: *földszinti*, javítottuk.

⁹⁴ Levéltári hagyatékában ez sem maradt fenn.

— Édes öregem — felelte jó Luizám —, te tudod, hogy hasznodra lesz-e. Tégy aszerint, én beleegyezem.

Én csakugyan lementem Pestre október végén, mert hisz otthon semmi dolog sem tartott vi[s]sza. A drága Luiza mama vezette a fakereskedést, ami napról napra rosszabbul ment, emellett a házvezetést is, így aztán drága Luizám a kis Ilonkájával töltötte idejét és esténként a nagypapa és Körmendy bácsi, no meg az őrnagy Tamás bácsival jól elbeszélgettek.

Én Pesten Ráthékhoz tartottam magamat, de felkerestem némely ismerősömet és rokonomat. Többnyire a pilzeni sercsarnokban étkeztem főleg vacsorán. Ott ismerkedtem meg egy asztaltársasággal és ezáltal két berlini úrral, akik valami concessio⁹⁵ tárgyában kértek összeköttetést a kereskedelmi ministeriumnál. Az egyik báró Rédey⁹⁶ és egy német nevű úr. Mivel a báró is egészen poroszosan beszélt, kérdeztem tőle, hogy mikép[p] jutott a Rédey névhez. Elmondta, hogy atyja még fiatalon kikerült Berlinbe, ott megházasodott és ő ott született, ezért nem tud magyarul sem.

Kérdésemre, hogy mi járatban vannak itt, mondták, hogy ők egy nagy berlini bank képviselőjében jöttek ide. Concessiót akarnak kérni a kormánytól egy lánchajózási vállalatnak, melynek feladata volna egy Pozsonytól Orsováig lefektetendő lánccal segélyével fölfelé megterhelt uszályokat felfelé vontatni, ami nagy szállítási előnnyel bírna, egyrészt, hogy a szállítás nincs vagy nem lenne a vízállástól függővé téve, másik előnye, hogy egy rendes vontató gőzös 2–3-szor több terhet bírna felfelé vontatni.

Az államtól csak 5% garanciát kívánnának oly esetekre, mint háború vagy más rendkívüli esetekben, mert ők úgy számítják, hogy ez a lánchajózás biztos 8 százalékos hozadékot hoz nekik és így rendes időkben nem szorulnának az állami subventióra.⁹⁷ Kérdeztem, hogy minő lépéseket tettek eddig. Úgy mondták, hogy az előterjesztést és kérvényt már beterjesztették a kereskedelmi ministeriumhoz, azonban azóta még semmit sem kaptak felülről; azt várják. Már szeretnék tudni, hogy mire lehet kilátásuk, de nincs senkijük, aki ezt megtudhatná. Én említettem, hogy Hieronimi⁹⁸ államtitkár szaktársam, és ismerő-

⁹⁵ concessio (latin) = engedély

⁹⁶ A kéziratban itt: *Ráday*, alább: *Rédey* név szerepel.

⁹⁷ subventio (latin) = pénzbeli támogatás

⁹⁸ Hieronimi Károly (Buda, 1836. október 1. – Budapest, 1911. május 4.) mérnök, szabadalvú politikus, belügyminiszter. Budán született, 1852-ben a bécsi politechnikumban tanult, mérnöki végzettséget szerzett. Mérnöki munkásságát a folyórendezésre és árvízmentesítésre összpontosította. 1861-től Máramaros vármegye főmérnöke. 1867-től a közmunka- és közlekedés-

söm. Nagyon megörültek és kértek, hogy tudnám meg és azt is kilátásba helyezték, ha ezen 20 milliós vállalat az én közbejárásomra elnyeri a concessiót, 2–3 percent[et]⁹⁹ biztosítanak számomra.

Felkerestem Hyeronimit, aki azt mondta, hogy ő tud a dolgról, de reményt nem nyújthat, mivel mostanában oly bőven osztogatta a parlament a vasúti concessiókat, hogy félős, ez nagy terhe lesz az államnak. Nem hiszi, hogy ilyen concessioval az országgyűlés elé lehessen menni. Hát nekem ez sem sikerült!

A berlinieket tartottam jó szóval, hogy még várni kell, míg a parlamenthez kerül. Hiába vártak, nem sült el. Hyeroniminek igazsága volt!

A berliniek úgy mondták, hogy van nekik még egy dolguk, t. i. a várostól concessiót kérni hirdető oszlopok felállítására az utcasarkokon. Ebből ígértek 10%-ot, ha keresztülviszem. Nem lehetett, mert azt mondták a városnál, hogy miért adnánk concessiót, ezt magunk is meg tudjuk csinálni. És így lett. A szegény berliniek hazamentek üres kézzel, de sok hiábavaló költséggel. A város pedig a következő évben felállította a ma is a sarkokon pompázó gömbölyű hirdető oszlopokat, melyek némelyike még villanyos órát is kapott. Ebből is kimaradtam!

A Mérnök és Építész Egyletben¹⁰⁰ gyakran megfordultam, mert évek óta tagja voltam. De [itt] is csak reménytelenséget tapasztaltam. Voltak ugyan középületek munkában, mint a lipótvárosi bazilika, és a ferencrendiek nagy bérháza, mert ezeket nem érintette a nagy krach. Privát építkezés nem mutatkozott. Arra gondoltam, hogy miért töltöttem itt [az] időmet hiába. 1876. év január havában hazamentem kedves családi körömbé. Annak igazolásául, hogy drága Luiza mama mily gondosan örködött a mi érdekünk felett, elmondok egy érdekes epizódot. Eszterházy Pál gróf múlt ősszel, octóber elején

ügyi minisztérium elnöki titkára, egyben a Magyar Mérnök-Egyesület igazgatója. 1874-től államtitkár-helyettesként folyószabályozási, árvízmentesítési, közlekedésfejlesztési ügyekkel foglalkozott. 1882-től az Osztrák-Magyar Államvaspálya Társaság vezérigazgatója, 1892–1895 között a Wekerle-kormány belügyminisztere, az egyházpolitikai törvények egyik megalkotója. 1903–1905, 1910–1911 között kereskedelemügyi miniszter. SZINNYEI 1896. IV. 869–872., KERNYERES 1981. I. 722., BÖLÖNY 1987. 304. – Voyta Bécsben ismerhette meg, később a budapesti Mérnök- és Építészegyletben is gyakran találkoztak.

⁹⁹ percent (latin) = százalék

¹⁰⁰ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet (MMÉE) 1867–1944 között működött, 1871-ig Magyar Mérnök-Egyesület (MME) néven. Már az alapítás évében megindította közlönyét, amelyből a megszűnésig 78 évfolyam jelent meg. Az egylet 1867. május 20–21-én 627 taggal alakult, az építészekkel kiegészülve 1872-ben alakult újjá. A közlöny repertóriumát lásd: TERPLÁN-NÉMETH 2008.

nagy betegségbe esett, mely alkalommal [...] ¹⁰¹ a Vár földszinti előcsarnokában egy ívet kitétek, amire a látogatók vagy tudakozók neveiket beírták. Sokan csak azért mentek be, hogy alkalmuk legyen a vár belsejébe jutni kíváncsiságból, mert máskor nem volt alkalmuk oda bejutni.

A jó Luiza mama azt kérdezte, hogy voltam-e odabent tudakozódn.

— Nem voltam, de nem is megyek, mert én naponként értesültem a gróf hogylétéről, ha a városba bementem, a gróf huszárjától, vagy Balog hajdútól, vagy egy tisztjétől, vagy atyámtól, aki naponként kapott hírt belülről.

— Nem jól teszi, édes fiam ezt, félek, hogy elrontja dolgát a grófi házzal, pedig lássa, a faüzetünk óta a viszonyokra való minden tekintet nélkül az uradalmak hívek maradtak hozzánk, és ha ezek[k]el is elrontja a dolgát, az nagy baj lenne nekünk.

A drága jó a[s]szonyt meg akartam nyugtatni, de nem lehetett.

— Lássa, nem kellett volna a választásokon a gróf ellen dolgozni, nem kellett volna ágyúztatni a vár előtt, és nem lett volna szabad hiányozni a gróf betegsége alatt a kitétt íven a maga nevének. ¹⁰²

Megnyugtattam szegény napamat, hogy a gróf ezt nem veszi tekintetbe nálam, mert jobban ismer, egészen más viszony van köztünk. Az ősszel amint a gróf jobban lett, orvosi tanácsra a telet Pizában ¹⁰³ kellett töltenie, ahova az egész családdal együtt elment.

1876. február végén gyógyultan hazajöttek [a] grófék. Március elején egy délelőtt az irodában voltam napammal együtt, mikor az ablakon át láttuk, hogy a gróf Leib huszárja ¹⁰⁴ jön hozzám.

— Mit akarhat ez? — mondá, és bevonult az iroda melletti utcai szobába. A huszár bejön azzal az izenettel, hogy:

— A kegyelmes úr tisztelteti a tekintetes urat, kéreti ma estére egy kis whist partira! ¹⁰⁵

— Hal[l]ja, magát nem énhozzám küldte a kegyelmes úr, hanem az atyámhoz, a polgármesterhez!

— Nem kérem, a kegyelmes azt mondta, hogy aki a Hosszú utcában ¹⁰⁶ lakik.

¹⁰¹ Az oldal alján, középen, szakadás miatti szöveghiány (szóhiány).

¹⁰² A végén helytelenül: *nevének hiányozni*.

¹⁰³ Pisa az egyik legrégebbi észak-itáliai (toszkán) város, a tengertől 7,5 kilométerre fekszik az Arno folyó két partján, amelyet több híd köt össze egymással. 1881-ben mintegy 54 ezer lakosa volt. Lélekszáma napjainkban meghaladja a 90 ezret.

¹⁰⁴ Leib huszárja (német–magyar) = udvari, házi huszárja

¹⁰⁵ whist party (angol) = kártyaparti; a whist négyszemélyes kártyajáték, a bridzs őse

Azzal bocsátottam el, hogy tisztelem a kegyelmes urat, meg fogok jelenni. Ezzel a huszár elment.

Rögtön jöttek a mama és Luiza azzal a sürgős kérdéssel, vajlon miért volt itt a gróf Leib huszárja?

— Hát a gróf meghívott engem whist partira.

No, volt álmétkodás és csodálkozás!

— Úgye mondtam, hogy a gróf engem jobban ismer, mint maguk!

Pontosan megjelentem esti 7 órakor — mert 6 órakor szoktak ebédelni — Veilleux felhívott a galériába, ahol hárman már vártak rám, a *negyedikre*. Legelső szavam volt a grófhhoz, hogy mennyire örülök, hogy ismét egészségesen láthatom, de itt alighanem tévedés volt.

— Micsoda tévedés? — kérdezte a gróf sok jóakarattal.

— Nem-e talán atyámat méltóztatott meghívni?

— Itt nincs tévedés — mondta a gróf, miért képzeli ezt?

— Hát csak azért, mert én nem tudok whistesni!

— No, hogyan gondoljam azt, hogy egy világlátott ember ne tudjon whistezni? No, majd megtanítjuk Önt!

Közben a Bogyay Géza¹⁰⁷ plébános mosolygott.

Ezután, hogy együtt voltunk, lementünk [a] földszintre az úgynevezett Szarvas terembe, amit azért hívtak így, mert minden, a gróftól elejtett szarvas agancsával tele voltak a terem falai és a boltozatai.

A nagy veresmárvány kandallóban a nagy fahasábok égtek, ropogtak, ennek közelében volt terítve a whistnek. A parthi úgy alakult, hogy én kerültem szembe a grófnéval, a plébános a gróffal. A grófné oszt, eközt magyarázza, hogy miképp kell osztani, és hogy mi ketten parthnerok vagyunk, mi dolgozunk a másik parthnerok ellen. Ekkor lassanként eszembe jutott, hogy [is volt,] mikor Neumannékkal játszottunk.

Játék közben hozták a finom teát cake-kel. Lassanként belejöttem a játékba. Szóval, három vagy négy robbert¹⁰⁸ játszottunk, de csak kicsinyben. A

¹⁰⁶ A kéziratban: *utcán*, javítottuk.

¹⁰⁷ Dr. Bogyay Géza (Pusztakovácsi, 1838. február 25. – Pápa, 1875. május 19.) pusztakovácsi (Somogy vm.) születésű plébános. A gimnáziumot Pécsen, Sopronban és Szombathelyen végezte, teológiát a bécsi Pázmáneumban tanult (1855–1859), 1862-ben doktorált. 1862-től a veszprémi szemináriumban tanított, 1871–1875 között Pápán volt plébános, itt hunyt szélhűtésben. Vö. KISS 1908. 138., PFEIFFER 1987. 298. – A családnevet Voyta először *Bogyai*, másodsor *Bogyay* alakban írta, egységesítettük.

¹⁰⁸ robber (angol) = meghatározott pontszám elérésekor befejezett és megnyert játszma a whistben és bridzsben

játék végén, úgy 11 órakor felkeltünk. A grófné jegyzett az egész játék alatt és reám 7 forint és néhány krajcár veszteség esett. Én lefizettem az asztalra. No, ez a szegény a[s]szony azt hitte, hogy a férje jó társaságban van, aztán kiderül, hogy ő egy rablóbarlangba tévedt, ahol az utasokat megkopasztják!

Ekkor hátrament a teremben és hozott egy már e célra elkészített nagy ibolyacsokrot, melyet nekem átadott, hogy vigyem ezt az Ön kedves feleségének, hogy ne haragudjék, hogy oly későn eresztjük haza!

— No lám — mondá a grófné —, a Voyta úr nagyon tanulékony, majd bejön. Ezzel elbúcsúztam. A Bogyay plébánossal együtt távoztunk.

— A[r]rivederci!¹⁰⁹ — szólt utánunk a gróf.

Otthon meg voltak lepetve e kedves figyelemért. Nem tértek magukhoz, és belátták, hogy én jobban ismerem a grófékat, mint ők.

Egész húsvétig minden héten kétszer volt whistestély. Én mindegyikben hivatalos voltam. Máskor váltogatva, hol a plébános, hol a Pállfy kapitá[n]nyal, mint negyedikkel. A következő alkalommal Pállfyval kerültünk ö[s]sze. Játék közben egy kis siesta szokott lenni. A gróf azt kérdi tőlem, hogy mit szólok az ő szállóvételéhez [a] Somlón.

— Áh, az nagyon, lehet mondani, hogy a legregényesebben fekvő szálló a Somlón!

— De hát jó bor terem ott? — engem ez jobban érdekel, mint a regényes fekvés!

— Bor? Az ott nem terem, mert nagyon savanyú.

— Savanyú? Hogy lehet az, hisz az Önök szállói is a dobai részen vannak, mint az enyém?

— Azért — felelém —, mert excellenciád¹¹⁰ szöllejét a napsugarak csak felette érintik, a mieink lent a hegy lábjánál vannak, ahol a nap egész nap érinti!

— Nem értem — mondá [a] gróf.

Kértem egy kis fekete táblát és arra rárajzoltam a Somló-hegy keresztmetszetét délről északra. Abban láthatta a gróf, hogy a napsugarak a vár alatti soron lévő szőlők felett ferde irányban csúsznak¹¹¹ el felettük.

— Most értem — szól a gróf, és komo[l]lyá lesz.

Ennek a szállóvételnek a története az, hogy Supka¹¹² devecseri plébános szeretett volna megszabadulni ettől a szállójától. Okkal-móddal 10.000 forin-

¹⁰⁹ Arrivederci! (olasz) = Viszontlátásra!

¹¹⁰ excellenciád (latin) = kegyelmességed

¹¹¹ A kéziratban: *csúszik*, javítottuk.

tért a gróf, a kegyúr nyakába sózták ezt a regényes szöllőt. Amint vége volt a játéknak, én engedelmet kértem, hogy előbb távozhassam. Pálffy még maradt.

A következő héten újra Pálffyval jöttünk ö[s]sze. A party végén együtt mentünk haza Pálffyval úgy 12 óra körül. Az úton Pálffy azt mondja, hogy neki, akinek reggel 5 órától fogva a kaszárnyában van dolga, felmondja a grófnak a szolgálatot, mert ilyenkor nem tudja magát kinyugodni. Aztán közölte velem, hogy a gróf azt mondta neki:

— Szeretem ezt a Voytát, ez őszinte, szókimondó ember.

Ezzel elváltunk. Így folytak a játékok húsvétig.

Deák Ferenc halála gyászba borította az országot.¹¹³ Egyéb¹¹⁴ dolgom nem lévén, egy feladatot tűztem magam elé: egy mauzoleum tervezését, amely Deák nagyságának és egyszerűségének megfelel. Ez egy magas te[r]rasse-on¹¹⁵ levő Phylon-szerű, görög stílusú, hosszúdad négyszöges épület, felül kupola vagy tető helyett egy római sapkahe[g]gyel lezárva. Phylon alakú oszlopszerű kiképzéssel megfelel Deák nagyságának, ezen sarkokon urnákkal, amelyekből mindenszentekkor lángok gyulladnak ki. A terras[s]e sarkain megfelelő görög stílusú candelaberek¹¹⁶ vannak.

10–12 széles lépcső vezet fel a terras[s]-ra, bennt nyolc jóniai oszlopból álló interieur¹¹⁷ közepén egy fehér márványból készült görög stílusú koporsót befogadó sarcophag áll.

Ezzel a tervvel lementem Pestre, hogy Jókai Mórnak megmutassam, nővére, Vály Ferencné¹¹⁸ levelével. Jókai azt mondta, hogy szépnek tartja, de ő

¹¹² Supka Márton (Várpalota, 1821. március 15. – Devecser, 1886. január 9.) plébános. A veszprémi szemináriumban tanult, 1844-ben szentelték pappá. Káplánként szolgált Balatoncsicsón (1844–1845), Káptalanfán (1846–1850), adminisztrátorként Pápán (1850–1852). Devecserben 1852-től haláláig volt plébános. Életrajza szerint a Somló-hegyen a plébánia számára szerzett szöllőt. Végrendeletében 1000 forintot hagyott a devecseri iskola renoválására és a szegény gyermekek tankönyvellátására. Vö. PFEIFFER 1987. 942.

¹¹³ Deák Ferenc (Söjtör, 1803. október 17. – Budapest, 1876. január 29.) liberális ellenzéki politikus, a kiegyezés egyik megalkotója. Halálának hírére országos gyászt tartottak. Pápán a középületeken egy hétig lengett a gyászlobogó, február 5-én gyászistentiszteletet tartottak a katolikus, református és evangélikus templomban, 6-án a zsinagógában. Február 5-én este 7 órakor az ortodox izraelita elemi iskolában Schor Ármin mondott emlékbeszédet. – Deák Ferenc. = PL 3 (1876) 6. sz. (február 5.) 28. Az intézmények küldöttei budapesti temetésen is részt vettek.

¹¹⁴ A szövegben: *egyébb*.

¹¹⁵ terrasse (francia) = lépcsőzetes kiképzésű földterület

¹¹⁶ candelaber, candelabrum (latin) = gyertyatartó

¹¹⁷ intérieur (francia) = beltér

¹¹⁸ Vály Ferencné sz. Jókai Eszter (Komárom, 1816. február 6. – 1889. május 7.) Jókai Mór nővére volt, 1839-ben ment feleségül Váli Ferenchez (Magyarsók, 1810. szeptember 30. – Pápa,

ehhez nem ért, vigyem el a Pulszky Ferenchez¹¹⁹, a múzeumi igazgatóhoz. A polihis[z]tor bizonyosan ért hozzá. Elvittem Pulszkyhoz, kit még Londonból ismertem. Ő azt mondta, hogy az eszme nagyon helyes és szép, nemes ízlést árul el, de a mi éghajlatunk alá nem való a terras[s]e.

A tervet nyugodni hagytam, mert tudtam, hogy pályázat lesz kitűzve, [s] akkor ezzel a tervvel pályázok. Deák egyszerűségét mi sem jellemzi jobban, mint a következő eset, melyet Kerkápolytól¹²⁰ hallottam.

A kiegyezés után a király azt kérdezte gróf Andrásstól,¹²¹ vajon¹²² mily ajándékot lehetne adni Deáknak, aki oly nagy szolgálatot tett a nemzetnek és az ő házának. Andrassy erre nem felelhetett. A király azután megbízta Andrásst, hogy bizalmas beszélgetés közt tudja ki Deáktól, hogy minek örülne. Andrásznak azt felelte Deák, hogy a király és a királyné fényképének legjobban örülne.

Nem tel[1]ett bele két hét, a király Andrásznak egy bőr etuit¹²³ adott át azzal, hogy Deáknak nevükben átadja. Kulcsra járt. Amint Deák az etuit kinyitotta, látta, hogy az arcképek tündüklő drágakövekből álló keretekbe vannak foglalva. Nem szólt semmit, csak elővette a kését, és bontogatni kezdte a kereteket, hogy a képeket kivegye belőlük.

— Mit csinálsz öregem? — kiáltott fel Andrassy. Mire az öreg stoicusan¹²⁴ azt felelte:

— Én nem kértem mást, mint arcképüket, a kereteket vidd vi[s]sza!

Ez illus[z]trálja Deák egyszerűségét, és önzetlenségét.¹²⁵

1882. december 13.), aki előbb a komáromi református gimnázium, majd a pápai református főiskola tanára, a tanítóképző igazgatója volt. VARGA 1998. 531.

¹¹⁹ Pulszky Ferenc (Eperjes, 1814. szeptember 17. – Budapest, 1897. szeptember 9.) politikus, régész, műgyűjtő. A Batthyány-kormány külügyi államtitkára, a forradalmi kormány londoni nagykövete volt. 1866-ban tért haza, 1869-től negyedszázadon át a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója volt. 1838-ban az Akadémia levelező, 1840-től rendes tagja, 1873-tól igazgatója, 1895-től elnöke. 1887-től gyakran pihent a pápai kishegyi nyaralójában. Voyta még Londonból ismerte. – HORVÁTH Elek: Pulszky Ferenc özvegyénél. = PH 33 (1936) 26. sz. (július 27.) 1–2.

¹²⁰ Kerkápoly Károly (Szentgál, 1824. május 13. – Budapest, 1891. december 31.) pénzügyminiszter.

¹²¹ Gr. Andrassy Gyula (Oláhpaták, 1823. március 3. – Volosca, 1890. február 18.) politikus, államférfi, 1867–1871 között magyar miniszterelnök, 1871–1879 között az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere.

¹²² A kéziratban: *valjon*, javítottuk.

¹²³ etui, helyesen: étui (francia) = tok

¹²⁴ stoicusan (latin) = sztoikus bölcs módjára

¹²⁵ Deák emberi nagyságáról számos anekdota fennmaradt. Ezekhez hasonló Voyta története is.

E nyáron történt meg velem először, hogy a zsebemből 4000 forintot kivettek. Hogy mikép[p], azt elmondom. Holczheimer Károly¹²⁶ dolgom volt, azért elmentem hozzá Szombathelyre. Másnap reggeli után azt mondta:

— Nekem a városban egy kis dolgom van, nem kísérel el engem? Hetivásár is van, ott is körülnézhetünk.

Amint elindultunk, mutat nekem az ő utcájában a tulsó soron egy léccel bekerített helyet. Ez egy krumpliföld volt. Azt mondja nekem:

— Te, a színházat ide akarják építeni!

— No, ennél bolondabbat sem tehetnek. A színház kulturintézmény, annak nem az isten háta mögé, hanem a város legszebb helyére kell épülni. Itt van a gyönyörű piactér, nyugatról a kétemeletes vármegyeház, nyugat felől a püspöki residentia és a főtemplom, keletről a kétemeletes szép Csík-féle ház, csak dél felől rontja a tér szépségét a régi földszintes hosszú Kis[z]lingstein-ház. Itt volna a helye a színháznak, ebben a környezetben.

Azt mondja Károly bátyám, mert ő is bent van a színügyi bizottságban:

— Volt erről is szó, de úgy mondták, hogy ezt a házat olcsón nem adják, bár kevés bért hoz, mert nem modern ház. Ezt meg kellene venni, és a helyére a színházat építeni. Ez drága dolog volna, azért ezt a tervet elejtették. Mi nem mehetünk nagyobb összeggel bele, legfeljebb 40.000 forinttal.¹²⁷

— Nohát — mondám, ezt is meg lehet okkal-móddal csinálni. Én azt a házat megvenném, a főfalain kívül mindent lebontanék, és azokat felemelném pár méterrel, és oda üzleteket, illetve csinos boltokat építenék, és az emeletre a színházat, mert ennek a színháznak nem kell olyanak lenni, mint a nagyvárosi színházak, hisz egy évben tán kétszer jönnek színészek: [a] téli és nyári, vagy tavaszi és őszi s[z]ezonban. Tehát ez nem sokat hoz, habár azt 450–500 személyre kellene csinálni, úgy, hogy nagy karzat is legyen, s a kisebb emberek is járhassanak színházba. Hisz ez a cél, és mivel Szombathely a magyar nyelv területének nyugati szélén van, itt kettős kötelesség a nyelv érdekét mindenáron ápolni, mert mögötte már a németiség van, tehát ez végvára a magyarságnak.

¹²⁶ Holczheimer Károly szombathelyi ácsmester a Rumi út 132. sz. alatt lakott, feleségét Kéthelyi Annának hívták. A leggazdagabb ácsmesterek közé tartozott, ugyanis 1886-ban – más szakmabelitől eltérően – a 11. helyen állt a legtöbb állami egyenesadót fizetők rangsorában. Voytának mostohaanyja révén rokona, egyben a szombathelyi állandó magyar színház építésére 1867-ben felállított, majd 1877-ben újjászervezett bizottság tagja volt. SZILÁGYI 2005. 149., Állandó színház Szombathelyt. [sic!] = VU 26 (1879) 15. sz. (április 13.) 238.

¹²⁷ A kéziratban helytelenül: *forintnál*.

Károly bátyám nagyot nézett.

— Te, látod, ez okos gondolat, teringette! Amint végzem a dolgomat, azonnal közlöm az elnökünkkel, délben otthon találkozunk.

Délben jó kedvvel jött haza Károly bátyám.

— Hát — azt mondja — az elnöknek rendkívül tetszik a terved, s úgymond, kellene p. o. a *Vasmegyei Lapokban*¹²⁸ ezt az eszmét közölni, hogy a megyei publikum és értesüljön, és érdeklődjék az ügyért.

Bátyám azt mondja:

—Te, írd[d] le úgy, amint előadtad, az ügyet, bármely ho[s]szú legyen, ha én adom be, ha kell, 2–3 számban folytatásképpen felveszik.

Bízam a dolog sikerében. Gondoltam, az isten mégis szeret bennünket, hogy ebben a sivár helyzetünkben segít rajtunk. Én a hosszú cikket elküldtem Károly bátyámnak, és láttam dolgaim után.¹²⁹ Az idei szüret beütött, a Törzsökhegyen még ennyi borom nem termett — 90 akó. Megtartva néhány akó rizlingi és fehért burgundit, a többit megvette a kiscelli állomás vendéglőse.¹³⁰

Szüret után ismét Pesten volt dolgom úgy november közepe táján. Mivel gyönyörű szép őszi idő volt, arra gondoltam, hogy Rónay Jácintot¹³¹ meglátogatom Gödöllőn, mert az udvar ott tölti az őszt. Gödöllőn egyenesen a várba tartottam. A nagy kapuszímben a német portás elibém áll kérdezve:

— Was wollen Sie hier?¹³²

Mondtam, hogy én Rónay püspök öméltóságával szeretnék beszélni. Végignézett, azt hitte, hogy ez bizonyosan valami úri kéregető. Még egyszer végig nézett, aztán meghúzott egy kis hangú csengőt. Erre lejött az emeletről egy ho[s]szú, sovány, feketébe¹³³ öltözött, fehér nyakkendő német. A portás felém mutatott, hogy ez az úr akar valamit.

A feketeruhás, sipka nélküli ember, aki bizonyosan komornyik, végignéz rajtam; amint a látogató jegyemet átadtam neki, kértem, hogy adja át Rónay püspök úrnak. Megnézi a kártyát, aztán ismét engem mér ho[s]szat, s felmegy a lépcsőn. A portás azonban ott maradt.

¹²⁸ Vasmegyei Lapokat 1867-ben alapították, Bertalanffy Imre nyomdájában nyomták. Bertalanffy nyomdája 1872-ig versenytárs nélkül működött. KUNTÁR 1969. 32.

¹²⁹ A cikk valóban Holczheim nevével jelent meg 1877-ben. Vö. HOLCZHEIM 1877.

¹³⁰ A kéziratban: *vendéglősse*, javítottuk.

¹³¹ Rónay (Leitzinger 1848-ig) János Jácint (Székesfehérvár, 1814. május 13. – Pozsony, 1889. április 17.) bencés tanár, természettudós, író, az MTA tagja. Rudolf trónörökös és Mária Valéria nevelője volt.

¹³² Mit akar Ön itt? (német)

¹³³ A kéziratban: *feketében*, javítottuk.

Úgy három perc múlva lohol[t] le a fekete alak és alázatosan meghajtván magát előttem, kért, hogy kövessem az emeletre.

Az emeleten egy ho[s]szú folyosóra értünk, egy ajtónál megáll a kísérem és kinyitja az ajtót, mondván:

— Ide tessék bemenni, és itt bevárni öméltóságát!

A szobában körülnéztem. Az nem volt nagy, de egyszerűen bútorozva, amely az előkelőségét csak emelte. Az udvarra két ablak szolgált. A két ablak közti falnál egy díszes veres márvány asztalka, ezen gyönyörű drága keretben a király és a királyné¹³⁴ arcképei díszlettek. A szomszéd szobából lassú beszéd hallatszott ki, később mozgolódás, és ezután az ajtó kinyílt és megjelent Rónay lila püspöki ruhában, teljesen borotvált arcával. Ismét magam előtt láttam az 1848-iki bencés profess[z]ort.

Mosolyogva felém jött, a kezemet jól megszorította, mondá:

— Nagyon örülök, hogy felkeresett, foglaljon helyet, és mondja el, mi kép[p] jött haza Londonból és mivel foglalkozik.

Dióhéjban elmondtam neki és megjegyeztem, hogy nagy különbség a Great Portland Street és Gödöllő közt!

— Az igaz, feleli, hogy nagy a különbség, de nekem már fárasztó. Szerettem volna szabadulni, amikor Rudolf-fal végeztem, de a királyné nagyon kért, hogy Valéria leányát még fogadjam el. Én, mint volt menekült, és in effigie¹³⁵ halálra ítélt, később szabadabbá lett, és [kinek] a király és királyné végtelen jóakarata és becsülésének jeleit mutatták, és érezték irántam, nem utasíthatam vissza.¹³⁶ Pedig lássa, élemedett ember vagyok, már [magam] szabadabbá lenni reméltem, hogy vi[s]sza vonulva barátaim körében tölthetem hátralevő éveimet. Itt rab vagyok, szó nélkül innét [el] nem mehetek. Ha néha szeretnék bemenni Pestre, engedelmet kellene kérni a királynétól. No, ez az én koromban már derogál,¹³⁷ inkább nem megyek soha! Azonban a jövő hónap közepe táján az udvar úgyszólamint Bemegy Budára, ott már szabadabb leszek. A Ferenciek terén szeretek lenni, elbeszélgetni. Nagyon szeretném, ha Ön engem ott meglátogatna.

¹³⁴ A kéziratban: a *gyönyörű drága keretben* ezután következik, a szórendet megváltoztattuk.

¹³⁵ in effigie (latin) = jelképesen

¹³⁶ A mondat helytelen magyarsággal íródott.

¹³⁷ derogál (latin) = lealacsonyít

Én megígértem neki, hogyha csak lehet, meglátogatom, mivel mi is beszélhetünk sok érdekes dologról. Ismét megköszönte látogatásomat. Szoros kézzel búcsúztunk el.

Azonban én nem tudtam elhatározni magamat, hogy újra Pestre menjek csak azért a látogatásért, mert Szombathelyről oly hírt kaptam, amely mélyen lesújtott. Károly bátyám arról értesített levélben, hogy Pestről egy úr felkereste a színügyi bizottság elnökét és magát bemutatva, hogy:

— Műegyetemi tanár, Haus[z]mann Alajos¹³⁸ vagyok.

Azonnal elmondta látogatásának okát, t. i. a hírlapokban olvasta, hogy Szombathely városa elhatározta egy színház építését, és nagyon dicsérte ezt a hazafias határozatát. Ő minden érdek nélkül akar hozzájárulni egy terv[v]el. És tájékozást kívánna szerezni [arról, hogy] különösen mily telek áll rendelkezésre.

A bizottság meglepetve és meghatva ezen hazafias ajánlattól, megmutatta neki a helyet, t. i. az általam ajánlott Kizlingstein-házat.¹³⁹ Hauszmann¹⁴⁰ távozott azzal az ígérettel, hogy pár hét múlva küldi a tervet. Két hét múlva nem küldte, de magával hozta a tervet. A bizottság mind lateinerekből¹⁴¹ állván, a tervet nem tudta megbírálni, de tetszetős lévén, azokat köszönettel elfogadta kivitelre! Most azt kérdezték tőle, hogy a kiviteli tervekért mily honorariumot számít. Mert azt nem lehet kívánni, hogy hazafiságból szállítsa azokat.

— Négyezer forintot kérek ezen munkáért.

A lateinerek meglepve hallották ezt a nekik szokatlan nagy összeget, de szégyen fejében elfogadták és a szerződést mindjárt megkötötték. Károly bátyám ezen a gyűlésen nem volt jelen, mert Zalában egy építése érdekében kellett távol lenni. Ha ő itt van, ez nem történhetik meg, mert ő szakember és ellene szavazott volna ennek az inpractikus¹⁴² tervnek, és protestált¹⁴³ volna az egész eljárásnak, de hazaérkezévével értesülvén a történetekről, azonnal le-

¹³⁸ Hauszmann Alajos (Buda, 1847. június 9. – Velence, 1926. július 31.) bajor származású kiváló magyar építész, egyetemi tanár, 1924-től az MTA tagja. A budapesti műegyetemen, majd a berlini építészeti akadémián tanult. 1868-tól a műegyetem tanársegéde, 1872-től rendes tanára, 1891-től a királyi vár építésvezetője volt. A historizmus legjellegzetesebb hazai képviselőjének számít.

¹³⁹ helyesen: Kitzlingsten-házat, vö. MÓROTZ 2009. 40.

¹⁴⁰ A kéziratban: *Hauszman*, javítottuk.

¹⁴¹ lateinerek (német) = értelmiségiek; itt: hozzá nem értő emberek

¹⁴² inpractikus (latinból) = nem praktikus, nem gyakorlatias

¹⁴³ protestált (latin) = tiltakozott

mondott a bizottsági tagságáról. Így került az én négyezer forintom Haus[z]-man[n] zsebébe!

Minthogy Haus[z]man[n] szerint a Kizlingstein-háznak¹⁴⁴ fele is elég a színháznak, a másik felén városházát építhetnek, mivel – mint értesült a polgároktól – most igen rossz helyiségek van egy vendéglő épületében.

Dictum factum, megbízták Haus[z]mant, a fővárosi műegyetemi tanárt. A városház tervezését is, és egyben az alispánnak is egyemeletes ház kell, azt is mindjárt a műegyetemi tanárnak átadta, mert a chique¹⁴⁵ tartozott ily előkelő úrral összeköttetésben lenni.

Megépült a színház, volt neki szép nagy előcsarnoka, buffe-je,¹⁴⁶ bő ruhatára, pénztára, ami ezeken fennmaradt térre került a valódi színház. A nézőtér egy kétemeletes kút, efelett a plafond alatt a karzat, ez a nézőtér, ha minden hely el van foglalva, legfeljebb 200 nézőt fogadhat be. A színpad is kicsiny, és az öltözőszobák nincsenek! Így lett ez a drága épület elpass[z]olva!

Most meggondolva, nem tettünk okosan, hogy a cikkek nem az én nevem alatt kerültek a lapba, mert akkor ez nem történhetett volna meg.¹⁴⁷ Különben ehhez az úrhoz lesz még szerencsénk 1883. évben!

Ekképpen minden kilátásom megsemmisítve levén, elhatároztam magamat, hogy ennek a komisz patriának¹⁴⁸ hátat fordítok. Emlékeztem arra, hogy Törökországban alkotmány készül, oda pedig európai szakembereket keresnek a kormány körébe. Azonnal írtam Klapkának, legyen szíves engem oda a műszaki osztályba besegíteni.

Ez decemberben volt. A választ még csak 1877. február elején [meg]kaptam, amely szerint még nem haladtak a dolgok előre, hogy már lehessen valamit tenni, azonban nem felejtí el, amint alkalom lesz, okvetlen érvényesítí befolyását az én érdekeimben. Mártius elején ro[s]sz hírek kezdtek terjedni a török viszonyokról, miknek a vége az lett, hogy a nagy török hazafit, Mithat basát¹⁴⁹ a s[z]ultán egy ázsiai félreeső helyre száműzte. Tehát minden, de minden ellenem esküdt!

¹⁴⁴ helyesen: Kitzlingstein-háznak, vö. MÓROTZ 2009. 40

¹⁴⁵ helyesen: chic (francia) = sikk; divatosság (a chique = bagó)

¹⁴⁶ buffet (francia) = büfé

¹⁴⁷ A cikket rokona neve alatt közölték: HOLCZHEIM 1877.

¹⁴⁸ patria (latin) = haza

¹⁴⁹ Sefik Ahmed Midhat pasa (Isztambul, 1822. október 18. – Taif, 1884. május 8.) török államférfi, nagyvezír, reformpolitikus, az 1876-os alkotmány kidolgozója. A szultán katonai államcsíny szervezése miatt 1877. február 5-én küldte száműzetésbe. Nevét ma stadion őrzi Isztambulban. Életrajza: http://tr.wikipedia.org/wiki/Mithat_Pa%C5%9Fa [letöltés: 2011. 08. 29.]

A PÁPAI NÉPBANK CSŐDJE

Pár hét múlva Tarczy Lajos¹⁵⁰ kollégiumi tanár meglátogatott. Azzal jött, hogy engem felkérjen a Népbank igazgatójának.

— Hallottam, a közbeszéd tárgya, hogy a Népbankban nincs minden rendben. Azonban, ha nem volna baj, azért mégsem vállalkoznék oly feladatra, amihez nem konyítok. Köszönöm a felajánlást, de nem fogadhatom el.

Alig egy hét múlva Békássy Lajos¹⁵¹ barátom küldött valakit értem a bankból, hogy szeretne velem beszélni. Délutáni időben volt. Bemegyek, s az egész igazgatóságot együtt találtam, azért mindjárt tisztában voltam a dologgal.¹⁵² Előadja ő nekem, hogy voltak hibák a bankban, de azok már nincsenek, minden rendezve lett, azért nekem kevés és kö[n]nyű dolgom lesz.

— Köszönöm a bizalmat, de én nem fogadhatok el olyan feladatot, amihez nem értek — mondám.

Bermüller igazgató¹⁵³ azt felelte erre, hogy éppen azért fordulnak hozzám, mivel nem értek hozzá, mert akik voltak, azok igenis jól értettek hozzá, de most minden rendben van, nekem semmi más teendőm nem lenne, mint az átadandó értékekre vigyázni. Hétköznaponként csak de. 9–12 közt van hivatal, tehát marad időm egyéb¹⁵⁴ dolgaimra is.

— Meggondolom magamat és a választ pár nap alatt közölni fogom.

¹⁵⁰ Tarczy Lajos (Hetény, 1807. december 6. – Bécs, 1881. március 20.) pápai kollégiumi tanár, író, természettudós, 1838-tól az MTA levelező, 1840-től rendes tagja. A professzor nyilván fia, *Tarczy Dezső*, a Pápai Népbank titkára javaslatára kereste fel Voytát.

¹⁵¹ Békási Békássy Lajos (Kemeneshőgyész, 1825 – Pápa, 1880. július 24.) jogász, szolgabíró, földbirtokos. Kemeneshőgyészen született, jogot végzett. Az ügyvédi diploma megszerzése után vármegyei szolgálatba állt. Vas megyében járási szolgabíró, majd alispán volt. 1848 szeptemberétől nemzetőrnek állt, novemberétől a 44. honvédszászlóalj századosa. A világosi fegyverletétel után besorozták az osztrák hadseregbe. Leszerelését követően Pápan telepedett le és békási birtokán gazdálkodott. 1861-től a somlóvásárhelyi kerület országgyűlési képviselője volt. VARGA 1998. 63.

¹⁵² A kéziratban helytelenül: *dologról*.

¹⁵³ Bermüller József (Pápa [?], 1810 kr. – Pápa, 1889. január 16.) római katolikus vallású fűszerkereskedő, Pápa város képviselőtestületi tagja. 1889. január közepén, 79 éves korában hunyt el rákos megbetegedésben. Tagja volt a Pápai Takarékpénztárnak, a Pápai Casinónak, a Pápai Polgári Körnek. – A hét halottjai. = PH 2 (1889) 3. sz. (január 20.) 7., Halálozás. = PL 16 (1889) január 20.) 11.

¹⁵⁴ A kéziratban: *egyébb*, javítottuk.

A családommal közöltem, mert meg akartam tudni a véleményét.

— Édes fiam — mondta a kedves Luiza mama —, nem látom be, hogy miért ne fogadhatná el ezen állást, ami félnap idejébe kerül és havonként 100 forinttal honoráltatik. A másik félnapot értékesítheti egyéb¹⁵⁵ dolgában. Mégis csak jó a mi mai körülményeink közt a biztos havi 100 forint, mert a házi kiadásokon könnyít.

Luizám is hozzájárult, minnek következtében Békássy Lajos barátomat értesítettem, hogy az állást elfoglalom. Azonnal igazgatói gyűlést tartottak, amelyre engem is meghívtak. Krausz József,¹⁵⁶ aki a rendetlenségeket tisztába hozta, két igazgatósági tag [jelenlétében] nekem minden értéket átadott a nedvespecséttel és íróasztallal együtt.

Másnap reggel 9 órakor megjelentem a bankban. Egyik igazgató bemutatta nekem a személyzetet. Könyvelő Stampfl Gusztáv¹⁵⁷ (aki az utolsó választáson Ráth Károly ellenfele volt), pénztárnok Ditrichstein,¹⁵⁸ a segélyegylet könyvelője Tscheppen Eduárd,¹⁵⁹ volt fűszerkereskedő, Stampfl Gusztáv nagybátyja; a segélyegylet heti pénzbeszedője Eislitzer.¹⁶⁰ A zálogosztály vezetője nevét elfelejtettem.¹⁶¹

¹⁵⁵ A kéziratban: *egyébb*, javítottuk.

¹⁵⁶ Krausz József Náthán (Pápa, 1836 kr. – Pápa, 1919. április 15.) biztosítási ügynök, városi képviselőtestületi tag, évtizedeken át a Pápai Lloyd Társulat elnöke. 1875-től a „Mercur” Pápai Kereskedelmi Önképzőkör választmányi tagja volt. – Stampfl Gusztáv: A „Mercur” egylet ügybarátaimhoz! = PL 1 (1874) 18. sz. (augusztus 30.) 175., Krausz József N. = PK 29 (1919) 16. sz. (április 20.) 3.

¹⁵⁷ Stampfl Gusztáv 1875. április 1-től az Első Magyar Biztosító Társaság pápai ügynöke, az 1875. augusztus 22-én megalakult „Mercur” Pápai Kereskedelmi Önképzőkör elnöke, a város képviselőtestületének tagja, 1877-től a Pápai Polgári Kör elnöke volt. A veszprémi királyi törvényszék 1884. november 6-án sikkasztásért 6 évi börtönre ítélte és 1885-ben rabtartási költség címén 2804 forint erejéig végrehajtást rendelt el ellene. – A pápai „népbank” ügyében. = PL 11 (1884) 46. sz. (november 16.) 193., Utóhangok a pápai népbank történetéhez. = PL 12 (1885) 50. sz. (december 13.) 204.

¹⁵⁸ Ditrichstein Dávid a Pápai Népbank pénztárosa volt, a veszprémi királyi törvényszék a népbanki sikkasztás ügyében 2 évi börtönre ítélte. – A pápai „népbank” ügyében. = PL 11 (1884) 46. sz. (november 16.) 193.,

¹⁵⁹ Tscheppen Eduárd volt bukott fűszerkereskedőt, népbanki könyvelőt 1878. április 7-én tartóztatták le a banki csalás ügyében. – Stampflügy. = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 65. (A kéziratban Tscheppen, másutt Tscheppen, az utóbbit alkalmaztuk.)

¹⁶⁰ Valószínűleg Eislitzer József lehetett a népbanki pénzbeszedő. Ő 1878-ban több jótékony-sági akcióban részt vett. Pl. a miskolci izraelita hitközség intézményei helyreállítására és a Boszniában harcoló katonák családjainak megsegítésére is adakozott. – A miskolci izr. hitk. intézményei helyreállítására... = PL 5 (1878) 36. sz. (szeptember 8.) 149., Boszniában harcoló... = PL 5 (1878) 38. sz. (szeptember 22.) 157.

¹⁶¹ 1878-ban Steiner Ignácot, mint a Népbank zálogosztályának ideiglenes vezetőjét tartóztatták le a családi ügyben. – Stampflügy. = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 65.

Az első napon az igazgatóság egy tagja egész délelőtt jelen volt, hogy az ügymenetét nekem *in praxi*¹⁶² megmutassa, aztán már én is tudtam a bankot vezetni. El volt határozva, hogy új kölcsönt nem adunk senkinek, tehát úgy tekinthettük a dolgot, hogy a bank liquidálni¹⁶³ akar, mert erre én is elégséges vagyok.

Egyformán mentek a dolgok a télig, amikor már el kell készülnie a pénz[z]el a december végén lejáró segélyegylet liquidálására, azaz, a tagok pénzeinek vi[s]szafizetésére. Ez pedig tekintélyes ö[s]szeg.

A régi adósleveleket átadtam Tarczy[nak], a bank ügyészének, hogy hajtsa be. Tarczy azt mondta, hogy ezt azért nem lehet, a másikat meg azért nem lehet behajtani, szóval, azt láttam, hogy ezen adóslevelek ördögöt sem érnek. Ettől fogva [a] váltólejárásokat csak nagyobb lefizetés mellett ho[s]szabbítottam meg, de ezt az igazgatóságnak is bejelentettem. Új zálogot sem fogadtunk el.

A Népbank az Iglói Takarékpénztárral volt vi[s]szleszámítolási viszonyban régtől fogva, azonban amint észrevették, hogy bajok vannak, a vi[s]szleszámítózást oly feltétellel hosszabbították¹⁶⁴ meg, ha a Népbank igazgatósága személyenként és a részvényesek közül bizonyos számban¹⁶⁵ írásbeli jóállást vállalnak az Iglói Takarékpénztár javára. Ezt a kikötést nem most, hanem tán egy félévvel előbb írták alá.

Stampl könyvelő engem titokban figyelmeztetett, hogy Ditrichstein pénztáros az Eislitzer könyvében vakarásokat tett. Eislitzernél könyv volt, amelyben minden héten beszedett tagsági díj lefizetése be volt jegyezve. Ezt a könyvet Eislitzer minden szombaton délelőtt behozta a beszedett pénzzel együtt és beadta, Ditrichstein pedig Eislitzer könyvében nyugtatta az összeget, Stampl pedig minden bevételt és kiadást elkönyvelt.

Stamplnak azon figyelmeztetését megköszöntem és vigyáztam Ditrichsteinre. Ezentúl a lejárt segélyegyletet valami nagy nehezen kifizettük.

1878 tavaszán ismét találtam Ditrichstein könyvében ilyen vakarást. Nem szóltam neki, de Békássyval közöltem. Másnap magához hívatta a pénztárost, és engem is kért, hogy jelenjek meg. Békássy megmondta a meghívás okát a

¹⁶² *in praxi* (latin) = a gyakorlatban

¹⁶³ liquidálni (latinból) = felszámolni

¹⁶⁴ A kéziratban: *hosszabbítják*, javítottuk.

¹⁶⁵ A kéziratban: *számmal*, javítottuk.

pénztárosnak. Ő azt felelte, hogy a vád nem igaz, van azonban valódi baj a bankban.

– Milyenek? – kérdeztem én.

– Hamis váltók vannak forgalomban, erről tegyünk!

Azt mondtam, hogy majd nagyobb figyelemmel leszek a váltókra. Ez nagyhéten volt. Szombat délelőtt, mikor lezártunk mindet, Ditrichstein¹⁶⁶ 2 napra kért tőlem szabadságot, hogy Kiscellben a rokonát meglátogathassa. Megadtam neki a szabadságot azzal a feltétellel, hogy kedden a hivatalban legyen 9 órára.

Eljött a keddi 9 óra. Mindenki a helyén volt – Dichtrichstein kivételével. Lett 10–11 óra, [még mindig sehol], de fél 12-kor jön egy ajánlott levél, melyben egy váltóóvás volt. A váltó 2000 forintról szóllott. A küldője a szombathelyi közjegyző volt.

Nézem a váltót, az én aláírásom és a nedvespecsét is rajt[a] volt. Mindjárt átmentem a váltóval Tarczy Dezsőhöz, kérdezve őt, hogy tud-e 2000 forintos váltóról, mert nálunk ilyen váltó nem fordult elő. Tarczy azt felelte, hogy ily váltónk nincs.

Az igazgatóságot azonnal ö[s]szehívtam délután 3 órára fontos ügyben. Előadtam nekik az esetet. Békássy Lajos azt ajánlotta, hogy Tarczy Dezső azonnal utazzék el ma este Szombathelyre és tudja meg, ki óvatoltatta a 2000 forintos váltót! Egy másik igazgató – gondolom, Bermüller – azt kívánta, hogy én is menjek Tarczyval. Ekképpen este indulnunk kell. De én, mivel az én gyanúm Ditrichsteinre van, és ha Szombathelyen kitűnik, hogy a váltót Ditrichstein óvatoltatta, egy titkos szóval kezdődő telegramot¹⁶⁷ küldök Békássynak, akkor intézkedjenek Ditrichstein elfogatásáról.

Mi Tarczyval meggyőződünk, hogy a váltót Ditrichstein óvatoltatta, abban a gondolatban, hogy ezzel eltéríti magáról a gyanút és békességben marad. Mi a déli vonattal elutazva du. ½ 3 órakor megérkeztünk, ahol Tarczy Dezső írnok várt reánk azzal a hírrel, hogy Stampf Gusztáv nem jött ma be a bankba, keresték mindenütt, de hiába. Figyelemmel kísértem Tarczy arcát, mert tudtam, hogy ezek több, mint kebelbarátok voltak. Tarczy arca elhalványodott.

Mi bementünk a bankba, ahol az igazgatóság már várt reánk. Előadtuk a dolgot. Kérdeztem, hogy elfogatták-e Ditrichsteint.

¹⁶⁶ Nevét *Ditrichstein*, *Dietrichstein* formában is írta, egységesítettük.

¹⁶⁷ telegram = távirat

— Nem, mert tudtuk, hogy 3 órára úgyis itthon lesztek — mondta Békássy.

Én nyomban otthagytam a gyűlést és intézkedtem Ditrichstein letartóztatásáról. Vi[s]szamentem a bankba, ott Stampfl szökése¹⁶⁸ nagy aggodalomba hozta az igazgatóság tagjait.

— Ez nagy, igen nagy baj! — mondták, s arról tanácskoztak, hogy ily körülmények közt a bankot be kell zárni.

— Békássy azt kívánta, hogy a bank mondjon csődöt.

Erre azt feleltem, hogy ez meggondolatlan dolog volna, amibe én semmi áron sem megyek bele. De azt ajánlom, írjunk a veszprémi törvényszéknek, hogy küldjenek ki bírót és ügyészt könyveink megvizsgálására.

Három napon belül — éppen vasárnap délután — bemutatkozott Simor törvényszéki bíró és Köves János ügyész.¹⁶⁹ Azt kérdezték, hogy mi baj van. Én közöltem velek a dolog állását. Mivel pedig Köves Mukival jó viszonyban volt atyám, elmentünk hozzá látogatóba és közöltük látogatásunk okát.

Atyám mondta nekik, hogy én nem tettem jól, hogy ilyen bandába keveredtem.

Másnap reggel idézést kapok a törvényszéki bíróhoz 10 órára. A bíró arra kért, hogy mint feljelentő, adjam elő tapasztalataimat úgy a dolgokra, mint a működő személyekre nézve is. Én mindent elmondtam, a 2000 forintos váltót is átadtam neki. Azt kérdezte, hogy mikép[p] jött énhozzám ez a 2000 forintos váltó, amin aláírásom és a nedves bélyeg is rajt[a] van.

— Az aláírásomat hamisnak néztem, de hogy a nedvespecsét hogyan jött rá, nem tudom elképzelni, mivel én azt, úgy mint Krausz József, Wertheimzárral ellátott íróasztal fiókjában tartottuk.¹⁷⁰

A bíró megköszönte a közleményt, amit egy bírósági írnok, kit vele hozott Veszprémből, gyorsírással jegyzett. Ugyanaznap idézés ment Tscheppen Edu-

¹⁶⁸ Stampfl Gusztáv 1878. április 2-án tűnt el a városból. A délutáni vonattal Győrbe utazott. Mindössze egy kezitáskát és egy revolvert vitt magával. Másnap még látták Győrben, aztán egy időre nyoma veszett. — Stampflügy. = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 65. — A szenzációt tálaló sajtó szerint a Stampfl-Tscheppen-féle „bűn consortium rablása háromszázezer forintig terjedőnek tekinthető.”

¹⁶⁹ A részvényesek április 11-én tartott közgyűlésén mondták ki a Népbank likvidálását, melyen már Simor János törvényszéki bíró is jelen volt és tájékoztatta a részvényeseket arról, hogy Tarczy Dezső titkárt, Tscheppen Eduárd könyvvivőt, Rada Mihály hivatalosolgát és Steiner Ignácot, a zálogosztály ideiglenes vezetőjét letartóztatta. A veszprémi törvényszék által kiküldött Simor János törvényszéki bíró és Köves János ügyész ezután látott hozzá az üzleti könyvek átvizsgálására. Azt is tudjuk, hogy a kiküldöttek április 6-án érkeztek Pápára. — Személyi hírek. = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 64., A népbank liquidálása. = Uo. 65.

¹⁷⁰ A kéziratban: *tartotta*, javítottuk.

árdhoz másnap reggel 8 órára. Mi ezt tudtuk, de már délben jött a hír, hogy le van tartóztatva.¹⁷¹ Másnapra Tarczy kapott idézést. Azt is letartóztatta. Ez a letartóztatás óriási hatást gyakorolt a pápai közönségre.

Aztán két nap nyugalom. A kis Steiner Náci igazgató is kapott egy idézést, ezt is ott fogta Simor. Azonban két nap múlva kieresztette. A bíró azonnal sürgöny útján kért az igazságügyi minis[z]tertől egy könyvszakértőt[t]. Vagács Rác Flórián harmadnapra itt volt és a dologhoz fogott.

Az igazgatóság az én ajánlatomra elrendelte a liquidálást.¹⁷² Énmellém adott egy Toch Lajos¹⁷³ nevű fiatalembert, aki a könyveléshez értett. Mi ketten együtt maradtunk továbbra is.

A könyvszakértő néhány hónap alatt végzett és magunkra maradtunk. Nem akarván e nagy és drága bérletet fenntartani, egy más házban fogadtunk egy szobát, amelybe a szükséges berendezések elfértek, és azonnal a költözködéshez láttunk. Mikor a hordárok az én íróasztalomat akarták felemelni, a kezükben maradt az asztal felső deszkája — az én nagy meglepetésemre!

Amint leemelték, a felső fiókjaim teljesen nyitva álltak, és bennük a nedvespecsét. Ennek úgy megörültem, hogy a bírót ide kértem. Nem tudtuk megmagyarázni, hogy ez a dolog melyiktől ered: a könyvelőtől vagy a pénztárostól. Az mindenesetre örvendetes esemény volt, hogy a 2000 forintos váltóra a nedvespecsét hogyan került reá. A többit a bíró majd megtudja.

Nekem eszemben sem volt az íróasztalom deszkáját felemelni és azt sem tudtam, hogy mikor csinálhatták ezt. Azt hiszem, Ditrichstein mestersége¹⁷⁴ volt. Azt a biztos hírt vettük, hogy¹⁷⁵ Nápolyban, egy verekedő csoportban Stampfl Gusztávot is letartóztatta az ottani rendőrség és a kihallgatáskor

¹⁷¹ Tscheppen Eduárdot 1878. április 7-én tartóztatták le. A sajtóbeszámoló szerint felette nagylábon élt, „úriháza vitt”, ugyanakkor a szegény ügyfelekkel durván, gorombán bánt. – Stampflügy. = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 65.

¹⁷² Ez az 1878. április 11-i közgyűlésen történt.

¹⁷³ Toch Lajos (Pápa, 1840 kr. – Pápa, 1884) Toch Rudolf pápai izraelita dohánykereskedő és Krausz Fáni második fia, 1848-ban 8 évesnek írták. 1878. augusztus 6-tól a Pápa Városi és Vidéki Takarékpénztár pénztárosa volt. 1875-től a megalakult izraelita szabadelvű hitközség képviselőtestületi tagjaként tevékenykedett. 1884. március elején hunyt el 44 évesen tüdővészben. – VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidóság összeírása. Pápa, 1848. június 30., – Városunkban meghaltak március 8-12-ig. = PL 11 (1884) 12. sz. (március 23.) 86. – A Pápai Népbank felszámolása Toch és Hirschler József szakértők korai halála miatt csak 1891-ben fejeződött be! – Hirdetmény. = PL 18 (1891) 42. sz. (október 18.) 176.

¹⁷⁴ értsd: mesterkedése

¹⁷⁵ Ezután a kéziratban feleslegesen: *Stampflt*, töröltük.

kiderült, hogy magyar alattvaló, nyomban kérdést tettek a magyar kormány-nál, hogy mit tegyenek vele. Ismét azt kérték, hogy fedezet alatt kísérik Stampfl Veszprémbe, és adják át a törvényszéknek. Ez meg is történt.

Simor bíró és az ügyész vi[s]szatértek Veszprémbe és ott folytatták a vizsgálatot. A liquidációval a[n]nyira mentünk, hogy már csak 30.000 forint maradt elintézetlenül, és meggondolva, hogy ezért nem érdemes két embert fizetni, az igazgatóságnak azt ajánlottam, hogy ennek továbbviteléről gondoskodják. Így is történt, én pedig láthattam a saját dolgaim után.

Amit a bankba bejutottam a múlt évben, a győri járásbíró feladtam az igazságügyi minis[z]tériumnak, kérve új bíróságot.¹⁷⁶ A minis[z]ter azonnal vizsgálatot indított Sebő Imre járásbíró ellen és panaszaimat figyelembe véve, a per továbbvitelére a budapesti VI. ker[ületi] járásbírószéket küldte ki, ahol 3500 forint helyett 18 ezer forint tőkét és annak kamatait és a perköltségeket megítélték, mely ítéletet persze a győri alperesek azonnal megfellebbezték.

Ezen idő alatt napam sógora, Hets János és Hets Mátyás veje, Vörös Jenő ügyvéd nálunk megjelentek. Nem tudtuk elgondolni jövetelük okát, míg a sógor elő nem adta, hogy leszámolni jöttek, mert van rá alap, mivel Lengerer és Jerfy hajlandók Voytával kiegyezni és ők 15.000 forintot hajlandók fizetni. Engem meglepett a dolog, de aztán kimutatták, hogy mi 19.000 forinttal tartozunk.

Persze ebben nagy összeggel szerepeltek a kamatok kamatai, mert a sógoroknak nem volt elég a dús nyereség. Én azt mondtam, szórért szórt, [akkor] belemegyek a dologba, másképpen nem. Ők azt mondták, hogy nem engedhetnek, akkor nem marad más hátra, minthogy a cég követelését jelzálogilag biztosítják az ingatlanomon!

Egyszerre átláttam a veszélyt: ha ezt megengedjük, akkor végünk van, mert egy agyonterhelt ingatlanra nem lehet üzletet tovább folytatni. Felháborodva azt mondtam nekik:

— Jó, tehát ezt nem engedhetem meg, elfogadom a leszámolást úgy, hogy én 15.000 forintot átengedélyezem a cégnek, azonban a 4000 forintot csak kis részletekben akarom fizetni, és pedig évenként 200 forinttal, míg le nem jár, de ezt kamat nélkül.

Így aztán megtörtént a kiegyezés, én pedig minden összeköttetést a győri rokonokkal megszakítva, komáromi céggel álltam összeköttetésben, ahonnét

¹⁷⁶ Itt már a Lengerer-Jerffy céggel szembeni követelési peréről van szó. Voyta a járásbíróval elégedetlen volt, ezért kérte új bíróság kijelölését.

tetemesen olcsóbb árakat kaptam, és mivel ezzel a céggel nagyon meg voltunk elégedve, huzamos ideig tartott az összeköttetés. A győri cég pedig ezen felháborodva mindent elkövetett ellenünk concurrentiájával,¹⁷⁷ úgyhogy a mi vevőköreinkbe behatolt az ő vigéceivel, hogy tőlünk elvegye. Részben sikerült is e komi[sz] terv és eljárás. Ők azt tartották, hogy „im Geschäft keine Freundschaft”¹⁷⁸.

Most ősszel halt meg Zichy Manó gróf¹⁷⁹ nagy szomorúságunkra. Ez nincs ö[sz]szefüggésben az én életrajzommal, de fájdalmasan esik oly kiváló embernek az elvesztése, mint az övé, ki oly jó volt irántunk; ki engem nagyon szeretett, kinek gyakori vendégje voltam Nagyszöllősön.¹⁸⁰ Ez az ember olyan egyéniség volt, hogy nagy népszerűségét a nagy szeretet és becsülés múlta felül. Nem lennék hálás iránta, ha nem emlékeznék meg róla halála után. Amint életrajzommal végeztem, jellemezni fogom őtet, az egyetlen a mi mágnásaink közül, aki nagy hazafi, igaz nagy magyar úr, emellett csupa jószág, barátság, emberszeretettel vált ki a többi mágnás közül.

¹⁷⁷ concurrentia (latin) = versenytárs

¹⁷⁸ Az üzletben nincs barátság. (német)

¹⁷⁹ Gróf Zichy-Ferraris Emánuel (Manó) (Bécs, 1808. december 26. – Budapest, 1877. április 5.) nagybirtokos, országgyűlési képviselő. 1825-től a császári királyi hadseregben szolgált, 1839-ben őrnagyi rangban lépett ki az 1. huszárezredből, majd Moson megyei birtokán, Oroszváron gazdálkodott. Az 1840-es években csatlakozott a Batthyány Lajos vezette főrendi ellenzékhez. 1847-ben tagja lett az Ellenzéki Körnek, és az ellenzék követjelöltje lett Moson vármegyében. 1848 nyarán a Moson megyei nemzetőrség őrnagya, szeptembertől a dunántúli önkéntes nemzetőrség 2. zászlóaljának parancsnoka Kosztolányi őrnagy seregében. 1848. december 15-től honvéd őrnagy az alakuló 5. Radetzky huszárezrednél. 1849. január 17-én lemondott. Később a birtokán gazdálkodott. BONA 2000. 729.

¹⁸⁰ Nagyszöllős, ma Somlósöllős község Veszprém megyében, a Somló lábánál, szőlőhegye a hegy északnyugati részén van. A településnek 1869-ben 1370 evangélikus és katolikus lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 349. – A nagyszöllősi Zichy-kastélyt 1850 körül építették át angol gót stílusban, 1945 előtt Watzdorff Lajos és Károly birtokolta, napjainkban a budapesti Somló Ingatlan és Beruházó Kft. tulajdonában van, teljes felújításra szorul. M. MESTER 2011. 114–115.

VASÚTÜGY, SZÍNHÁZÉPÍTÉSEK,
MEGHIÚSULT TERVEK

A pápa–keszthelyi vasút érdekeltjei 1879 kora tavaszán megbízták Lóskay Miklós keresk[edelmi] osztálytanácsost a vasút tracirozásával,¹⁸¹ ki engemet társul fogadott, hogy¹⁸² a vasúti épületekre nézve teljes költségvetést készítsenek, mert így meg lehet állapítani a vasút mérföld szerinti átlagos árát. Ez a munka folyik majd egész nyáron át.

Ebben a nyárban halt meg gróf Esterházy Pál,¹⁸³ utóda a majorátusban legidősebb fia, Móric.¹⁸⁴ A Pál gróf a legszűkebb családi életben élt. Nem ment sehová. A közügyekkel csak annyit törődött, hogy egyik-másik párt igyekezett befolyását a maga érdekében megnyerni. Ettől csak egyszer tért el, ugyanis Andrássy Gyula egyszer, amikor a Tisza-párt a kormánypártot döngette, felhívta a mágnásokat, hogy igyekezzenek a képviselőházba bejutni, hogy a pártot megerősítsék. Ő magát az ugodi, Zichy Manó gróf pedig magát a devecseri kerületben választatta meg.¹⁸⁵

Most az országgyűlésnek utolsó évében – mert az 5 évi ciklus jövő nyáron lejár – megemlítem, hogy Ráth Károly sikeresen működött és kifejthette az ő terveit. Beszédei mindig helyeslésre találtak, mert szakértelmével mindig meg tudta a többséget nyerni.

Az új kereskedelmi törvényt akkor készítették. Ráthot az első szűzbeszédei után ebbe a bizottságba választották be.¹⁸⁶ A hazai ipar fellendítése érdekében arra kérte az országgyűlést, hogy szavazza meg egy technológiai múzeum létesítését, azzal indokolva, hogy a mi iparosaink ne legyenek kényszerítve

¹⁸¹ tracirozás (francia) = nyomvonal kijelölése

¹⁸² A kéziratban: *a ki*, javítottuk.

¹⁸³ Gróf Esterházy Pál (1805. október 30. – Levico, 1877. július 20.) nagybirtokos, a pápa–ugod–devecseri uradalom birtokosa. 1877 nyarán hunyt el a tiroli Levicóban egy vadászbalesetben. A gannai családi sírboltba temették. BONA 2000. 324.

¹⁸⁴ Esterházy Móric (Csákvár, 1856. szeptember 12. – Bécs, 1900. május 11.) liberális politikus, főispán. Gróf Esterházy Pál (1805–1877) legidősebb fia. 1878-ban nagykorúsították, ekkor lett a pápa–ugod–devecseri uradalom birtokosa. 1885–1898 között Veszprém vármegye főispánja. Támogatta az egyházpolitikai törvények elfogadását. Feleségétől, Stockau Paulinától egy gyermeke született. Váratlanul hunyt el, holttestét Bécsből hazaszállították és a pápai plébánia-templomban ravatalozták fel, majd a gannai családi sírboltba temették. – Gróf Esterházy Móric nagykorúsítási ünnepe. = PL 5 (1878) 37. sz. (szeptember 15.), Esterházy Móric halála. = PL 27 (1900) 19. sz. (május 13.) 4., HUDI 1995b. 58.

¹⁸⁵ A kéziratban ezután még egyszer feleslegesen: *magát*. Esterházy az 1869. évi választáskor lett ugodi követ. Vö. BONA 2000. 324.

¹⁸⁶ A kéziratban: beválasztották, javítottuk.

külföldre utazni, hogy¹⁸⁷ valamely dologban az értékes újításokat tanulmányozzák,¹⁸⁸ hanem azt ily intézetben költség és időpazarlás nélkül megtehesék.¹⁸⁹ A művelt külföld nagyobb városaiban mindenütt vannak ily intézetek.

Meg lett szavazva. Ez a Technológiai Múzeum ma is áll a Népszínház mögött. Trefort¹⁹⁰ Ráthot bízta meg egy külföldi utazással a célból, hogy azokban megszerezze mindazon tárgyakat, amelyekre a múzeumnak szüksége van. Amint a múzeum építése haladt, később ebben eljárta.

Ráth említette nekem, hogy ő egy magyarországi iparkiallítást akar 1882. évben létesíteni, aminek a programját most dolgozza ki. Úgy mond, örül, hogy ebben engem is részesíthet, s ezzel is lerója háláját irántam, mivel a kiállítási épületek tervezését, és az építés vezetését egészen rám akarja bízni, csak elébb neki kell tisztában lenni azzal, hogy hány és milyen épületekre lesz szükség. Minthogy nevem Pesten még nincs forgalomban, kért, ne vegyem ro[s]z néven, ha Kauzer József¹⁹¹ nevét is beleveszi, de az építési munkákban nem részesül, csak annak ismert neve kell nekünk az iparosok előtt[i] bizalom miatt. Én nem kifogásoltam, sőt, örültem, hogy őt megismerhetem, mivel hallottam, hogy ő képesítését Pári[z]sban, az Ecole des beaux arts-ban¹⁹² nyerte.

1880. évben tavasszal meghívott engemet, hogy jelenjek meg ekkor és ekkor egy bizottsági szemlére, amikor a kiállításnak telket keresünk.¹⁹³ Voltunk a Ludovica kertben, de ez zártságos volta miatt nem felelt meg. Végre az akkor még legszebb temetőjét Budapestnek, a Váci temetőt találtuk legmegfelelőbb-

¹⁸⁷ A kéziratban: *ha*, javítottuk.

¹⁸⁸ A kéziratban: *tanulmányozza*, javítottuk.

¹⁸⁹ A kéziratban: *megláthatja*, javítottuk.

¹⁹⁰ Trefort Ágoston (Homonna, 1817. február 6. – Budapest, 1888. augusztus 22.) művelődéspolitikus, reformer, publicista, 1872. szeptember 4. – 1888. augusztus 22. között volt közoktatási és vallásügyi miniszter. 1841-től az MTA levelező, 1867-től rendes tagja, 1874-től igazgatója, 1885-től elnöke volt. Kultuszminiszteri elfoglaltsága erősen korlátozta akadémiai tevékenységét.

¹⁹¹ Kauzer (Kauser) József (Pest, 1848. május 7. – Budapest, 1919. július 25.) budapesti építész, számos köz- és magánépület tervezője és építője, a historizmus képviselője. A hazai és zürichi műegyetemen tanult, majd a párizsi *École des Beaux-Arts*-ban fejezte be tanulmányait. Az 1878. évi párizsi világkiállítás magyar osztályának berendezésén, valamint az 1885. évi magyar országos kiállítás tervezésénél is közreműködött. Több oktatási intézmény (pl. a budapesti református főgimnázium), kórház, üzem (pl. az új Pallas-nyomda) építője. Ybl Miklós halála után (1891-től) rábízták a Bazilika befejezését. Munkássága elismeréséül a Ferenc József-rendet, a francia akadémia tiszti jelvényét, majd a vaskorona-rendet is megkapta.

¹⁹² Az *Académie des Beaux-Arts* párizsi művészeti iskolát Mazarin bíboros alapította 1648-ban, nevét III. Napóleon *L'École des Beaux-Arts* névre változtatta. Szobrászatot, festészetet és építészetet tanultak benne a növendékek. 1897-től a nők előtt is megnyíltak az intézmény kapui.

¹⁹³ A kéziratban: *kerestük*, javítva.

nek. Minthogy a temető már több mint 30 éve nincs használatban, azt egészen meg lehet szüntetni. Tehát azt az egész temetőt fel kellett mérni, és a kiállítás tervezetét belerajzolni. Ez a temető a mai Lehel téri vásártér helyén volt. Itt találkoztam először Kauzer Józseffel, s úgy találtuk mindketten, hogy közös vonzalommal vagyunk egymás iránt, és ebből tartós barátság lett.

Ebben az évben, nyáron volt a képviselőválasztás, ahol Ráth győzelme biztos volt, és meg is lett választva.¹⁹⁴ Ősszel azzal lepett meg Kiss László¹⁹⁵ uradalmi intéző, hogy a régen vajúdó állandó színház ügyét dülőre¹⁹⁶ viszi, és a Móric gróftól is kieszközölte, az ö[s]szes téglaszükségletet önköltségi áron adni.

Volt öröm Pápán. Évek óta táncmulatságok- és műkedvelői előadásokból, és néhány adományból több ezer forint jött egybe, az intéző úr az iparosokkal, akik az uradalomnak is dolgoztak, megegyezett, hogy az ö[s]szes iparos munkákat s[z]olid nyereség mellett szolgáltatják. A tervezésre pedig engem bíztak meg, aki különböző országok fővárosaiban annyi színházat láttam. A tervek[nek] és költségvetésnek¹⁹⁷ télen kell elkészülni, mivel az építésbe 1881 tavasszal bele kell kapni, és azon év december elején meg kell annak nyílni. Azonban a költség nem haladhatja meg a 30.000 forintot!

Mondhatom, hogy nehezebb feladat előtt még nem álltam, de hogy¹⁹⁸ egy színházat tervezek, mely minden akkori igénynek megfeleljen, majdnem a lehetetlenségek sorában gondoltam. És mégis kipattant a fejemből a mód, hogy mégis meg lehet csinálni. Mikor a terveket átadtam Kiss Lászlónak, a Színügyi Bizottság¹⁹⁹ elnökének, majd kibújt az örömeiben a bőréből. Rögtön elrendelte, hogy a tervek a városház nagytermében kiállíttassanak közszemlére.²⁰⁰

¹⁹⁴ Ráth Károlyt az 1881. július 3-án tartott választásokon már nem tudták újraválasztatni, ugyanis Láng Lajossal szemben alulmaradt a küzdelemben. – A képviselő választások. = PL 8 (1881) 29. sz. (július 4.) 119.

¹⁹⁵ A pápai kőszínház építésének irányítója Kiss László uradalmi jószágkormányzó volt. Az 1881. április 6-án megalakult Állandó Színházi Részvénytárság által megválasztott színházi választmány elnöki tisztét is ő töltötte be. NÁDASDY 1981. 57–58.

¹⁹⁶ A kéziratban: *düllőre*, javítottuk.

¹⁹⁷ A kéziratban ezután: *a*, törölve.

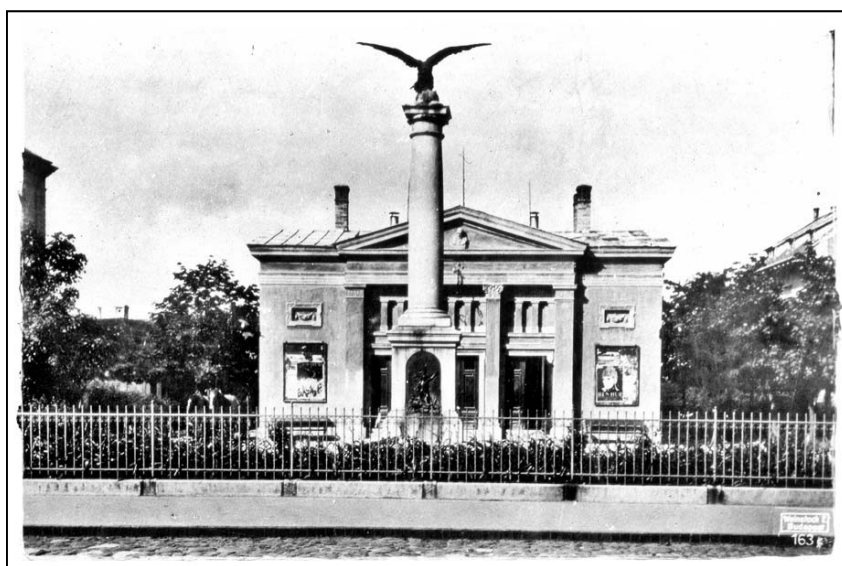
¹⁹⁸ értsd: minthogy

¹⁹⁹ A színházépítést előkészítő és annak anyagi háttérét megteremtő Színügyi Bizottság 1873 elején alakult, Velsz Mihály elnökletével működött. Vö. NÁDASDY 1981. 45.

²⁰⁰ A Voyta által készített terveket és költségvetést 1881. április 24-én mutatta be az ideiglenes színházi bizottságnak, április 14-én a részvényeseknek. A színház építését 1881. május 9-én kezdték meg, átadására december 7-én került sor. Beödy Gábor győri társulata Szigligeti Ede: *A nőuralom* c. háromfelvonásos vígjátékát adta el. – Az állandó színházról. = PL 8 (1881) 15. sz. (március 27.) 57., NÁDASDY 1981. 57–62.

A tervek nagyon szépen lettek rajzolva, festve, s aranyozva, úgy hogy mindenki mélyen meg volt lepve, és a hiányzó ö[s]szeg ö[s]szeadására legott egy részvénytársaság létesült és az ö[s]szeg hamarjában biztosított.

Az építés 1881. ápril[is] havában megkezdetvén, [a színház] december 7-én megnyitott.²⁰¹ Kiss László meghívta a Móric gróft a megnyitás előtti napon a színház megszemplésére. A gróf bámulva nézte, és így szólt:

2. kép

A pápai színház épülete (1881–1931)

— Ez a színház oly gyönyörű és praktikus, hogy ez Németország bármely hercegség[e] udvari színházának is nagyszerűen beillenek!

Kiss László értette a módját a reklámnak. Erre a színházmegnyitásra a fővárosi lapokat is meghívta. A lapok tudósítói már az ebéd utáni vonattal megérkeztek. Kiss László számukra ebédet adott, és utána²⁰² kivitte őket²⁰³ a

²⁰¹ A pápai állandó színház fotóját közli: GAJDÓ 2001. 806.

²⁰² A kéziratban *utánna*, javítottuk.

²⁰³ Az ebéd a Fő téri Griff fogadóban volt, ezután a Belső- és Alsóvárost elválasztó téren felépült színház megtekintésére vonultak át. – Az állandó színház megnyitása. = PL 8 (1881) 52. sz. (december 9.) 209–210.

színház megszemlélésére. Kívül persze alacsonynak látszik, de amint bemennek, nem hittek a szemüknek, mert belőlről sokkal magasabb volt. Csodálkoztak, hogy miképpen lehetséges ez.

— Nem boszorkányság — mondtam. Egy kis ügyesség, semmi más. Én a tetőt úgy szerkesztettem, hogy a nézőtér mennyezete egészen a tetőbe lett szerkesztve, ezzel nyertem kb. 1 ½ métert. Az előcsarnokból a földszinti páholyok és székekhez a széksorok a színpad előtti zenekar felé egymás előtt sü[l]lyedtek lefelé, úgy hogy mindenik pad- vagy székről a színpadot mindenki láthatja. Ennek szintjétől a zenekar helye ismét vagy 70–80 cm-re lej[j]ebb van. Így nyertem teret a belső részben.

Este a ház kivilágításánál volt nagy csodálkozás! Az alapszín halványsárga aranyozással, a páholyok veres tapétával, aranyozott keretű tükrökkel s a t[öb]bi]. — A közönség nem győzte a tapsot, engem éltetve. Az újságírók egyenként jöttek hozzám gratulálni és kezet fogni. Azt mondták, hogy ezzel példát adtam a többi városoknak, hogy miképpen juthatnak ily gyönyörű és olcsó színházhoz. No, volt elég dicséret a lapokban!

Ősz felé még folytak az építési munkák. Ráth Károly felkért, hogy tartsak vele a most még nyitva levő hallei és nürnbergi [nürnbergi] iparkiallítások megnézése és tanulmányozása végett. Ezeket behatóan tanulmányoztuk.

Onnan visszatérve október 1-én Ilonka leányunkat Grác[ba] vittük az első rendes nőnevelő intézetbe. Onnan haza érkező az újságban olvastam, hogy Zombor városa egy állandó színház építési terveire pályázatot hirdet. Elhatároztam, hogy pályázok ezzel a pápai mintával. Novemberben is felhívott Ráth egy értekezletre a kiállítás ügyében. Nem tudtam, hogy hány napra. A már előrehaladt pályázati terveket felhozta magamál, hogy időt ne veszítsek, tehát a szállodában is dolgoztam.

Egyik nap Kauzer József kollégám értem jött, hogy menjünk a szemléhez. Azt kérdezte, [hog]y min²⁰⁴ dolgozom. Megmondtam, hogy a zombori színházterveken dolgozom, s nem akarván a terminusról lekésni, felhozta magammal a munkát.

— Zomborba akar Ön pályázni? — kérdi. — Ne vesződjék azzal egy perig sem. Tudja, hogy Pártos Gyula²⁰⁵ oda való, tömérdek rokonai vannak, ott Pártos ellen nem lehet győzni! Már mennyire van a dologgal?

²⁰⁴ A kéziratban: *mit*, javítottuk.

²⁰⁵ Pártos (Puntzman) Gyula (Apatin, 1845. augusztus 17. – Budapest, 1916. december 22.) építész, a magyar szecesszió úttörője. Szkalnitzky Antalnál és a pesti József Ipartanodában

Megmutattam neki.

— Kár a munkáért, mert ez nagyon szép terv. Mi van még hátra?

— Csak az utolsó keresztmetszet és a költségvetés.

— No, ha csak ennyi van hátra, próbálja meg, küldje be!

Onnét pár nap múlva beküldtem a terveket Zomborba.

Decemberben még a pápai új színházban gyönyörködtek az emberek, és a fővárosi lapokban örültünk a nagy dicséretnek, [amikor] úgy 18-a felé kapok a vacsoránál egy telegramot ezzel a szöveggel:

„*Voyta Adolf műépítésznek, Pápa. Örömmel jelentem, hogy tervét a bizottság elfogadta*” — és kér, mennék le²⁰⁶ Zomborba a többi megbeszélés végett.
— *Szemző Gy.*²⁰⁷

Lementem. Zomborban kiszállok a waggonból, egy urasági inas megszólít, hogy nem-e én vagyok az az úr, akiért a kocsi itt van. Mondtam a nevemet, azonnal beültetnek. Jókor reggel volt, az emeleti szép úri vendégszobába [mentünk] átöltözködni és reggelizni. Ennek megtörténte után bementem Szemző Gyula orsz[ágg]yűlési képviselő úrhoz, bemutatkoztam azzal, hogy kis híja, hogy a terveket beküldtem.

— Miért — kérdi a képviselő úr.

— Azért — felelém —, mert egy kollegám le akart engem beszélni. Mert hiába²⁰⁸ pályázik bárki Zomborban, nem győzhet, mert Pártos Gyula odavaló és tele van rokonsággal. Szemző Gyula magyon nevetett efelett. Megmondta, hogy Pártos a feleségének közeli rokona.

— No, lássa építész úr, hogy mi nem vagyunk Pártosok, hanem pártatlanok. Igazán az első terv az Öné volt, mely beérkezett, amit felbontottunk. Nyomban igen megtetszett. Mindö[s]sze 21 terv érkezett be, köztük Pártos Gyula sógoré is, és két bécsi, a többi Budapestről jött, de egyik sem tudta levenni az Önét! Szívből gratulálok! s a t[öb]bi].

tanult, majd 1870-ben Hauszmann Alajos és Lechner Ödön évfolyamtársaként Berlinben a Bau-Akademie hallgatójaként szerzett építési oklevelet. Ezután Pesten társult Lechner Ödönnel, akivel 1896-ig működött együtt. Alkotásai Budapesten, Győrben, Cegléden, Kiskunfélegyházán és Szombathelyen láthatók. Testvére, *Pártos Béla* közíró, ügyvéd, országgyűlési képviselő volt. Vö. SZILÁGYI 2005. 165.

²⁰⁶ A kéziratban: *lemennék*, javítottuk.

²⁰⁷ *Szemző Gyula* Bács-Bodrog vármegyei nagybirtokos, zombori országgyűlési képviselő, a *Zombor és Vidéke* c. politikai hetilap (1880) támogatója. A Bács vármegyei Priglevica-Szentivánon született, Bécsben tanult, majd birtokán gazdálkodott. 1881-től a kernyaljai, 1884-től az apatini választókerület képviselője mérsékelt ellenzéki programmal. 1888-ban is újraválasztották. 1903-ban már a politikától visszavonultan élt Zomborban. HALÁSZ 1886. 160.

²⁰⁸ A kéziratban: *hiában*, javítottuk.

Aztán azt kérdezte, hogy mikor lehet a pápai színházat megnézni.

— Bármikor szívesen látom az urakat.

Lejöttek, az én vendégeim voltak. A színház végtelenül tetszett nekik.

A színház 1882. évben megépült. Ezen év tavaszán egy hivatalos levelet kaptam Nyitra megye alispánjától. Nem tudtam elgondolni, hogy mi ügyben. Olvasták a lapokban, hogy mennyire sikerült a pápai állandó színház, ők [is] szeretnének egy állandó színházat építeni, és hogy hajlandó vagyok-e a tervezést elvállalni. Azt feleltem, hogy arra kész vagyok. Arra kértek, hogy utazzak fel Nyitrára, és hozzam magammal a terveket, hogy láthassák. Ez megtörtént, de nem a pápai, hanem a pápainál jóval nagyobb zombori színház ö[s]szes terveit vittem magammal.²⁰⁹

Másnap reggel elmentem bemutatkozni az alispán úrhoz,²¹⁰ akinél [már] több megyei nagyság volt.

— Hát a terveket el tetszett felejteni?

— Nem — felelém —, de kérek egy hajdút érte küldeni a szállodába!

A hajdú megjön, és hoz egy nehéz nyaláb papirt.

— Mi ez? — kérdik.

— Ez kérem a zombori színház összes tervrajza.²¹¹

— Hát ennyiből áll egy színházterv?

— Igen — felelém.

Ezután belemerültünk²¹² a tárgyalásba és a megbízással hazamentem. Ez már a harmadik színházépítési megbízás[om volt]!

Amint Nyitráról hazaértem, találtam egy kis papírtekercs postai küldeményt, rajta ez állt: 500 forint érték. Mi lehet ez? Nézem a posta bélyegét, Dést²¹³ láttam.²¹⁴ Dés? Hisz ez Erdélyben van! Kíváncsi voltam hogy mi lehet az a nagy érték? Hát a levél báró Bánffy Dezső²¹⁵ főispántól jött, belehajlítva

²⁰⁹ A kéziratban: *magammal vittem*, a szórendet fölcseréltük.

²¹⁰ A kéziratban: *úrnál*, javítottuk.

²¹¹ A kéziratban: *tervrajzai*, javítottuk.

²¹² A kéziratban: *belementünk*, javítottuk.

²¹³ A kéziratban: *Deés*, javítottuk.

²¹⁴ Dés Belső-Szolnok, majd 1876-tól Szolnok-Doboka vármegye székhelye. A középkorban sóbányászati központ, bányászváros volt. Ma municípium a romániai Kolozs megyében.

²¹⁵ Báró Bánffy Dezső (Kolozsvár, 1843. október 28. – Budapest, 1911. május 23.) politikus, miniszterelnök. A gimnáziumot és jogot Kolozsváron végezte, majd államtudományi tanulmányait Berlinben és Lipcsében folytatta. 1875-ben csatlakozott a Szabadelvű Párthoz. 1875-től Belső-Szolnok, 1876-tól Szolnok-Doboka, 1883-tól Beszterce-Naszód vármegye főispánja. Kíméletlenül elnyomta a nemzetiségi mozgalmakat és az ellenzéki pártokat. 1890-ben főispáni tisztéről lemondott. 1892-től a szilágysomlyói kerület képviselője, 1892–1895 között a képviselő-

egy ív írópapír, melyen egy ho[s]szúdad négyszög volt írónnal rajzolva, és a ho[s]szából egy negyedrészt egy vonallal el volt választva. Ebben az volt beírva, hogy „színpad”. A nagyobb rész közepén az volt írva: „nézőtér”. Különös, hát mi [van] ezen a primitív rajzon 500 forint érték?

A levelet olvastam. Hivatkozván az én színházi sikereimre, a főispán úr közli velem, hogy ők is szeretnék Désen egy színházat építeni egy kaszinóval kapcsolatban, és kérdi tőlem, hogy egy ilyen építéshez az ő igényük szerint, kikerülhet-e 50.000 forintból. Mire feleltem, hogy ha az igényük az 50.000 forinttal arányban van, akkor kikerül. Aztán [fel]tettem valami 15–16 kérdést, hogy tiszta képet lássak, és kértem, hogy ezen kérdéseimre felvilágosítást, illetve feleletet nyújtsanak.

Néhány nap múlva megjött a válasz. Mivel a[n]nyi kérdést tettem [fel], aminek csak egyharmadára tudnak felelni, azért legcélszerűbbnek vélné a főispán, hogy én jönnék el Désre, így legalább szóval hamarabb rendbe jövünk. De arra kért, hogy jövelelem napját 3–4 nappal elébb megtudja, hogy akkor otthon legyen.

A ho[s]szú pausa,²¹⁶ mely évekig tartott a krach után, kezd[ett] múlni. Egyszerre sok dolgom volt, úgyhogy azt írtam Désre, hogy ápril[is] 4-én du. 3 órakor teszem tiszteletemet. Így is történt. Ápril[is] 4-én ½ 12 órakor értem Désre, megebédeltem, és [név]kártyámat elküldtem Bíró Antal főispáni titkár úrhoz, jelentve, hogy megérkeztem. A titkár azonnal jött és elmondta, hogy öméltsága délután 4 órára összehívta az érdekelteket, akik mind a telkeiket ajánlják színház céljára. Jó darabig beszélgettünk, aztán arra kértem a titkárt, hogy tegyünk egy sétát a városban.

Nekem igen tetszett²¹⁷ ennek a kisvárosnak [a] fekvése. Elkujtorogtunk, úgy hogy ½ 3 órára mindent láttunk. Már befelé tartottunk, közel a főispán lakásához, a titkár azt ajánlotta, hogy menjünk fel mindjárt. Én megmondtam, azt írtam, hogy 3 órakor teszem tiszteletemet, tehát nem illik előbb menni. A titkár erősítette, hogy nem tesz semmit, bátran bemehetünk. Erre

ház elnöke. 1895–1899 között miniszterelnök. 1896-ban a Lipót-rend, 1899-ben a Szent István-rend nagykeresztjével tüntették ki. 1903-ban megalapította az Új Pártot. 1904-ben Szeged I. választókerületében nyert mandátumot a szabadelvű párti Rónay Jenővel szemben. A következő három választáson (1905, 1906, 1910) is a szegedi I. választókerületben szerzett mandátumot. 1910-ben az általános választójogot zászlajára tűző Választójog Országos Szövetsége elnöke. A református egyház erdélyi kerületének főgondnoka, az egyetemes református konvent és zsinat világi elnöke volt. SZINNYEI 1891. I. 510. KENYERES 1981. I. 103.

²¹⁶ pausa (latin) = szünet

²¹⁷ A kéziratban: *tetszik*, javítottuk.

azt feleltem, hogy nem illik előbb menni, mert öméltósága nem vár 3 óra előtt. Lehet, hogy az ebéd után egy kis siestát²¹⁸ tart, vagy valamit dolgozik, tehát kérem, járjunk a ház előtt, ha itt lesz az ideje, akkor bemegyünk.

Amikor beléptem és bemutattam magamat a főispánnak, akkor üt a faliórája 3-at. A főispán erre egy vendégje felé fordul, aki az ablaknál újságot olvasott.

— Nézd csak barátom, az építész úr azt írta, hogy ápril[is] 4-én du. 3 órakor látogat meg, és amint belép, üti az óra a hármát. Az építész úr Dunántúl[on] lakik, és ide Erdélybe²¹⁹ ily pontosan megjelenik.

Ekkor felém jön, és kezemet szorongatja, mondván:

— Ha ily pontos tisztviselőim volnának, az én megyém az első volna az országban.

Az ottani viszonyokról engem teljesen tájékozott,²²⁰ délután 4 órakor a megyeházhoz mentünk, ahol az érdekeltek már vártak. Engem az uraknak bemutatott és megjegyezte, hogy mivel ők nem értenek hozzá, engem, a szakembert kérte fel, hogy én mondjak véleményt, hogy mely telket találom²²¹ alkalmasnak a színház számára.

— Most pedig induljunk útra, és nézzünk meg²²² minden felajánlott telket, és az építész urat kérem, hogy szíveskedjék minden egyikre megtenni észrevételeit, de ezt csak önmagában tartsa és jegyzőkönyvébe jegyezze bele minden telek előnyeit vagy hátrányait, és ha végeztünk, ide visszajövünk és az építész előadását meghallgatjuk.

Így történt. Midőn referáltam²²³ az összes telekre véleményemet, kijelentem, hogy csak egy telek felel meg a célnak. Ez pedig a város birtokában van. Erre volt nagy meglepetés és lehangoltság. A főispán aztán kimondta a határozatot, hogy a színház oda fog épülni.

Már alkonyat felé járt az idő, mikor végeztünk. A főispán, aki rendkívül kitüntetett engem pontosságomért, meghívott a casinóba, hogy az uraknak bemutasson. Persze, hogy elmondta, hogy az én pontosságom mily kellemsen lepte meg. Az alispánt pedig megkérte, hogy holnap mutassa meg nekem

²¹⁸ siesta (spanyol)= ebéd utáni pihenés, deelés

²¹⁹ A kéziratban: *Erdélyben*, javítottuk.

²²⁰ értsd: tájékoztatott

²²¹ A kéziratban: talállok, javítottuk.

²²² A kéziratban: *megnézzünk*, javítottuk.

²²³ A kéziratban: *elreferáltam*, javítottuk.

a dési sóbányákat, mert ő nem ér rá. Aztán körbevettek az urak, mint aki Európából Erdélybe tévett²²⁴ volna. Kérdezték:

— Hogy tetszik a székvárosunk? — Nagyon dicsértem a várost és a vidéket is, de legnagyobb meglepetésem az volt Désen, hogy a hotelier²²⁵ anglus ember, kivel beszédbe ereszkedtem. Kérdeztem, hogy hogy kerül ide. Elmondta, hogy a keleti vasút építésekor kantinos volt és azután nem is ment haza, itt úgy megtetszett neki, hogy itt maradt és a Szamos-parti vasút építése után Désen maradt és ezt a vendéglőt építette. Mivel angolul beszéltem vele, nem tudta, hogy angol vagyok-e. Azonban felvilágosítottam, hogy magyar vagyok, de pár évig én is voltam angolok közt vasútépítésnél, különösen Londonban is. No, volt figyelem irántam! Úgy megörült a vendéglős, hogy pompás beefsteak-ke²²⁶l szolgált s a t[öbbi]. Az urak összenéztek, hogy én olyan világlátott ember vagyok.

Másnap megnéztem a sóbányát s a t[öbbi]. Aztán a színházügyben végeztünk. Ismét egy újabb megbízással tértem haza!²²⁷

Most csöstül hullott rám az áldás. Úgy el voltam foglalva ezekkel, hogy nem csoda, ha megfeledeztem egy pár érdekes dolgomról. Nevezetesen, nem tudtam, hogy miért maradt el a Ráth által tervezett 1882-ki iparkiállítás, míg meg [nem] tudtam a következőket: gróf Zichy Jenő²²⁸ akkor az országos iparegyesületnek elnöke volt — azért hívták ipargrófnak —, Ráth Károly pedig alelnöke volt. Amint Zichy megtudta, hogy Ráth miben sántikál, legott elkezdett ellene dolgozni. Alattomban a kormánynál azzal érvelt, hogy nem érdemes ilyen szakkiállítást rendezni, hanem itt az ideje, hogy egy országos általános kiállítást csináljunk, amibe belefér az ipar kiállítása. A kormány helyeselte Zichy tervét és így döntött az 1885-dik évi kiállítás érdekében. Ezzel Zichy az én zsebemből kivett 10.000–15.000 forintot! Ez csak énvelem történhetik meg!

Életrajzom 137. lapján említettem a pápa-keszthelyi vasút ügyét. A tervek elkészülte után egy évig csend volt, azonban 1881 kora tavaszán az érdekeltség

²²⁴ helyesen: *tévedt*

²²⁵ hôtelier (francia) = hotel, vendégfogadó; hôte (francia) = vendéglős

²²⁶ beefsteak (angol) = hirtelen sült marhabélszín

²²⁷ A Voyta-tervezte dési színház fotóját közli a kiegyezés-kori színháztörténet is. Vö. GAJDÓ 2001. 255.

²²⁸ Gróf Zichy Jenő (Szentmihály, 1837. július 5. – Merán, 1906. december 26.) főrendiházi tag, országgyűlési képviselő, MTA tiszteletbeli tagja (1899). Trefort Ágoston megbízásából 86 városi elsőfokú ipariskolát szervezett. Az 1879. évi székesfehérvári iparkiállítás szervezője, az 1885. évi országos kiállítás alelnöke. 1898-tól három oroszországi és kelet-ázsiai expedíciót vezetett. SZINNYEI 1914. XIV. 1821–1825.

egy szemlét tervezett a vasút hosszában. Mint az érdekeltség tagja, én is velük mentem.

Befejeztük szemlénket, ittunk, ettünk szokás szerint. Én pedig a muri után elbúcsúztam tőlük, mert kedvem volt ezt az alkalmat felhasználni a Balaton somogyi partját is megismerni. Visszafelé a déli vasúton mentem. A Balaton túlsó partját jól ismertem, most a somogyi parttal kívántam megismerkedni. Utunkban csupa sekély part, homok, itt-ott kevés nádas, embert nem látni, a sirályok röpködtek az elhagyatott partok felett. Itt-ott gémek vadásztak kis halakra. A fodros víz hempergette a tiszta homokot a szárazföld felé. Itt-ott lehetett bivalokat látni a vízben tanyázni és gyerek felügyelete mellett, aki a fűzfaga[l]lyból csinált sípot²²⁹ magának.

Az egész parton²³⁰ néma csend uralkodott, alig lehetett embert látni. Az ilyen pusztaság láttára a szívem elszorult. Eszembe jutottak a hollandi, az angol partokon Ostende,²³¹ Margate,²³² Ramsgate²³³ s a t. tengeri fürdők, mi-csoda élet van ott. Miért ne lehetne itt is ugyanazt csinálni? Hiszen a somogyi part²³⁴ erre a célra van²³⁵ teremtve!

Az egész partot ebből a szempontból nagy figyelemmel vizsgáltam és mikor a vonat Siófokhoz közeledett, láttam egy rendkívül szép partot, amely leginkább megfelelt volna ily fürdőhelynek. Itt ki is szálltam azzal a szándékkal, hogy ezt a helyet tanulmányozom. A Sió csatornától délre eső part vonzott ugyan, gondoltam, hogy úgy a part, mint Siófok közelsége a fővároshoz, igen alkalmas volna egy magyar Ostende teremtésére.

Legelső dolgom volt feltűnés elkerülésével a választott területet felmérni, hogy területét elégségesnek tartanám-e fürdő létesítésére. Hosszában lépésekkel megállapítottam, hogy az első akadályig 2 kilométer hosszú, és mivel a part nem egészen párhuzamos a déli vaspályával, 2–3 helyen lépéssel úgy találtam, hogy 300–350–400 méter széles a használható terület.

²²⁹ A *sípot* szó utólagos ceruzás betoldás.

²³⁰ A kéziratban: *partokon*, javítottuk.

²³¹ Oostende holland kikötőváros, ma Ostend 70 ezer lakosú belga város a flamand tartományban, Nyugat-Flandriában. 1838-tól vasút kötötte össze Brüsszellel, 1846-tól kompjárat az angliai Dover-rel. A belga királyok (I. és II. Lipót) kedvelt tengeri üdülőhelye volt, ezáltal vált népszerűvé.

²³² Margate napjainkban 40 ezer lakosú tengerparti fürdőváros Kelet-Kentben. A londoniak hagyományos fürdőhelye.

²³³ Ramsgate tengerparti kikötőváros Angliában, Kelet-Kentben. Napjainkban 40 ezer lakosa van. (A kéziratban ceruzával javítva is hibásan fordul elő.)

²³⁴ A kéziratban: *partok*, javítottuk.

²³⁵ A kéziratban: *vannak*, javítva.

A Sió jobb partját is megszemléltem, de azt kicsinynek és alkalmatlannak találtam. A siófokiaktól megkérdeztem, hogy a part²³⁶ kinek a tulajdona. Úgy mondták, hogy a veszprémi káptalané. Ezt tudomásul véve, feljebb nem is néztem meg a partot,²³⁷ mivel ennél jobbat úgysem találhatok, hanem egyenesen Veszprémbe mentem és felkerestem a három ismerős kanonokokat, akiknek elmondtam tervemet egy siófoki nyílt fürdő létesítése iránt. Azok helyeselték, csak adjam be írásban. Én 30–40 év tartamára kértem a partot ingyen, mert a bér lejártá után minden a káptalan tulajdonába megy ingyen. Csupán a regáléváltság²³⁸ címén ajánlottam évi 500 forintot.

Ajánlatomat felterjesztettem. Az ismerős kanonokok megígérték a pártfogásukat. Sokáig vártam, míg megtudtam, a káptalan határozatát, t. i. nem adhatják meg az engedélyt, mert nem akarnak Fürednek²³⁹ kárt csinálni azzal, hogy Siófokon egy versenyt létesítenének, másrészt engem sajnálnának, ha a merész vállalatba belebuknék.

Felháborodtam ily butaságon. Ez eszembe juttat egy kortesnótát, mely Kassáról szól, t. i. ott volt egy kanonok vagy prépost,²⁴⁰ aki fellépett képviselőjelöltnek, s akire az ellenpárt a következő kortesnótát énekelte:

*A Rozsosnak nincs nótája,
De van²⁴¹ papi camaurája,²⁴²
Pamuk van a két fülébe,
Úri tők a közepébe.*

²³⁶ A kéziratban többes számban: *partok ... tulajdonai*, javítottuk.

²³⁷ A kéziratban: *partokat*, javítottuk.

²³⁸ regáléváltság = itt: a földbirtok haszonvételi jogának (jövedelmének) megváltása meghatározott összeggel; regálé: eredetileg királyi felségjogon (iura regalia) befolyt jövedelmek, melynek egy részét a király a földesuraknak engedte át (ezek az ún. kisebb királyi haszonvételek = iura minora: a kocsmáltatás, mézszárszéktartás, malomjog, vám- és révjog, vásárjog). A jobbágyfelszabadítás a kisebb királyi haszonvételeket nem törölte el, felszámolásukra később került sor. A belső vámokat csak 1867-ben, a céhekkel kapcsolatos jogokat az 1872. évi ipartörvény szüntette meg. A gőzmalmokat az 1884:34 tc. vette ki az úri malomjogból, az italmérési jogot pedig 1888–1889-ben megváltással vették állami kezelésbe. Vö. BÁN 1980. I. 465–466., II. 780–781.

²³⁹ A veszprémi káptalan Balatonfüred részbirtokosa volt, egy új fürdőhely neki is konkurenciát jelentett volna. Az 1857. évi tagosítási felmérés szerint Füred területén a tihanyi apátságának egész számra kerekítve 840 hold, a veszprémi káptalannak 882 hold, az Esterházy családnak 422 hold, az Oroszy családnak 380 hold, a nemeseknek 1402 hold birtoka volt. Vö. LICHTNECKERT 1999. 295.

²⁴⁰ Szinnyei József nem tud Rozsos nevű kassai papról. Vö. SZINNYEI 1906. XI. 1322.

²⁴¹ A kéziratban eredetileg: *csak*, áthúzva és föléje beszúrva ceruzával: *de van*.

²⁴² camauro (olasz) = hermelinprémmel keretezett vörös bársony pápai sapka

Azt gondoltam akkor, hogy ilyen barmokkal nem állok szóba, majd közlöm ezt az eszmémet Kerkápolyval. Kerkápoly késznek nyilatkozott tervem kivitelére, mert mint mondá, hogy:

— Ez az ideája minden eddiginél jobb!

Majd beszél Somsich-csal.²⁴³ Somsich azt mondta neki, hogy ők — Somogy megyeiek — 10–12 év előtt próbálkoztak ily dologgal, de nem találtak részvétre.

— Próbáljátok meg, talán ma már sikerül!

Kerkápolynak azt tanácsolta, hogy beszéljen Treforttal, aki a papoknak imponál, üsse nyélbe a veszprémi káptalant, hogy adja meg az engedélyt.

Ez megtörtént, amit Kerkápoly megírta Pápára, de csak annyit írt, hogy a káptalan igazgató tisztje azt felelte, hogy nála megnézhető, hogy a Balatonpartot miképp lehet megkapni. Veszprémből írta nekem egy jó ismerősöm, hogy a siófoki partot csak parcellázva adják el. Persze, nem merték Trefortot vi[s]szautasítani, hanem ezzel a trükkel engem utasítottak el. Ez megint csak velem történhetett!

Ha akkor a mai tapasztalattal bírtam volna, megkaphattam volna biztosan.

Még van egy nevezetes esemény, amire csak most kerül sor. A 139. lapon említettem, hogy Ráth Károly egy országos iparkiallítást akar csinálni 1882. évre. Az országos iparegyesületnek elnöke gróf Zichy Jenő [volt], akit ezért ipargrófnak neveztek.²⁴⁴ Az alelnök Ráth Károly volt. Amint Zichy megtudta, hogy miben sántikál az alelnök, azonnal hozzálátott e terv megbuktatására ily módon: az iparkiallítás maga nem célszerű, az ország már meg van érve arra, hogy egy általános kiállítást — országosat — rendezzenek, amelybe belefér az ipar teljes kiállítása. Ezt 1885. évre javasolta. Kijárta a kormánynál, és így lett

²⁴³ Sárdi Somssich Pál (Sárd, 1811. január 13. – Budapest, 1888. márc. 5.): konzervatív liberális politikus, publicista, országgyűlési képviselő. Több országos és Somogy vármegyei vállalkozásban (biztosító intézet, vízszabályozás stb.) vitt vezető szerepet. 1861-ben és 1865-ben Deák politikáját támogatta. 1867 után a képviselőház alelnöke, 1869–1872 között elnöke, a fúzió egyik előmozdítója. Utóbb azonban Apponyi Albert pártját támogatta és Tisza politikája ellen fordult. SZINNYEI 1908. XII. 1290–1293.

²⁴⁴ Gróf Zichy Jenő (Szentmihály, 1837. július 5. – Merán, 1906. december 26.) főrendiházi tag, országgyűlési képviselő, MTA tiszteletbeli tagja. Az 1879. évi székesfehérvári iparkiallítás szervezője, az 1885. évi országos kiállítás alelnöke. SZINNYEI 1914. XIV. 1821–1825

a döntés, és Ráth kiállítása megbukott.²⁴⁵ Zichy Jenő ekképpen 10–15.000 forintot szedett ki a zsebemből! Ez csak velem történhetett!²⁴⁶

1882. aug. 30-án egy kisiúnk született, akit Elemér névre kereszteltünk. No, volt öröm a családban! Legalább lesz utódunk, és a család nevét fenntarthatja.²⁴⁷

1883. évben [a] nagyon erős dohányzás miatt nikotinmérgezést kaptam, úgy hogy a gyomrom felmondta a szolgálatot. Barátaim tanácsára elhatároztam magamat, hogy a nyáron elmegyek Lindewiesébe²⁴⁸ zsömle- és szomjazó curára. Azonban egyedül nem akartam menni, vártam a grazi intézetben levő Ilonka leányom évi vizsgájáig, hogy a szünidőre eljöhessen velem. Ezt akkor kö[n]nyen tehettem, mert el voltam látva a megrendelt színházi tervekkel és voltak megbízható embereim, akik bele voltak gyakorolva ebbe a munkanembe.

Úgy július vége felé kapok levelet egy ismeretlen úrtól, N...-től, aki arra kér, ha volnék szíves ötlet Somogyba meglátogatni, mivel egyik birtokán egy új kastélyt szándékozik [építtetni], egy másikon a házat átalakítani, és úgy mond, ha én meghatározom, hogy mikor jövök, ő az napon Balatonboglárra küldi fogatát. Megírtam neki, hogy nagyon szívesen veszem megbízatását, és kérdeztem tőle, hogy sürgős-e ez az út, mivel éppen fürdőbe készülök, vagy ráér arra, míg megjövök.

Arra azt feleli, hogy ő is éppen fürdőre készül, és csupán azt óhajtotta volna tudni, hogy mily és mennyi anyagra lenne szükség, hogy azt beszerezhesse. Tehát a dolog nem sürgős, és kér, ha megérkezem, értesítsem őt.

²⁴⁵ Az Országos Általános Kiállítás 1885. május 2-án Rudolf trónörökös védnöksége mellett nyílt meg a Városligetben. Előkészítését 61 tagú bizottság végezte. A hazai és külföldi cégek a hivatalos katalógus szerint 270 ezer négyzetméter alapterületen vonultatták fel termékeiket. Október végéig, zárásáig 1,76 millióan látogatták meg.

²⁴⁶ Ismétlődő feljegyzés, amely arra utal, hogy Voyta korábbi jegyzeteit is használta a visszaemlékezés megírásakor.

²⁴⁷ Voyta Elemér (Pápa, 1882. augusztus 30. – Budapest, 1933. július 2.) honvédtiszt lett, alezredesként ment nyugdíjba, Budapesten hunyt el.

²⁴⁸ Lindewiese, másként Nieder-Lindewiese, falu Freiwaldautól 7 km-re az osztrák-sziléziai kerületi kapitányságban, a Biela és vasút mellett. 1890-ben 2710 lakosa volt. A Schroth-féle gyógyintézetben a betegek izzasztásával és száraz étrenddel gyógyítottak (ellentétben a gräfenbergi Priznitz-féle vízgyógymóddal). A gyógyhelyet Pápáról már az 1870-es években is felkeresték. – Curista: Levelezés. Lindewiese, Martius 3. 1875. = PL 2 (1875) 13. sz. (március 27.) 116. A gyógyhelyen csütörtökön és vasárnap volt zene és bál. Látogatottságát jelzi, hogy a tulajdonos magyar és német könyvtárat is fenntartott, magyar és német nyelvű lapokat is járatott.

Nyakas bajom, és erős természetem miatt 7 hétig tartott a kúrám, mely nagyon hatásos volt, még porában is áldom Schroth-ot,²⁴⁹ hogy egészségem teljesen helyreállt. Amint hazaérkeztem, azonnal jelentkeztem N. úrnál, de nagy volt a meglepetésem, mikor válaszában végtelenül sajnálja, hogy a közbejött eset miatt oly helyzetbe jött, hogy végtelen sajnálatára le kell mondania nekem. Az történt ugyanis, hogy egy úriember hintón érkezve bemutatja magát:

— Haus[z]mann Alajos műegyetemi tanár vagyok. Itt a közelben Széchenyi grófnál voltam építési ügyben és ott hallottam, hogy uraságod is építeni szándékozik. Azt gondoltam, hogy felajánljam uraságodnak is magamat s a t[öb]bi].

Én perplex²⁵⁰ voltam a bámulattól, és szinte zavarba jöttem. Én Önre gondoltam, de ez az úr nem vette észre különös viselkedésemet vele szemben. Nem tágított és igen genant²⁵¹ helyzetben voltam. Meg kellett adnom a megbízást. Bocsásson meg, kérem, tisztelt építész úr!

Nohát, a szombathelyi vigéc Somogyban is üldözött — tudatlanul — és zsebemből ismét kivett néhány ezeret!²⁵² Most már láttam, hogy ez se nem szerény, se nem művész, hanem egy közönséges Handlé,²⁵³ aki házról házra jár, és bekiált az ablakokon. Budapesten pár kollegámnak ezen esetet elmondtam. Azok nem is csodálkoztak rajta. Úgy mondták, hogy ennél a Haus[z]-mannnál nagyobb kibicelő nincs Pesten, akármely ministeriumban dolga van, az előszobában ott találja Haus[z]man[n]t!

Így jutott ezen vigéc Ybl²⁵⁴ halála után a kir. vári²⁵⁵ építés befejezéséhez. Ő nem szokott dolgozni, mert nem ér rá, neki kilincselni kell. Érdemes lett volna ezt az alakot a lapokban leálcázni, de nem gondoltam rá, úgysis azt mondták volna, hogy tőlem ez kenyéririgység.

Én soha senkinek sem ajánlтам²⁵⁶ magamat és senkit sem bíztam meg, hogy nekem clienseket²⁵⁷ gyűjtsön, mint az új ügyvédek és doktorok. Azt

²⁴⁹ A kéziratban: *Schrattot*, helyesen: *Schroth-ot*, javítottuk.

²⁵⁰ perplex (latin) = megrökönyödve

²⁵¹ gènant (francia) = kényelmetlen

²⁵² értsd: néhány ezer forintot

²⁵³ handlé (jiddis) = ószeres, használcikk-kereskedő

²⁵⁴ Ybl Miklós (Székesfehérvár, 1814. április 6. – Budapest, 1891. január 22.) építész, a XIX. egyik legnagyobb magyar mestere, a historizmus európai jelentőségű képviselője.

²⁵⁵ Értsd: budavári királyi palota; a budavári palota átalakítását Ybl 1880-ban kezdte, e munkát Hauszmann folytatta és fejezte be 1891–1905 között.

²⁵⁶ értsd: ajánlottam

gondoltam, hogy [a] tervezési megbízatás bizalmi ügy, azért nem helyes azt kiereszkölni.

A régi megyei és városi adminisztrációról²⁵⁸ is érdemes megemlékezni. Veszprém megye 1882-ben [a] Veszprémben építendő megyeházára készítenő tervekre pályázatot hirdetett. Nem szívesen, de rábeszélés folytán én is pályáztam. A pályázati feltételekben adva volt a telek nagysága és alakja, a méretek számjellezve. Az építési költség 85.000 forinton túl nem mehet. Ezenfelül meg volt írva, hogy hány és mily hivataloknak legyen helye s a t[öbbsi].

Összesen 32 pályamű érkezett be, 31 egészen a pályázati feltételeknek megfelelő telken, egy pedig ennél háromszor nagyobb telken, mely terv Pest-ről érkezett és nagysága miatt kirítt mindegyik közül.²⁵⁹ A tervek a régi megyeház nagytermében lettek kiállítva és a bírálatra a kereskedelmi ministeriumtól kértek valakit kiküldeni. A ministerium Lukse Fábry osztálytanácsost küldte ki.²⁶⁰ Úgy hallottam, hogy az osztálytanácsos legelőször is a feltűnő művet nézte meg, s azt mondta, hogy ez sem a programban foglalt területet nemcsak nem tartotta be, hanem az építési összegtől [is] igen nagyon eltávolodik, tehát a pályázati feltételeknek nem felelvén meg, ez a pályázatból kikapcsolatik.

A többi közt azt találta, hogy a „Közigazgatás” jeliségű a pályázati feltételeknek mindenben megfelel, sőt, a költségvetése teljesen reális. Ez az én tervem volt.

Hogyan, hogyan nem, az első díjra az általa kifogásolt nagy tervet ajánlotta, ennek szerzője Kiss István²⁶¹ budapesti műépítész, a II. helyre a minden pályázaton résztvevő bécsi Schöne²⁶² építésznek, a III. díjat a „Közigazgatás” jeliségűnek ajánlotta, szerzője Voyta Adolf pápai műépítész.

²⁵⁷ clienseket (latin) = pártfogoltakat, itt: ügyfeleket

²⁵⁸ administratio (latin) = közigazgatás

²⁵⁹ A kéziratban: *felett*, javítottuk.

²⁶⁰ Lukse Fábry Béla (H. n., 1844 – Budapest, 1915. április 21.) budapesti építészmérnök, miniszteriumi műszaki tanácsos. 1871-től Kernyesden gr. Kendeffy Sámuel megbízásából épített kastélyt. A Magyar Mérnök és Építész Egylet tagja, a Magyar Turista Egyesület (MTE) központi (1896–1915) és budapesti osztályának választmányi tagja (1888–1907), a kirándulási bizottság tagja (1890–1891). Sokat tett a dobogókői ház megteremtésért. Vö. ÓHIDY 2007. 33–34.

²⁶¹ KISS István (Körösladány, 1857. május 4. – Budapest, 1902. január 9.) építész. Vidéken sok épületet épített. A veszprémi megyeház-tervét 1885-ben fogadták el, az épület 1887-ben készült el. VARGA 1998. 275.

²⁶² Ludwig Schöne (Leipzig, 1845. június 19. – Wien, 1935. június 8.) neves bécsi építész, a késő historizmus képviselője, az építészet minden ágában otthonosan mozgott. Magánházakat, bérházakat, középületeket (pl. katolikus, evangélikus templomokat és zsidó zsinagógákat),

Ezt felterjesztették a 60-as bizottság elé, és az úgy határozott, hogy a Voyta-terv elfogadtatik kivitelre és Voyta Adolf műépítész az építés vezetésével megbízandó. És mi lett a vége? Bezerédy Viktor²⁶³ és pajtásai felterjesztést tettek a terv ellen, mert ez oly kisméretű és oly szerény épület lenne, ami Veszprém megyének nem válnék díszére.

És mi lett az eredmény? – Kiss István terve fogadtatott el azzal a feltétellel, hogy a Voyta-terv előnyeit tartozik felhasználni. Tehát lehet kérdezni, mi történt? Kiss István Budapesten a műegyetemre járt, Bezerédy Viktor ugyanakkor budapesti jogász és Kiss-sel kutyapajtás volt. Bezerédy, mint Veszprém megyei lakos a megyénél kapott alkalmazást – úgy hiszem ügyész volt –, amikor a megyeház építése szóba került. Nos, a kutyabarátság győzött, pedig Kiss István csak ekkor végzett, és kijárta, hogy állami költségen utazást tegyen külföldön. Akkor éppen Ams[z]terdamban volt, amikor Bezerédy sürgönyileg tudatta a sikert, mire a pajtás rögtön hátat fordított a külföldnek, sietett haza a 450.000 forintos megyeház kiviteléhez, mert az neki 16.000 forintot hozott!²⁶⁴ Hát nem szép összeg ez egy most végzett, de semmi tapasztalással nem bíró fiatalembernek?

Az alaprajzi beosztása olyan volt, hogy szinte látszott rajta, és érezhető volt, a még friss iskolaszag. Azért az alaprajza teljesen átváltoztatandó²⁶⁵ volt, és pedig az én szerény III. díjam fejében, az én tervem átvételével.

üzemeket egyaránt épített. Lipcsében és Hannoverben tanult. 1871-ben telepedett le az osztrák fővárosban, ahol kezdetben mások építési irodájában dolgozott, majd önállósította magát. 1883-ban kapott osztrák állampolgárságot. Az Osztrák-Magyar Monarchiában sokhelyütt dolgozott. Magyarországon Győrben, Kőszegen, Sopronban és Szombathelyen is megrendelést kapott. 1879-től az Osztrák Mérnök- és Építészegylet (Österreichischer Ingenieur- und Architektenverein), 1913-tól az Osztrák Építészek Központi Egyesületének (Zentralvereinigung der Architekten Österreichs) tagja. Felesége Pauline Engel (1859–1937) volt. Vö. Architektenlexikon Wien 1770–1945. = [<http://www.architektenlexikon.at/de/568.htm> – letöltés: 2011. 09. 13.] – A veszprémi megyeház-tervének bírálatakor megjegyezték, hogy az épület beosztása célszerű, a homlokzata alapján viszont csupán „tetszetős bérházjelleggel bír”. Vö. SOMFAI 1987. 43.

²⁶³ Bezerédy (Bezerédj) Viktor (Veszprém, 1855. november 20. – Budapest, 1913. november 1.) belügyminisztériumi államtitkár, gazdasági szakíró. Bezerédj Gyula (1826–1880) alispán fia. Jogot végzett. 1878-tól Veszprém vármegye tiszteletbeli, 1880-tól választott aljegyzője. 1885–1890 között a veszprémi kerület országgyűlési képviselője szabadelvű párti programmal. Ezután a belügyminisztérium munkatársa, 1906-ban államtitkárnak nevezték ki. 1907-től Veszprém város díszpolgára. Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának is tagja volt. VARGA 1998. 78., 2009. 79–80.

²⁶⁴ A veszprémi megyeház összesen 340.000 forintba került, melyből 300 ezret banki kölcsönrel fedeztek. Kiss Istvánapidíjat, útiköltségtérítést és építésvezetőként külön 6.000 forintot kapott. Vö. SOMFAI 1987. 70.

²⁶⁵ A kéziratban: *átváltoztató*, javítva.

Van egy másik híres pályázati történet. Marosvásárhely városa, melynek főembere Bernády²⁶⁶ gyógyszerész volt, és polgármesterré megválasztották, sőt későbbi években még főispán lett. Elég az hozzá, hogy polgármesteri minéműségében színházi tervpályázatot írt ki.

– Színház? – gondoltam, ez az én revierem.²⁶⁷ Pályázok! Ez volt 1883-ban. Nem hal[l]ottunk felőle semmit egy-két év előtt. Azonban Marosvásárhely felé nagy katonai manoeuvre²⁶⁸ volt. Ezen egy fiatal kollegánk, aki szinté²⁶⁹ pályázott, részt vett. Amint a manoeuvrenek vége lett, ő pár heti szabadságot kért. Első dolga volt Marosvásárhelyre menni a pályázatunk után nézni. A városház egyik hivatalának előszobájába belépve a meszelt falakon épülethomlokzatokat látott a falra szegezve. Azt kérdezte a hajdútól, hogy miféle képek ezek?

– Hát afféle hiábavalóság, ami itt hentergett, hát képek helyett a falra szegeztük – mondá egy öreg hajdú.

Kérdezte aztán a hajdútól, hogy hol beszélhet a polgármester úrral? Azt ő nem tudja, mondá a hajdú, mert azt sohase tudni, hogy mikor jön. De tessék ezen [az] ajtón bemenni, az írnök úr majd megmondja.

– Belépek, egy íróasztalnál ül egy púposforma fiatalember. Kicsiny lehetett, mert²⁷⁰ valami 3–3 ujjnyi írások voltak a székén.

Beszélgetésbe eredt az írnökkel, s kérdé, hogy mit tud a színházi pályázatról.

– Kérem, az nem épült meg, azt a sok háj-báj papírt felhasználtuk, alattam is vagy egy csoport, csupa költségvetések, de mivel nem kellett senkinek, még fűthettünk is velük – így az írnök.

Mi hiába²⁷¹ írtunk a polgármesteri hivatalnak, még sem mondták meg, hogy mi lett vele! Ugyebár szép administráció!

²⁶⁶ Bernády György (Bethlen, 1864. április 10. – Marosvásárhely, 1938. október 22.) gyógyszerész, jogász, politikus, Bernády Dániel patikus fia. Marosvásárhelyen és Budapesten tanult. 1900–1912 és 1926–1929 között Marosvásárhely polgármestere, a modern város építetője. 1926-tól Maros-Torda vármegye parlamenti képviselője lett. 1930-ban kivált az Országos Magyar Pártból és megalakította a Polgári Demokratikus Blokkot. A Marosvásárhelyi Református Kollégium gondnoka volt. A város református temetőjében nyugszik.

²⁶⁷ Revier (német) = vadászterület

²⁶⁸ manoeuvre (francia) = hadgyakorlat

²⁶⁹ értsd: szintén

²⁷⁰ Ezután: *a székén*, törültük, mivel a mondatban ismétlődik.

²⁷¹ A kéziratban: *hiában*, javítottuk.

1883. év tavaszán Eötvös Károly²⁷² Budapestről értesít, hogy lent²⁷³ volt Veszprémben megyegyűlésen, s ott értesült arról a pazarlásról, amilyennel a megyeház épül.

– Borzasztó – mondja –, hogy lehet ily pazar épületet emelni a megyei hivatalok részére! Mi szükség van az egész I. emeleti balszárnyat alispáni [lakásnak], a II. emeleten efelett főjegyzői drága lakást építeni?

Ebbe ő nem mehet bele, követeli, hogy a lakások elhagyásával a megyeház egy emeletre épüljön, és ne félmillióba kerüljön.

– Evégre egy teljesen megbízható szakembert ajánlok, akinek mind tudása, mind feltétlen megbízhatóságában tudnék csak megnyugodni. Ez Voyta Adolf műépítész!

No, volt erre lárma! A Kiss István-pártiak lármáztak, dobogtak, belekiáltottak, hogy érdekelt fél s a t[öbbi]. Azonban Eötvös nem tágitott, s a közgyűlés Eötvös indítványát elfogadta. No, volt erre megrökönyödés! Félték tőlem, hogy én az ellenem való komizságokat meg fogom bosszulni. *Wie der Schelm ist, denkt er von Anderen.*²⁷⁴

No, nálam e tekintetben csalódtak. Egy napra megkértek engem lejövetelre Veszprémbe, ahová Kéler Napóleon²⁷⁵ budapesti nagyvállalkozó is meg lett hívva. Én elsősorban is kértem a vállalkozót, hogy mutassa be szerződéseit. Ő amint megszerződött a megyével az építésre, minden munkát biztosított magának, és minden iparossal és anyagszállítóval az egész épületre [szerződést] kötött.

Ez már oly nehézséget okozott, hogy le kellett[t] tenni a változtatásról, ha nem akart egy bonyolult, évekig tartó pert a nyakába akasztani – amit én jó szívvel nem ajánlhattam. Azonban, hogy Eötvös Károlyt a dolog felől [tájékoztathassam], számításokat tettem arra, [mi lenne,] ha a II. emeletet elhagynánk. Tekintettel arra, hogy a falak az alapozástól kezdve kétemeletes épü-

²⁷² Eötvös Károly (Mezőszentgyörgy, 1842. március 11. – Budapest, 1916. április 13.) szabadelvű politikus, ügyvéd, író. 1872-től a veszprémi kerület országgyűlési képviselője. A veszprémi alsóvárosi temetőben nyugszik. VARGA 1998. 145–146.

²⁷³ A kéziratban: *lentt*, javítottuk.

²⁷⁴ *Wie der Schelm ist, denkt er von anderen.* (német) = Amilyen a kópé, azt gondolja másokról. Másként: *Wie der Schelm ist, so denkt er, dass andere sind.* = Amilyen a kópé, azt gondolja, hogy mások is olyanok.

²⁷⁵ Kéler (Kéhler) Napóleon (Pest [?], 1845 – Budapest, 1919. február 6.) evangélikus vallású budapesti építési nagyvállalkozó, számos magánház, bérház, középület tervezője és építője. A fővárosban Fellner és Helmer tervei szerint ő és Buzzi Bódog építette többek között a neoreneszánsz stílusú Népszínházat (1874–1875). Vö. NAGY 2001. 107–108.

let[nél] jóval erősebben készültek, és mert már az emeleten dolgoznak, ezen nem lehet segíteni, és azt a számítást hoztam ki, hogy mindössze 13.000 forint lenne megtakarítva, tehát ez [a] kis összeg a 450.000 forintos kiadásnál nem számít. Ezt megírtam Eötvös Károlynak és előterjesztésemben belenyugodott, hogy itt ma már nem lehet a dolgon segíteni, és a megyét nem szabad ilyen költséges és kilátástalan pereknek kitenni. No, volt megkönnyebbülés a Kiss-táborban!

Ráth Károlytól levelet kaptam, amelyben értesít, hogy Olaszországban, Schweiz- és Franciaországban már végzett a budapesti technológiai múzeum részére vásárolt tárgyakkal. Most Bruxellben van, és innét két hét múlva Londonba megy. Kérde, nem tartanék-e vele. Dolgaim miatt nem lehetett, pedig szerettem volna. De megírtam neki, megérkeztek hova szálljon, és King kereskedésének címét, kérve, hogy látogassa meg, az majd jó szolgálatot tehet tanácsaival s a t[öbbit]. Ugyanakkor írtam Kingnek, hogy a mi parlamenti képviselőnk, akit én vittem keresztül már két választáson, ebben és ebben a kiküldetésben minden államba elmegy és legközelebb Londonba. Sajnálom, hogy nem tarthatok Ráth[t]al, de dolgaim itthon lekötnek, azonban írtam neki, hogy Önt keresse fel az üzletében, és szolgáljon neki tanáccsal s a t[öbbit]. Egyúttal Ráth fényképét mellékeltem.

Valami 8–10 nap múlva Ráthtól levelet [kaptam], melyben Londonba való megérkezését leírja ekképpen:

Megérkezésem utáni napon de. 10 órakor elmentem King könyvesboltjába, s ott egyik úr belépésemkor így fogadott:²⁷⁶

– Good morning, mister Ráth!²⁷⁷

Nem tudta elképzelni, hogy hogyan ismerik meg itt is. Ráthot kérdezte King, hogy mikor jött és hol lakik. Aztán azt mondta Ráthnak, az nem járja.

Ő amint tőlem az értesítést megkapta, azonnal az ő fogadására készült otthon, tehát elhozzuk azonnal a holmiját, és ebédre du. 4 óra után megyünk hozzám. De Ráth meglepetésében excusálta²⁷⁸ magát, hogy nem akar terhére lenni a családnak. King azt mondta:

– Az én barátomnak [a] barátja az én barátom is.

²⁷⁶ A kéziratban: *fogadta*, javítottuk.

²⁷⁷ Jó reggelt, Ráth úr! (angol)

²⁷⁸ excusálta (latinból) = mentegette

Ráth nem győzte a dicséretet, hogy mily örömmel fogadták, sőt két heti ottlétében még kirándulásokat is rendeztek a Themzén. Csak azt sajnálták, hogy én nem jöhöttem el.

Az 1884. év elején már jelentkeztek a kapitalisták a pápa–keszthelyi vasút ügyében. Ezekkel sok dolgom volt, mert én voltam az érdekeltség részéről előadónak megválasztva.

Ebben az évben kaptam megbízatást a győri ev. ref. gyülekezettől egy nagyobb szabású épület tervezésére;²⁷⁹ ugyanezen évben a győri Fő téren levő Redut²⁸⁰ épületnek teljes átépítését és toldását. Emiatt gyakran jártam Győrött, és mivel a bencék²⁸¹ gimnáziuma, ahol én jártam 1848-ban, [útba esett], a több év óta nem látott Vaszary Kolost – ki akkor gimn[ázium]-igazgató volt –, meglátogattam. Amint belépek hozzá, örömmel jött felém, mondván:

– Nagyon örülök, hogy láthatom, de botrány, amilyen jól néz ki! – Arra azt feleltem:

– Moderata durant.²⁸²

– No, az énreám nem vonatkozik – vágott vissza, mert én igen moderate élek. De hát lesz szerencsénk ebédre, valahányszor át tetszik jönni Győrre!

Köszönettel elfogadtam. Ilyen alkalommal mondtam neki sub rosa:²⁸³

– Fogadok, hogy Kruesz Krizosztom²⁸⁴ után Ön lesz a főapát.

– Ugyan, ne beszéljen olyan badarságot! – mondta.

És mégis nekem volt igazságom, amint majd ki fog tűnni.

Ugyanezen év közepén végzett Ilonkám a gráci nőnevelő intézetben és július végén végképpen hazajött a mi nagy örömünkre.

A veszprémi megyeház is elkészült és az őszre hagyták a megnyitást táncmulatsággal fűszerezve, amelyre mi is ünnepélyesen meg voltunk hívva.²⁸⁵ Kiváncsi volnék, meghívtak volna-e minket, ha nem oly gavallérosan bántam volna velük.

²⁷⁹ Az 1883. májusi árvíz a parókiában és a templomban is károkat tett, ezután mindegyik átépítése szóba került. Az egyháztörténet kontrétan nem említi, hogy ekkoriban Voyta milyen megbízást kapott. PATAKY 1985. 244–245.

²⁸⁰ helyesen: redoute (francia) = vigadó, bálcsarnok

²⁸¹ értsd: bencések

²⁸² Az önmérséklet megedzi az embert. (latin)

²⁸³ sub rosa (latin) = titokban, bizalmasan

²⁸⁴ Kruesz Krizosztom (Völgyfalva, 1819. január 21. – Pannonhalma, 1885. január 11.) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, bölcsészdoktor, 1865–1885 között pannonhalmi főapát. BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 75–76.

²⁸⁵ A veszprémi megyeházát 1887. november 24-én avatták fel, az első megyegyűlést december 5-én tartották benne. SOMFAI 1987. 73–79., VARGA 2009. 534.

3. kép
Fenyvessy Ferenc (1855–1903) arcképe

Októberben Pesten volt dolgom. Egyik nap találkoztam Fenyvessyvel,²⁸⁶ az Esterházy grófgyerekek tanítójukkal.

— Jönnek-e Önök a veszprémi megyebálra? — [kérdelte tőlem.]

— Nem tudom — feleltem.

— Pedig a grófné (Móric gróf neje, Stockau Paula grófné²⁸⁷) nagyon számít rá, hogy eljönnek, mivel ő ott egészen ismeretlen.

— Meglehet, hogy megyünk, már Ilonkánk kedvéért is, ki most jött haza a nevelésből, hadd mulasson!

Úgy is lett. De el kell mondanom, hogy mikép[p] lettünk fogadva Veszprém-ben. A belépésnél Bezerédy Viktor — akkor még garcon²⁸⁸ —, Ilonkának,

²⁸⁶ Fenyvessy Ferenc (Eger, 1855. szeptember 9. – Budapest, 1903. június 3.) jogász, politikus. A pápai Esterházy családnál nevelő, 1881–1894 között az ugodi kerület, 1894-től Pápa város országgyűlési képviselője, 1898-tól Veszprém megye főispánja. VARGA 1998. 164.

²⁸⁷ Gróf Esterházy Móricné sz. Stockau Paulina (Wessely, 1858. szeptember 1. – Perchtoldsdorf, 1937. július 29.) gróf Stockau Frigyes lánya, 1881. augusztus 25-én esküdött örök hűséget a morvaországi Napagedben gr. Esterházy Móricnak. A pápai gróftól ez alkalommal a morva kisváros közgyűlése díszpolgárává választotta. – A „Pápai Lapok” melléklapja, 8 (1881) 36. sz. (augusztus 25.). A melléklapot az esküvő alkalmából adták ki.

az alispán Véghely²⁸⁹ karját nyújtja Luizának, és úgy vezették be Esterházyné mellé, ahol két szék volt mellette fenntartva részünkre. Esterházyné láthatólag²⁹⁰ nagyon örült, hogy ismerősök vannak. Megjegyzem, hogy az alispáné²⁹¹ nem tud németül, hát csak úgy per sundam-bundam,²⁹² egy pukedlival²⁹³ el volt intézve a bemutatás!

Megeredt a bál, volt kelete Iluskámnak, az anyját is kérelték, mert ismerték, hogy mily szenvedélyes táncosné volt, de ő kitette, hogy nem fog többé táncolni, nem akar leányának concurrentiát csinálni. Hát, hiszen örültem ennek a fogadtatásnak, de féltettem Ilonkát. A grófné is többször mondta nekem, borzasztó, amennyit táncoltatják Ilonkát, csak meg ne ártson neki.

Éjfélkor volt a fényes vacsora, cigányzene, jókev, hogy „soha se halunk meg”. Az alispán karon fogott engem és odavitt a megyei nagyságok elé, melém ült a vacsorához s a t[atöbbsi].

Én gondolatban megállapítottam az emberek jelleméről, ha Eötvös [Károly] nem vág közibük, ami az én beavatkozásomat szükségessé tette, kértem magamtól, hogy meghívtak volna-e minket ezen ünnepélyre. Mily alacsonyoknak láttam az alispánt és a főjegyzőt, kiknek lakását a megyeházban meg kellett hagynom! Aljas motívum,²⁹⁴ az érdek döntött. A szervezésemet megdöntötték, az ő Kuszi²⁹⁵ pajtásuk 16.000 forintot bezsebelt, az ő megyeházi lakásuk megmaradt. És az én gavalléros eljárással szemben magukban elszégyenkezhettek magukat, és mindenképpen feledtetni igyekeztek a múltat.

Bezerédy Viktorral államtitkár korában²⁹⁶ dolgom volt. Velem szemben nagy génában²⁹⁷ volt, a legnagyobb előzékenységgel intézte el az ügyemet.

²⁸⁸ garçon (francia) = legény

²⁸⁹ Véghely Dezső (Veszprém, 1840. november 28. – Abbázia, 1897. április 22.) jogász, történész, 1875-től Veszprém, 1878-tól Veszprém vármegye főjegyzője, 1881-től haláláig alispánja, Balatonalmádi fürdőhelyé fejlesztője, a Dunántúli Református Egyházkerület világi főjegyzője. A veszprémi alsóvárosi temetőben nyugszik. VARGA 1998. 541., A vármegye gyásza. = PL 8 (1897) 17. sz. (április 25.) 274.

²⁹⁰ A kéziratban: *látszólag*, javítottuk.

²⁹¹ Véghely Dezsóné sz. Molnár Julianna

²⁹² per sundam-bundam (latin-török) = értsd: suttyomban, alattomban

²⁹³ pukedli (a német Buckerl szóból) = üdvözlő térdbók

²⁹⁴ A szövegben helytelenül: *motívumból*.

²⁹⁵ értsd: puszi

²⁹⁶ Bezerédy (Bezerédj) Viktor (Veszprém, 1855. november 20. – Budapest, 1913. november 1.) szakíró, belügyminisztériumi államtitkár, Bezerédj Gyula alispán fia. 1880-tól Veszprém vármegye aljegyzője, 1885-től a veszprémi kerület országgyűlési képviselője. 1890-től a belügyminisztérium munkatársa. VARGA 1998. 78.

²⁹⁷ értsd: zavarban; gene (francia) = zavar

1885. évi ápril[is] 11-ről a következő tartalmú levelet kaptam:

„Mélyen tisztelt tekintetes úr!

Ifjúkori pápai emlékeim nem mosódnak el soha. Változhatik állásom, de igaz tiszteletem nem változik soha a tekintetes úr irányában, hanem voltam, vagyok, és leszek örökre hálás köszönetem mellett őszinte híve. Kolos.”

A jövendölésem bevált. Kruesz Krizisztom²⁹⁸ a télen meghalt, s a rend Vaszy Kolost főapátjává választotta.

1884 őszen egy régi iskolatársammal, Majer Mukival²⁹⁹ találkoztam Pápán a főtéren. Nem láttuk egymást már 15 éve.

— Szervus[z] Muki barátom! Mi szél hozott téged Pápára? Mi lett belőled?

— Hát én csak egy kicsit szétnézni jöttem Láng Lajos³⁰⁰ unokaöcsém érdekében.

— Hát mi lett Lajcsival, kit 1866 óta nem láttam?

— Egyetemi tanár lett már évek előtt, most szeretne fellépni képviselőnek, és mi Pápára gondoltunk.

Ő tegnap érkezhett Pápára. Hogy nem tudta, hogy velem, Ráth pártelnökével beszél? Én nem árultam el magamat, s kérdeztem, hogy oly nagy vágya van, [hogya] nem elég, hogy egyetemi tanár?

— Te — azt mondja — ez a Lajos oly tudós gyerek, hogy még minis[z]ter is lehet belőle.

²⁹⁸ Dr. Kruesz Krizosztom pannonthalmi főapát 1885. január 11-én hunyt el. BERKÓ-LEGÁNYI 1986. 76.

²⁹⁹ A pápai bencés gimnázium nyomtatott értesítője szerint Majer János Voyta gimnáziumi iskolatársa volt. 1845/46-ban Voyta III., Majer a II. osztályban járt, előbbi az elsőrendű tanulók élvonalához, utóbbi a gyengébb tanulók közé tartozott. ÉRDEMSOROZAT 1846. 2–3.

³⁰⁰ Dr. Láng Lajos (Pest, 1849. október 13. – Budapest, 1918. március 28.) közgazdász, statisztikus, politikus, a porcelángyár-alapító Láng Mór fia volt. A pesti piarista gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti és berlini egyetemen tanult. 1876-ban szerzett jogtudományi doktori oklevelet. 1877-ben a nemzetgazdaságtan magántanára, 1882-től kisebb megszakításokkal haláláig a statisztika nyilvános rendes tanára a budapesti egyetemen, amelynek 1905–1906-ban rektori tisztségét is betöltötte. 1883-tól az MTA levelező, 1892-től rendes tagja. 1878-tól a szakcsi, 1881–1896 között a pápai választókerület, 1896–1901 között Nagybánya, 1902–1906 között a csacai választókerület országgyűlési képviselője volt szabadelvű párti programmal. 1910–1918 között Debrecen III. választókerületét képviselte az országgyűlésben a Nemzeti Munkapárt színeiben. 1889–1893 között a pénzügyminisztérium államtitkára, 1896–1898 között a képviselőház második, majd első alelnöke, 1902–1903-ban kereskedelemügyi miniszter, 1911–1912-ben a magyar delegáció elnöke volt. Munkásságáért 1911-ben bárói rangra emelték. 1894-ben egyik alapítója és első elnöke a Magyar Közgazdasági Társaságnak. SZINNYEI 1900. VII. 734–738., BÖLÖNY 1987. 325.

Eleget tudtam véletlen. Ezt Ráthnak is elmondtam, mikor nagy útjáról hazajött. Ettől kezdve vettem észre, hogy Ráth ellentáborában mozgalom indult Láng Lajos érdekében. Még oly körök is rokonszenveztek vele, mint a parochia – [amely] előbb Ráth-párti volt. A fővezére az ellenpártnak Kiss László uradalmi intéző. Így Ráth helyzete megingott Pápán. Ezen év végén ellátogatott Pápára, a télen még bálba is eljött. Egy bálba mi is elmentünk Luiza és Ilonkával.

Hallottam, hogy Láng Lajos is itt van, egyik-másik barátom, főképpen Antal Gábor³⁰¹ félrevont engem, és azt mondta, hogy Láng Lajost fel akarják léptetni, nem jönnek-e át az ő táborukba.

– Te Gábor – mondám – ne nézzél engem ugodi parasztnak, akit egy jó szóval le lehet venni a lábáról. Én ismerem Lángot gyerekkora óta, ő volt az, aki engem 12 éves korában, 1860-ban³⁰² mindenhová elvezetett, és mindent megmutatott. Mert először atyám hozott Pestre 1846-ban Szent Istvánkor. Ekkor voltam 12 éves fiú, mint Láng Lajos most, de hazatérésem óta kívántam Pestet látni.

– Ne fáraszd magad, én olyan kapacitást a kereskedelem és ipar terén nem hagyok el.

– De legalább azt tudd meg, hogy maradjál közömbös – mondá Antal Gábor, de választ nem adhattam neki, mert valaki félreszólított.

– Nézd csak – figyelmeztet[ett] – Láng Lajos a feleségednek udvarol.

– Annak ugyan hiába³⁰³ udvarol – felelém.

Nem csodáltam, ha Láng oly szívesen társalog Luizával, mert ezek egyenlő viszonyú³⁰⁴ emberek. Egy óra múlva Láng elkeveredik az emberek közt, s rám talál. A szokásos üdvözlések után azt kérdeztem tőle:

– No, micsoda kilátásai vannak, Lajos öcsém?

– Ó, Adolf bátyám az még messze távolban van.

S aztán otthagytam. Ha valaki azt kérdezné tőlem, hogy miért foglalkozom a[n]nyit Láng Lajossal, hát a kíváncsiságát kielégíthetem. Ezzel bemuta-

³⁰¹ Antal Gábor (Szentkirályszabadja, 1843. május 10. – Komárom, 1914. január 14.) pápai jogakadémiai és teológiai tanár, 1888-tól ácsi lelkész, 1896-tól dunántúli református püspök. 1874-től a győri Kisfaludy Sándor, 1875-től elköltözéséig a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagja. VARGA 1998. 38., HUDI 2011a. 40–41.

³⁰² 1860-ban Láng csak 11 éves volt.

³⁰³ A kéziratban: *hiában*, javítottuk.

³⁰⁴ értsd: egyenrangú

tok egy oly strébert,³⁰⁵ amilyent az a politika szül, melyet Tisza-korszaknak³⁰⁶ neveztek.

Ezt a témát végig folytatom, mert ha időközök szerint közölném, sokat vesztené [olvasóm], így legalább megszakítás nélkül bemutatok egy mintáembert abból a korból.

A bál után hazamenet [a] feleségem nem győzte dicsérni, hogy milyen kedves ember ez a Láng Lajos, szellemes, és kellemes ember.

– Majd egy lutheránus nem lesz kedves? Én tudom, téged akar a lábadról levenni, hogy így hozzám juthasson.

Láng beszéd közben előhozta nekem Luizánál, hogy nekem egy levéllel tartozik. Én nem tudtam elgondolni, hogy micsoda levél lehet az.

Láng már bál után haza is utazott, én még mindig arról a levélről gondolkodtam. Míg végre rájöttem. Láng Lajos Horváth Bódi³⁰⁷ bácsi veje volt. Az idősebbiket Radovics Jenő³⁰⁸ min[iszteri] tanácsos [vette el], ki később az országos iparmúzeum igazgatója lett.

Eszembe jutott a ho[s]szú perem a győriekkel. És mikor a per minden fórumot megjárt, végre a curiához került. Én Horváth Bódi bácsihoz akartam fordulni, de nem tudtam a lalcímét, azért egy levelemben kértem Láng Lajost, hogy a becsatolt levelemet kézbesítse Bódi bácsinak, és írja meg nekem, hogy Bódi papa mit mondott.

Tudtam, hogy régi szembaja súlyosabb lett, nem akartam őt levélírással fárasztani. Azonban Láng Lajostól nem kaptam soha az életben levelet, úgy ebben az ügyben sem. Jellemző, hogy akkor, amikor Lángnak érdekében van velem jó viszonyban lenni, tőle ostobaság volt ezt a levelet előhozni, amire én

³⁰⁵ stréber, eredetileg: Streber (német) = törtető, mindenáron érvényesülni akaró személy

³⁰⁶ Tisza-korszak: Tisza Kálmán 1875–1890 között volt miniszterelnök.

³⁰⁷ Helyesen: Horvát Boldizsár (Szombathely, 1822. január 1. – Budapest, 1898. október 28.) író, költő, jogtudós, politikus, 1867–1871 között igazságügy-miniszter az Andrássy-kormányban. Az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja. SZINNYEI 1896. IV. 1146–1151.

³⁰⁸ Helyesen: Kutasi Radisics (Radisich) Jenő (Buziás, 1856. augusztus 4. – Budapest, 1917. január 4.) művészettörténész, miniszteri tanácsos, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója, Radisics Jenő nyugalmazott helytartósági tanácsos fia. Középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, 1875-től négy félévet a műegyetemen, hatot a tudományegyetem jog fakultásán hallgatott. 1881-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium szolgálatába lépett, majd 1882-ben az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnál nyert alkalmazást. 1887-ben a múzeum igazgatójává nevezték ki, majd a Kir. József Műegyetemen a művészi ipar történetének magántanárává habilitáltak. 1905-ben a Szabadelvű Párti programjával az orcifalvai választókerület országgyűlési képviselője lett. 1885–1894 között Pasteiner Gyulával együtt szerkesztette a *Művészi Ipar* c. folyóiratot. Szinte egész Európát beutazta. Munkásságát számos hazai és külföldi kitüntetéssel ismerték el. Vö. SZINNYEI 1906. XI. 361–364., CSÁNYI 1917. 3–4.

is oly nehezen emlékeztem. Ez nem mutat okos politikára, de mit tesz az érdek! Ő tudta, hogy nem felelt és ezt ő hat év múlva sem feledte el. Ez teljesen jellemezte ezt az embert. Ezentúl mindig éreztettem vele megvetésemet!

Ez a lutheránus ember [az] „Erő és anyag” Büchner könyvét³⁰⁹ egy társával magyarra fordította. A parochián ezt nagyon ro[s]sz néven vették, de mivel az uradalom pes[z]trálta,³¹⁰ Néger Ágoston, a grófi gyerekek volt nevelője, mint pápai apátplébános azt az ajánlatot tette Lángnak, hogy fejezze ki sajnálatát, mert e nélkül a papság a kath[olikus] Ráth ellen nem támogathatja. Hát nem szívta vissza! Majd ő nem szívja vi[s]sza!

Láng meg lett az 1885-diki választáskor választva.³¹¹ Az országgyűlésen Tisza leghívebb mamelukjának³¹² bizonyult. Hogy ezen választás mily sorsdöntő volt családomra, hogy Kolossváry Gyula³¹³ főkortesének Budapesten szerzett existenciát, majd annak idején fogom érinteni.

A pápa-keszthelyi vasút dolgában a bécsi Union Bankkal nem mentünk semmire. Ehelyett azonban jelentkezett egy angol cég, mely cég komolyságának egy vasúti mérnöke leküldésével hozzánk, adta jelét. A mérnök[öt], Geo.[rge] Wilsont, kit a vasútnál vártam, bemutattam atyámnak, és Kiss László uradalmi intéző és vasúti érdektársulat vezetőjének. Miután in corpore³¹⁴ bejártuk vele az egész vasútvonalat, s a calculus³¹⁵ bevégzése után megtette ajánlatát, melyet Londonban helyben hagyva, hogyha a törzsrész-

³⁰⁹ *Erő és anyag*. Tapasztalati természetből szerzett tanulmányok. Büchner Lajos után fordította Láng Lajos. Lipcse, 1875. (a 2. kiadás ugyanott, 1875.)

³¹⁰ pesztrálta (szláv) = dajkáltá; itt: támogatta

³¹¹ Voyta rosszul emlékezett: 1884. június 14-én volt a pápai országgyűlési követválasztás, melyen a kormányparti Láng Lajos 333, a pártonkívüli Schulhof Géza 224, a függetlenségi programmal induló Németh Albert 16 érvényes szavazatot kapott. – Pápa, 1884. június 14. = PL 11 (1884) 24. sz. (június 15.) 102.

³¹² mameluk (arab) = eredetileg az egyiptomi szultán rabszolgából kiképzett testőre; átvitt értelemben: vakbuzgó kormányparti képviselő

³¹³ Kolossváry Gyula pápai köz- és váltóügyvéd, városi képviselőtestületi tag. 1876. április 25-én nyitotta meg ügyvédi irodáját a Fő téren. 1884-ben polgármesternek pályázott, de az újrainduló Woita József legyőzte. 1887-ben országgyűlési képviselőnek jelöltette magát, de alul maradt a szabadelvű Láng Lajossal szemben. 1887-ben már Szentmártonban volt ügyvéd, a belügyminiszter a budapesti rendőrséghez nevezte ki fogalmazónak. 1888-ban az a hír járta, hogy Budapest egyik kerületének rendőrkapitányává nevezik ki. 1876-ban a Pápai Athletikai Torna Club tagja, 1881-ben a Pápai Korcsolya Egylet elnöke volt. – Ügyvédi iroda megnyitás! = PL 3 (1876) 18. sz. (április 29.) 76., Következő gyászjelentést vettük. = PL 4 (1877) 12. sz. (március 24.) 47., A pápai önkéntes tűzoltó egylet. = PL 5 (1878) 14. sz. (április 7.) 60., A „Budapesti Közlönyben” olvassuk. = PL 14 (1884) 5. sz. (január 30.) 19., A városi tisztújítás. = PL 11 (1884) 41. sz. (október 12.) 170., A megyei tisztikarból. = PL 15 (1888) 54. sz. (december 30.) 227.

³¹⁴ in corpore (latin) = együttesen, testületileg

³¹⁵ calculus (latin) = számítás

vények kitesznek 12 milliót, a többit ő adja, és elsőbbségi kötvényekkel lesz fizetendő. Ajánlata 70es curzusra szól. Most Kiss László felkért engem, hogy beszéljek Wekerlével,³¹⁶ aki akkor kereskedelemügyi államtitkár volt, és kérem meg, hogy ezen ajánlat elfogadásával bátorítsa³¹⁷ ezen régóta vajúdó vasútügyet.

Wekerle, aki Kissékkal valami rokonságban volt, nagyon szívélyesen fogadott, azonban sajnálja, hogy nem adhat reményt arra, hogy [a] 70es curzust a miniszter (Szapáry Gyula³¹⁸) elfogadja, mert most egy nagyon kellemetlen eset adta elő magát. T. i. a kormány Németországban kölcsönt keres és kiküldött commitenseink³¹⁹ panaszkodnak, hogy nagyon nehezen mennek a dolgok, mert Németországban magyar vasúti elsőbbségi papírokat árulnak 60as curzussal. Kérdeztem Wekerletől, hogy miként lehet ez. Azt mondja Wekerle, hogy a horvátoknak egy kis vicinális vasutat engedélyeztünk 50es curzussal, hogy ne zúgolódjanak. Amint az elkészült, annak vállalkozója a részvényeket el akarta adni, és Németországban 60as curzussal árulta, mi mellett 10% hasznot várt. Amikor annak híre érkezett hozzánk, a minis[z]ter olyan haragra gerjedt emiatt, hogy azt mondta:

– Ezentúl senkinek sem adok engedélyt 80as curzuson alul.

– Azért nem hiszem, hogy ezt megadja, különben kérésüket beadom, és ha lehet, teszünk valamit.

Azonban nem tettek. Mi még nemadtuk fel a harcot, hanem azt ajánlottam, hogy Kerkápoly Károlyt vegyük be az érdekeltségbe azért, hogy az ő befolyásával, és akinek Zala megyében birtoka is van, szerezzen még több törzsrészvény-aláírókat. Persze, e[h]hez ho[s]szú idő kellett, míg ho[s]szú vonalon szétszórt falvakban és községekben aláírásokat gyűjteni lehet.

Most ezután nekem volt legtöbb dolgom. Kerkápoly Pesten lakik, én Pápán; Wilsonnal azért, mert egyedül én beszélhettem Wilsonnal, más ember nem tudott angolul.

³¹⁶ Wekerle Sándorral

³¹⁷ A kéziratban: *bátorítsam*, javítottuk.

³¹⁸ Gróf Szapáry Gyula (Pest, 1832. november 1. – Abbázia, 1905. január 20.) politikus, 1860-tól Heves és Külső-Szolnok vármegye alispánja, 1867–1869 között főispánja, 1869-től belügyminisztériumi tanácsos, 1870-től belügyminisztériumi államtitkár, 1875-től pénzügyminiszter, majd 1880-ban közmunka- és közlekedésügyi, 1889-től földművelésügyi miniszter, 1890–1892 között miniszterelnök. 1900-tól tárnokmester, 1904-től a Hitelbank elnöke. SZINNYEI 1909. XIII. 390–392.

³¹⁹ *commitens* (latin) = megbízott

Azt Wilson Londonba is jelentette, hogy én me[n]nyit fáradok és mily buzgón dolgozom. Londonból azt írták Wilsonnak, hogy értékelik az én szíveségemet, és ha a vállalat sikerül, nekem 10.000 forint honoráriumot készek adni. Aztán Wilson Pestre ment, hogy Kerkápolyhoz közel legyen. Ez 8–10 napig tartott, folytonos levelezés [volt] köztünk. A levelek birtokomban vannak,³²⁰ de a dolognak vége az lett, hogy nem lehetett jelentékenyen több törzsalírást szerezni, az ügy megbukott! Az én reménybeli 10.000 forintom is fuccs.³²¹

A Szatmári Színügy[i] Egyesület színháztervekre pályázatot hirdetett. Én erre [azt] írtam, hogy nem érdemes pályázatot hirdetni, mivel nekem sikerült oly tervet készíteni, amely után Pápa, Zombor, Nyitra és [a] dési színház mind az én tervem szerint épül[t]. Azt felelték, hogy igazam van, de ők nem tehetik, mert a kormány követeli, hogy minden nagyobb építkezésnél a tervekre pályázat útján követeljék be vagy szerezzék meg [a terveket]. Sajnálják, de ettől nem térhetnek el. Én megírtam nekik, hogy én nem fogok pályázni. A pályázatra néhány terv érkezett be, és egy miskolci építész tervét fogadták el.³²²

Minden ily tervet fel kell küldeni a kormányhoz jóváhagyás végett. Jó idő teltt bele, míg visszaküldték a terveket, mint használhatatlant. Ekkor írtak nekem, hogy én készítsék tervet, de szükséges volna, ha személyesen megjelennék Szatmárt.

Ebben az évben volt a Zichy Jenő által rendezett magyarországi általános kiállítás. Én erről felutaztam Szatmárra, magammal vivén az én Ilonkám a célból, hogy bemutassam Zádor Lajos³²³ unokatestvéremnek és családjának Debrecenben. Úgy tudom, hogy kettős ünnep volt, azonban a debreceni deb-

³²⁰ A bekezdés végén ceruzás följegyzés: *E levelek a többi irataim közt vannak.*

³²¹ fuccs (német) = elveszett

³²² Az elavult régi épület (1848) helyett Szatmár város végül Voyta segítségével új, 800 személyes színházat épített, melyet 1892. január 14-én műkedvelő előadással nyitottak meg. SCHÖPFLIN IV. 179–180., SZÉKELY 1994. 726.

³²³ Zádor Lajos (megh. 1915) debreceni nagykereskedő, gyáros, takarékpénztár-igazgató, a debreceni törvényhatósági bizottság tagja. Voyta unokaöccse, Stettner Zádor Lajos soproni ügyvéd és Velsz Karolina gyermeke. 1898-tól a debreceni városi ipartanács tagja, 1906-tól a Magyarországi Pénzhitelintézetek Országos Szövetsége debreceni bizottságának elnöke, 1907-ben a városi színügyi bizottság tagja, haláláig a Kereskedő Társulat Elnöke. 1895–1908 között Thaly Kálmán történéssel is levelezésben állt. Zádor Lajos Szabó Magda *Régimódi történet c. regényében* is előfordul. 1895-ben Hollandiában is járt, megvásárolta és a debreceni kollégiumnak ajándékozta a gályarabokat megszabadító Ruyter Adorján holland admirális rézmetszetű arcképét. Vö. GAZDAG 1991. 225., ANTAL 1998. 297., ÖLVETI 2002. 246., Gályarabok emlékének átadási ünnepélye. = PEIL 38 (1895) 40. sz. (október 3.) 635–636.

receni pályaudvaron várt ránk egy ismerősöm azzal az üzenettel, hogy Zádorék az ünnepekre kimentek Ottománra,³²⁴ a birtokukra.³²⁵ Ezzel adva volt a terv, hogy Ilonkát is el kell vinni magammal Szatmárra.

Jöveletem előre jeleztem Pápáról Kiss Gedeon³²⁶ szatmári főkapitánynak, a színházépítő bizottság elnökének. Szatmárra megérkeztünk [az] ünnep első napján úgy du. 5 óra felé, és beszálltunk a Róna vendéglőbe, ahonnét jegyemet elküldtem Kiss Gedeonnak. Mi alig mosakodtunk és öltözködtünk, megjelenik egy ősz magyar, aki értem jött, hogy elvigyen magához, mert az úgy dukál, hogy a meghívott vendég ne a vendéglőben, hanem nála lakjék. Mikor bemutattam lányomat, ö[s]szevi[s]sza csókolta és rögtön intézkedett, hogy a kocsit elvigye hozzá batyunkat. Mi pedig gyalog mentünk az ő lakása felé. Az úton közölte, hogy ma zene, illetve hangverseny lesz, amelyen a püspök úr is jelen lesz s a t[öbbi] és ott Domahidy és Szentpályi barátaimat és meglátom. Mert³²⁷ megírtam Kiss Gedeonnak, hogy nekem a bécsi politechnikumban Szatmár megyei barátaim is voltak, nevezetesen Domahidy Gyula,³²⁸ Szentpályi Jenő,³²⁹ Szőke Barna³³⁰ s a t[öbbi] és ez alkalommal szeretnék velük találkozni.

³²⁴ Ottomány Bihar vármegyei település az érmihályfalvai járásban; területe 4210 kh, 1890-ben 197 házban 1134 lakos élt. JEKELFALUSSY 1892. 1437.

³²⁵ A szövegben hibásan: *birtokukba*.

³²⁶ Kiss Gedeon (H. n., 1823 – Szatmár, 1898. május 26.) 1849-től Szatmári város főjegyzője, 1872-től a város főkapitánya volt, e tisztséget haláláig viselte. A közügyek terén szerzett érdemeiért 1897-ben-ban a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki. A Tűzoltó Egyesület alapítója, a színházépítő bizottság elnöke. Nevéhez fűződik a város fásítása és a Kossuth-kert alapítása. 1891-ben a Kölcsey Kör alapító tagja, a múzeumi szakosztály elnöke. 1903-ban a város szobrát emelt neki a Kossuth-kert főbejáratával szemben. (A mellszobor Horvay János budapesti szobrászművész alkotása volt, mely időközben eltűnt.) 2010. december 20-án a szatmárnémeti Kossuth-kertben ismét felavatták szobrát, melyet Balogh József marosvásárhelyi öntőmester készített a Szatmárnémetiben élő Szodoray-Parádi Hajnalka gipszformája alapján. BOROVSZKY 1910. 49., 124., 160., 294–295., 305., Kiss Gedeon-szobrát avattak újra a szatmárnémeti Kossuth-kertben. = Krónika, 2010. november 21.

[<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=46010> – Letöltés: 2011. november 15.]

³²⁷ Ezelőtt feleslegesen: *Na*, töröltük.

³²⁸ Domahidy Gyula nagykarolyi mérnök, 1894 elején 60. évében hunyt el. – Halálozások. = VU 41 (1894) 6. sz. (április 21.) 98.

³²⁹ Helyesen: Szentpály Jenő (Halmi, 1836–1902) Ugocsa megyei születésű mérnök, jogász, képviselő, Szentpály László (1796–1861) és Szotóczky Klementina fia. A bécsi politechnikumban, majd a budapesti egyetem jogi karán tanult. 1860-tól Ugocsa vármegye első aljegyzője, 1867-től főjegyzője, 1869-től a halmi választókerület képviselője, 1878-tól kataszteri igazgató, az 1890-es években a pénzügyminisztérium munkatársa, a földadó-nyilvántartási felügyelő. 1897-től ismét képviselő a halmi választókerületben. Az 1880-es években európai körutakat tett, tanulmányairól a Pesti Napló hasábjain számolt be. Vö. CÍMTÁR 1892. 184., STURM 1897. 348.

Egy utcán befordulva, egy szép úrnővel találkoztunk.

— A feleségem – mondta Kiss Gida bácsi —, aki már megy a hangversenyre.

A kedves bemutatás után úgy mondták, hogy együtt mehetünk a hangversenyre. Amint megyünk, Kiss Gida bátyám figyelmeztet:

— Nézd, ott megy a Domahidy barátod! — Rákiált, az megáll, engem meglát, megölel. Ilonkát is igen melegen üdvözl. Úgy örült, hogy ki sem mondhatja. Úgymond, hogy ő csak amiatt jött el Nagykárolyból, hogy engem láthasson. Amint a teremhez közeledünk, találkozom Szentpály Jenővel, ki bár fehér volt, de mégis ráismertem. No, volt öröm! Én egyszerre otthonosan éreztem magamat Szatmárt abban a nagyon kedves körben, amelybe jutottunk.

Dictum factum, mi Ilonkával Kisséknél laktunk azon néhány napig, míg Szatmárt [nem] végeztem, ami [a] színházterv megrendelését meghozta.

Nehezen váltunk el. Ilonkát ünnepelték. Ő Kiss Gidáné gardírozásánál³³¹ a legelső helyek egyikére került. Engem is úgy megszeretett Kiss Gida, hogy mindjárt tegezett.

Ez az igazi ősi magyar szokás. Nehezen búcsúztunk el, mind kikísértek a pályaudvarra. A vonat indulásakor is kendőlobogtatással búcsúztunk el.

Debrecenbe³³² megérkezve legott Zádorékhoz szálltunk, abba a kedves körbe. Ilonkát most látták először, nagyon megkedvelték, becézték. Lajos öcsém mondta, hogy nézzük meg az üzletét, mert Ilonkát érdekelné. Elmentünk, mindent megmutatott, végre egy szép ajándékot adott Ilonkának. Az üzlete női divatüzlet, a házában volt egy ruhagyára, ahol 22 nő dolgozott. Ő a budapesti Holczer céggel³³³ üzleti összeköttetésben állt. Ő mint szegény fiú, házasságával belekerült a leggazdagabb debreceni posztókereskedő Szabó

³³⁰ Szőke Barna életrajza feltáratlan. Szatmár vármegye történetében sem szerepel. Vö. BOROVSKY 1910.

³³¹ gardíroz (franciából) = fiatalabb nőt felügyel

³³² A kéziratban: *Debrecenben*, javítottuk.

³³³ A budapesti *Holzer Divatházat* Holzer Simon (1827–1891) alapította, aki 1869-ben kis szabóműhelyét készruhatárral bővítette ki. Halála után fia, Holzer Sándor vette át a cég vezetését, s 1896-ban a Kossuth Lajos utca 9. szám alatt megnyitotta a *Holzer Simon Központi Áruházat*. A korszerű berendezéssel és technikával felszerelt nagyszabású divatáruház mintegy 150 alkalmazottal, 600–800 bedolgozó szabóval működött. A cég finomkonfekciókat gyártott és forgalmazott a jómódú középpolgárság számára. Ausztriába, a Balkánra és Törökországba is exportált. 1896-ban millenniumi nagyérmét, 1903-ban cs. és kir. udvari szállító címet kapott. A gazdasági válság Holzer utódai az áruházat 1931-ben becsukták, s az alapító unokái – Simon és Andor – a Váci utca 24-ben egy kis szalonba húzódtak. 1941-ben már ismét 40–50 alkalmazottal dolgoztak, s meghatározták a pesti divatot. Vö. GYÁNI 1997.

családba, nejével 80.000 forintot kapott, és ezzel kezdte az üzletét, mely vezetésével mellett nagyon virágzott.

Szabóéknak valami három fiúk és öt lányuk volt. Debrecenben a legtiszteltebb család volt. Pár napot töltöttünk náluk. Vittek mindenhol: a városerdei nyaralójukba, a rokonokhoz, akik mind a legtiszteltebb családok közé tartoztak. Szívélyes elbánásunk után elutaztunk Budapestre, hogy a kiállításból lássunk még valamit. Onnét néhány nap után haza vágytunk, úgy ki voltunk fáradva.

Hazaérve jól találtunk mindenkit, Luiza mamát és az én Luizámat, Ele-
Elemért is Juli dadájával együtt, és örültünk egymásnak. A cselédeknek³³⁴
hoztunk kis ajándékokat, amit használni tudnak; kendőket, kalapot, s a
t[öbbit].

4. kép

Voyta Elemér (1882–1933) honvédtiszt (VeML PL XIII. 38.)

(Folytatás a következő számban)

³³⁴ értsd: családtagoknak

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

VeML IV. 1. h. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Összeírások (1715–1849)
VeML XV. 15. Mikrofilmgyűjtemény. Felekezeti anyakönyvek (1638–1895)

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület levéltára, Pápa
GyK	= Győri Közlöny
HK	= Hadtörténeti Közlemények
KSz	= Közgazdasági Szemle
PFU	= Pápai Független Ujság
PH	= Pápai Hírlap
PK	= Pápai Közlöny
PL	= Pápai Lapok
VHHK	= Vas Megyei Honismereti és Helytörténeti Közlemények
VL	= Vasmegyei Lapok
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
VU	= Vasárnapi Ujság

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDICS 1965 = ANDICS Erzsébet (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. III. Bp., 1965.
- ANTAL 1998 = ANTAL Tamás: Egy huszadik századi magyar polgár Sesztina-Nagybákay Jenő. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1998. 287–317.
- BÁN 1980 = Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I–II. Szerk.: Bán Péter. Eger, 1980.
- BANA 2011 = Győr a modellváltó város 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr történetéből. Összeáll.: Bana József et al. Győr, 2011. (Győri Tanulmányok 33/2011.)
- BERKÓ–LEGÁNYI 1987 = BERKÓ Pál–LEGÁNYI Norbert: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. [Győr, 1987.]
- BOGNÁR 1885 = BOGNÁR Endre: Ihász Imre 1803–1885. = PL 12 (1885) 9. sz. (március 1.) 33–34.
- BONA 1987 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp., 1987.
- BONA 2000 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás). Bp., 2000.
- BONA 2009 = BONA Gábor: Pápai diákok a '48-as honvédsereg tisztikarában. = AP 9 (2009) 1–4. sz. 267–380.
- BOROVSKY 1909 = Győr vármegye. Írták a győrvármegyei helyi munkatársak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1909.]
- BOROVSKY 1910 = Szatmár vármegye. Írták a szatmármegyei helyi munkatársak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., é. n. [1910.]
- BORZA 1993 = BORZA László (főszerk.): Budapest lexikon I–II. Második, bővített kiadás, Bp., 1993.

- BÖLÖNY 1987 = BÖLÖNY József: Magyarország kormányai 1848–1987. Harmadik, bővített kiadás. Bp., 1987.
- CÍMTÁR 1892 = Magyarország tiszti cím- és névtára 1892. XI. évfolyam. Szerk. és kiadja a Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp., 1892.
- CSÁNYI 1917 = CSÁNYI Károly: Radisics Jenő 1856–1917. = Magyar Iparművészet 20 (1917) 1–3. sz. 3–4.
- CSOMA 1986 = CSOMA Zsigmond: Nászéjszakák bora: a somlai. Bp., 1986.
- ÉRDEMSOROZAT 1846 = A' pápai kir. kisebb gymnasiumban pannonhegyi benedekiek' vezérlete alatt tanuló ifjuságnak hit- és magyarnyelv- és egyéb tanulmányokból érdem szerinti sorozata 1846. Pápa, 1846.
- ÉRI 1966 = ÉRI István: Adatok a bakonyi üveghuták történetéhez. = VMMK 5 (1966) 143–176.
- GAJDÓ 2001 = GAJDÓ Tamás (szerk.): Magyar színháztörténet II. 1873–1920. Bp., 2001.
- GAZDAG 1991 = GAZDAG István: Debrecen város történeti kronológiája VII. 1901–1911. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVIII. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1991. 217–238.
- GYÁNI 1997 = GYÁNI Gábor: Középosztályi fogyasztási kultúra és áruház. = Budapesti Nevegyed V. évf. 16–17/1997. 101–127.
- HALÁSZ 1886 = Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház. Szerk.: Halász Sándor. Bp., 1886.
- HOLCZHEIM 1877 = HOLCZHEIM K.[ároly]: Az építendő állandó színház ügyéhez. = VL 1877. március 25. 1.
- HUDI 1995a = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből 2.)
- HUDI 1995b = HUDI József: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). In: Az átmenet avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában. Tanulmányok. Szerk.: Oláh Miklós. Veszprém, 1995. 25–61.
- HUDI 1998 = HUDI József: Pénzesgyőr története. Geschichte der Gemeinde Pénzesgyőr. Veszprém, 1998.
- HUDI 2001 = Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta: Hudi József. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények forráskiadványai, Forrásközlések 2.)
- HUDI 2011a = HUDI József: Adatok a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez (1875–1892). = AP XI (2011) 1–2. sz. 25–82.
- HUDI 2011b = HUDI József: Voyta Adolf visszaemlékezései. = AP XI (2011) 1–2. sz. 83–118.
- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964.
- JEKELFALUSSY 1892 = JEKELFALUSSY József (szerk.): A magyar korona országainak helységnevtára. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Bp., 1892.
- KENYERES 1981–1985 = KENYERES Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon. I–IV. Második kiadás, Bp., 1981–1985.
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Pápa, 1908.
- KÓSA 1988 = KÓSA László: Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus idején. = Forradalom után – kiegyezés előtt. Szerk.: Németh G. Béla. Bp., 1988. 350–365.
- KÖVÉR 1986 = KÖVÉR György: 1873. Egy krach anatómiája. Bp., 1986.
- KUNTÁR 1969 = KUNTÁR Lajos: Szombathelyi nyomdák és nyomdászok. [Szombathely, 1969.]
- LÁZÁR 1999 = LÁZÁR Andor: Egy hosszú élet emlékei. Pápa, az alvó város. Pápa, 1999. (Pápai Diákok 2. – A pápai Jókai Mór Városi Könyvtár sorozata, szerk.: Praznovszky Mihály)
- LÁZÁR 2000 = Pápától Brüsszelig. Lázár Andor emlékezik. Lázár György memoárja. Bp., 2000. (Littera Nova Kiadó – Magyar emlékek)
- LICHTNECKERT 1999 = LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 14.)

- M. MESTER 2011 = Somlóország. Istenadta szép vidék. Szerk., összeáll.: M. Mester Katalin. 2011.
- MÓROTZ 2009 = MÓROTZ Eszter: A Vasmegyei Nemzeti Színház építésének története 1863–1881. 1. rész. = VHHK 2009. 1. sz. 33–47.
- NÁDASDY 1981 = NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története (1817–1931). Veszprém, 1981. (Horizont Kiskönyvtár 5.)
- NAGY 2001 = NAGY Ildikó: Az új színházi vállalkozások: A népszínház. = GAJDÓ 2001. 102–142.
- NÉMETH-SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél-SZABÓ Lajos: Pápa. Bp., 1989. (Panoráma – Magyar városok)
- ÖLVETI 2002 = ÖLVETI Gábor: Debrecen szabad királyi város közigazgatási bizottságának hatásköre és szervezeti felépítése a dualizmus korában. Szerk.: Radics Kálmán. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX. Debrecen, 2002. 231–248.
- PATAKY 1985 = PATAKY László: A győri református egyház története. Győr, 1985.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.)
- RABÁR 1998 = RABÁR Ferenc: Az eszéki vár feladása 1849-ben. = HK 111 (1998) 1. sz. 130–176.
- RÓMER 1860 = RÓMER Flóris: A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat. Második kiadás, Győr, 1860.
- SCHLETT 2007 = SCHLETT István: Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák az 1873–1875-ös pénzügyi válság idején. = KSz 54 (2007) február, 142–166.
- SCHMIDT-BRENTANO 2007 = Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918 von Antonio Schmidt-Brentano. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2007. [<http://oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23130> – letöltés: 2011. 09. 11.]
- SCHÖPFLIN I–IV. = SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színházművészeti lexikon. Bp., 1929–1931. [Az első három kötet évszám nélküli, a negyedik 1931-ben jelent meg.]
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi Megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.
- SOMOGYI 2010 = SOMOGYI Zoltán (szerk.): Mesél a Tapolca. Pápa, 2010.
- STURM 1897 = Országgyűlési almanach 1897–1901. Szerk.: Sturm Albert. Bp., 1897.
- SZAKÁL 2002 = SZAKÁL Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Bp., 2002.
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Bp., 1994.
- SZILÁGYI 2005 = SZILÁGYI István: Szombathely város építés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- TELEKI 1958 = TELEKI Sándor emlékezései. Válogatta, sajtó alá rendezte és az előszót írta Görög Lívia. Ellenőrizte Kemény G. Gábor. Bp., 1958. (Magyar Századok)
- TERPLÁN-NÉMETH 2008 = TERPLÁN Zénó – NÉMETH Géza: A Magyar Mérnök- és Építész-egylet Közlönyének adatai 1867–1944 között. Miskolc, 1998.
- TILHOF 2008 = TILHOF Endre: Ajkai életrajzi lexikon 2. Ajka, Ajkarendek, Bakonygyepes, Bódé, Csékút, Padrag, Tósok, Tósokberénd község és Ajka város neves személyiségei. Bp., 2008.
- TILHOF 2009 = TILHOF Endre: Ajkai krónika. Történeti kronológia és adattár, a kezdetektől napjainkig. Ajka, 2009.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1988.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Bp., 2009.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ

*Hegel*¹

Folyóiratunk újraközlő rovatában első írása jelenik meg dr. Trócsányi Dezső (Sárospatak, 1889. január 3. – Pápa, 1962. szeptember 7.) teológiai tanárnak, filozófiai és pedagógiai szakírónak.² Olyan írást választottunk, amely kapcsolódik Tarczay Lajos külföldi tanulmányait bemutató forrásközléshez.

Trócsányi életpályája jól tükrözi a pápai kollégium és a magyar református egyház XX. századi sorsát. Trócsányi Bertalan könyvkereskedő és könyvkiadó és Radácsy Julianna házasságából 1889. január 3-án Sárospatakon született. Édesapját 7 éves korában elvesztette, így nevelése édesanyjára hárult.³

A szerző szülővárosában, Sárospatakon végezte a gimnáziumot (1906), majd a református teológiai akadémiát, ezt követően a kolozsvári egyetem bölcsészeti karán szerzett előbb tanári, majd bölcsészdoktori oklevelet. 1915. november 24-én „sub auspiciis regis” avatták doktorrá. Bölcsészeti tanulmányai végeztével ösztöndíjként Németországban – Marburgban, Berlinben, majd Lipcsében – folytatta tanulmányait. Tudós tanárrá válását megalapozta nyelvtudása. Anyanyelvi szintén beszélt németül, de jól tudott angolul, franciául, oroszul, olaszul és hollandul is. A klasszikus nyelvek (görög, latin) mellett a hébert is kiválóan ismerte.

1914–1916 között a miskolci, 1916–1917-ben a kunszentmiklósi református gimnáziumban tanított. 1917–1929 között a pápai református gimnázium tanára, 1929–1951 között ugyanitt a teológiai akadémia bölcsészeti-neveléstani tanszék vezetője volt.⁴ Közben, 1935–1938 között a pápai főiskolát is igazgatta.

¹ Dr. Trócsányi Dezső: Hegel. = Dunántúli Protestáns Lap 42 (1931) 48. sz. (november 29.) 223–224.

² Életről és működéséről: SZÉNÁSSY 1983., DÉKÁNY-KÖVY-SIMON 1995., DÉKÁNY 2009. Az 1995-ben megjelent emlékkönyvben Dékány Endre az életrajzát vázolta, Vályi Nagy Ervin a filozófiatanári munkásságát, Kövy Zsolt pedig levéltárosi munkásságát méltatta. A kötetben *A modern gimnázium* és a *Lelkészképzés, lelkeszi továbbképzés* c. értekezéseit is újra közölték.

³ Édesanyja 1929. május 8-án, 77 éves korában Sárospatakon hunyt el. Halálozások. = Dunántúli Protestáns Lap 40 (1929) 19. sz. (május 12.) 84.

⁴ VLADÁR 2006. 40.

Életét az akadémia felszámolása gyökeresen megváltoztatta. 1951-től 1962 nyaráig a dunántúli református egyházkerület levéltárosa volt.⁵ Főként az ő érdeme a levéltár második világháború végén barbár kezek által szétzilált iratanyagának rendezése.⁶

Trócsányi Pápán nősült: 1920-ban vette feleségül a Nőnevelő Intézet zongoratanárnőjét, Fábíán Tóth Bertát (1895–1961), akitől három gyermeke született (Berta, Irén és Zsolt – az utóbbi kiváló történész lett). Feleségül együtt az Óbudai temetőben nyugszik.

Trócsányi Dezső Pápara költözésétől kezdve aktívan részt vett a város közéletében. Számos ismeretterjesztő előadást tartott a különféle egyesületekben. 1942-ben Szathmáry Lajos kollégiumi tanárral együtt szervezte meg a pápai református népfőiskolát, amely korszerű világszemlélet, művészi szemlélet kialakítását, a közműveltség emelését szolgálta.⁷ Filozófusként Böhm Károly magyar újkantiánus iskolájához tartozott. Több középiskolai magyar nyelvtankönyvet írt.

Főbb művei: *Humboldt Vilmos nyelvbölcselete*. Bp., 1914. [doktori disszertáció]; *A modern gimnázium*. Pápa, 1924.; *Mándi Márton István tudományos munkássága*. Pápa, 1931.; *Bölcseleti bevezetés*. Pápa, 1934.; *Lelkészképzés, lelkeszi továbbképzés*. Pápa, 1935.; *Bölcselettörténelem*. Pápa, 1939. Szakfordításai is jelentősek. Számos tanulmánya, cikke, könyvismertetése jelent meg a budapesti, pápai, sárospataki tudományos sajtóban és hírlapokban.⁸

Az alábbiakban olvasható tudományosan népszerűsítő írása a pápai kollégium fennállásának 400. évfordulója alkalmából jelent meg. Trócsányi írását mai helyesírás szerint, a hosszú ékezetek és mondatokat elválasztó írásjelek kitételével, az olvasást megkönnyítő lábjegyzetekkel tesszük ismét közzé. A személynevek írásánál az általa használt régies alakot megtartottuk, de a jegyzetben a mai alakot írtuk. A személyek dőlt betűs kiemelése megegyezik az eredeti közleménnyel. (– H. J.)

⁵ 1961 körül, amikor egykori gimnáziumi tanítványa, Linksz Arthur Amerikából meglátogatta, az egykori hanyagul öltözött fiatal tanár, „úrifü” helyett egy megtört öregembert látott viszont: „Trócsányi Dezsőt ott találtam egy ócska irodában a református egyházkerületi hivatalban (az még megvolt), rojtos nadrággal, kitaposott katonabakancsban, első rákműtét után, özvegyen, csont-és-bőrösen, valami kegyelmi állásban, hogy éppen éhen ne haljon. A pár szeretetsomagot, mit Amerikából küldtem még neki, megható levelekben köszönte meg.” LINKSZ 1977. 96.

⁶ Levéltári ténykedéséről lásd még: KÖVY 1987. 84–87.

⁷ Népfőiskolai tanfolyam. Pápai Hírlap 39 (1942) 3. sz. (január) 17. 2.

⁸ Műfordításainak adatait és a hírlapok, folyóiratok nevét önéletrajzában olvashatjuk. Vö. DÉKÁNY–KÖVY–SIMON 1995. 113–114.

Az 1931. év gazdag centenáriumi ünnepeiben három iskolánk ünnepelte fennállásának négy száz éves örömmünnepeit: a mezőtúri gimnázium, a pápai és a sárospataki főiskola.⁹ Van részünk az emlékezés felemelő gyászünnepeiben is: alig pár hete ünnepelte a protestáns világ *Zwingli*¹⁰ halálának négy százados emlékét; 1831 őszén elvitte az Európa-szerte dúló kolera¹¹ a német bölcselet fejlődelmét, *Hegelt*¹² azon a napon, amelyen a másik polihisztor germán óriás, *Leibniz*¹³ kilehelte lelkét (november 14-én). Augusztus 19-én jelenti a Tudományos Gyűjteménynek¹⁴ *Kazinczy Ferenc*,¹⁵ hogy „Human. Prof. *Kézy Mózes* Patakon meghalt a szörnyű kórban,” s három¹⁶ nap múlva a kolera áldozata maga a széphalmi „szent öreg” is.¹⁷ Egy hónappal *Kazinczy Ferenc* után kiönti a vész a pápai kollégium öreg tölgyét, *Márton Istvánt*¹⁸ is.

⁹ Ezek az évfordulók a hagyományon alapulnak. A pápai mezővárosi iskolában a források szerint 1531-ben már protestáns (lutheránus) tanító tanított, a református kollégium első, latin nyelvű törvényeit 1585-ben alkották meg, míg Patakon 1621-ben, Mezőtúron 1734-ben. Mezőtúron a lutheránus irányú egyházból szervezte meg a református egyházat Kálmáncsehi Sánta Márton valamikor az 1540-es években. Triviális iskolájában kezdetben a lelkész tanított. Gimnáziuma 1896-ban vált nyolcosztályossá. ZOVÁNYI 1977. 289–290., 402., 457–458., 523–524.

¹⁰ Ulrich Zwingli (Wildhaus, 1484. január 1. – Kappel, 1531. október 11.) svájci reformátor, a református egyház egyik alapítója.

¹¹ A kolera terjedésének megakadályozására a magyar határon 1830. december 28-tól karantént állítottak fel. 1831 nyarán, a járvány kitörésekor Zemplén, majd Sáros megyében parasztföldelés (koleralázadás) tört ki, melyet a katonaság vert le. BENDA 1983. II. 641. A járvány következtében az országban több mint 200 ezer, Veszprém megyében 6886 (Pápán 998) ember halt meg. DÁVID 1984. 293., 306., 309.

¹² Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Stuttgart, 1770. augusztus 27. – Berlin, 1831. november 14.) német filozófus, egyetemi tanár; a klasszikus német filozófia és a német idealizmus legnagyobb és legjelentősebb képviselője.

¹³ Gottfried Wilhelm Leibniz (Lipcse, 1646. július 1. – Hannover, 1716. november 14.) filozófus, jogász, diplomata, történész, matematikus és fizikus, a német felvilágosodás egyik alapítója.

¹⁴ A Tudományos Gyűjtemény 1817–1841 között megjelenő egyes profilú tudományos folyóirat volt. Repertórium 1998-ban jelent meg. CSÉCS 1998. Az említett cikk: *Kazinczy Ferenc: Kihalt Tudósok's Írók*. = Tudományos Gyűjtemény 1831. VIII. 120–121.

¹⁵ *Kazinczy Ferenc* (Érsemjén, 1759. október 27. – Széphalom, 1831. augusztus 23.) író, költő, irodalomszervező, a nyelvújítás vezéralakja, az Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagja.

¹⁶ helyesen: huszonhárom (szedési hiba lehet)

¹⁷ *Kézy Mózes* (Fehérgyarmat, 1781. november 6. – Sárospatak, 1831. július 31.) Sárospatakon, majd Göttingenben (1810–1813) tanult, a sárospataki főiskola matematika-fizika tanára (1813–1831), *Kazinczy Ferenc* barátja, Borsod és Ung vármegye táblabírája volt.

¹⁸ Mándi Márton István (Iszkaszentgyörgy, 1760. november 23. – Pápa, 1831. szeptember 21.) tanár, filozófus, nyelvész, a Pápai Református Kollégium újjászervezője és felvirágoztatója. Előnevét édesapja szülőfalujáról, a Szabolcs vármegyei Mándról kapta, de aláírásaiban nem használta.

Hegel emlékét megünnepeli a nyugati művelődés minden országa, *Kazinczy* szellemének áldoz a magyar tudós, művész és mindenki, aki fel tudja mérni a nyelvújítás óriási jelentőségét; *Márton Istvánról* megemlékezik a magyar nyelvtudomány és a magyar bölcsélet, s legmélyebb érzéssel a pápai kollégium, amely tisztában van azzal, mit köszönhet újjászervezőjének.

Az életerős fák csodás erővel hajtanak új ágat, s fejlesztenek friss lombot a vihar tördelése vagy a tél pusztító fagya után. A pápai iskola alig tér vissza a keserű számkivetésből,¹⁹ néhány év múlva az ország legmodernebb szellemű iskolája, mert volt *Márton Istvánja*, aki együttesen tudta képviselni a filantropizmust, az új humanizmust, s a magyar főiskolán először hirdette magyar nyelven a bölcsélet korszakalkotó új vízióját, *Kant*²⁰ kritikai filozófiáját. Utódról is kívánt gondoskodni, s a kiszemeltek között ott látjuk *Vámosi Pap Istvánt*,²¹ aki azonban a Vallási Egyesülés Ideáljával²² elrontja dolgát mestere előtt is, a kerület előtt is, s így a fiatalabb *Márton-kedvec*, *Tarczay Lajos*²³ jut célhoz, aki alig végzi el tanulmányait Pápán, már mint kiszemelt tanár megy külföldi tanulmányútra, s a hazatérő huszonhat éves ifjút már várja nagy mesterének öröke, a bölcsélet-mennyiségtan-természettudományi tan-szék.

¹⁹ A kollégium a pápai református közösség vallásgyakorlatának megszüntetése idején, 1752–1783 között Adásztevelen kisgimnáziummá lefokozva működött, 1783-ban kezdték újjászervezni Pápán. KIS 1896. 87–88.

²⁰ Immanuel Kant (Königsberg, 1724. április 22. – Königsberg, 1804. február 12.), német filozófus, a német idealizmus megteremtője, a königsbergi egyetem professzora volt. Az ő nevéhez fűződik a *kategorikus imperativusz* megalkotása, a filozófiai „kopernikuszi fordulat”, a *transzcendentális idealizmus*.

²¹ Vámosi Pap István (Sárvár, 1790. szeptember 24. – 1864. július 1.) református lelkész, veszprémi esperes (1848–1850), Pap Gábor (1827–1895) dunántúli püspök édesapja. 1802–1813 között Pápán, majd Margburgban (1816–1817) tanult. 1817-től Tótvázsonyban káplán, 1818-tól Vilonyán, 1829-től Vámoson lelkész. Kiváló szónok, kantianus filozófus volt. ZOVÁNYI 1977. 688.

²² *A vallási egyesülés ideálja*, s ezen idea realizáltatásának eszközei, mely munkában az ev. k. tolerantiáról s az egy idvezítő ekklesiáról írott predikációk is, az ezekre tett recenziókkal együtt, a mennyiben ezen munkát illetik, rövideden s részrehajlás nélkül megvizsgálatnak. Készítette s a maga-költségén kiadta egy a vallási egyesülést, mind vallási, mind polgári tekintetben, szívesen óhajtó református prédikátor. Veszprém, 1823. – A névtelenül megjelent mű a protestáns vallások unióját szorgalmazta, mely heves ellenkezést váltott ki az egyházkerületben, amely vizsgálatot indított a szerző ellen, aki magyarázkodásra és „visszavonulásra” kényszerült.

²³ Tarczay Lajos (Hetény, 1807. december 6. – Bécs, 1881. március 20.) a Pápai Református Kollégium tanára, hegelianus filozófus, természettudós, a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagja.

A helyettesítést a leendő tanár külföldi útja alatt *Németh János*²⁴ látta el, aki 1833 őszéig, mint a kerületi jegyzőkönyvből olvassuk, „... a szupplens professzorságot... dicséretesen és a publikum teljes meglegedésével vitte”.²⁵

Tarczy Lajos Németországból mint *Hegel*-tanítvány tért vissza, mert bár az uralkodó filozófus már csendes hant alatt nyugodott *Fichte*²⁶ mellett a berlini temetőben, szellemét a „diadochus bölcselők”²⁷ a német föld minden egyetemére bevitték, s egy emberöltőre uralkodóvá tették.

Hegel hatásának titka nem csupán abban keresendő, amiben ő elsősorban látta küldetését: a korszellem kifejezésében, öntudatosításában; nem is rendszerének nagyvonalúságában, széles koncepciójában és zártságában: hanem főként abban, hogy a *Kanttal*²⁸ meginduló szubjektív idealizmus dialektikus eszmeifejlődését befejezte. *Fichte* megtagadta *Kantot*, ez viszont őt; *Schelling Fichtéből* indul ki, de elfordul tőle, *Hegel* élesen megbírálja *Schellinget*, s ha *Schelling* romantikus változásai egy lírai költő benyomását teszik ránk, a drámai *Fichte* mellett *Hegel* a klasszikus epikus, a nyugodt tárgyilagosság, aki a sztoikus *amor fati*-jával²⁹ állapítja meg, hogy a világszellem kifejlésében mit sem számít egy egyénnek, népnek a sorsa, mert mindez csak cseppje, része egy nagy hullámnak. „A kor folyam, mely visz vagy elmerít, csak úszója és nem vezére vagy” – mondja *Hegel* után a mi *Madáchunk*;³⁰ s a vérbeli epikus *Arany* is ezt vallja egy lírai költeményében, hogy az ember porszem csupán, amit „a sorskerék hurcol, s ledob”.³¹

Hegel hatásának titkát keresve rábukkanunk arra is, hogy bölcselőnk, aki képes volt a „Phänomenologia”³² labirintusát megírni, mely még a Tiszta Ész

²⁴ Németh János 1803-ban született Kéttornyúlakon, teológiai tanulmányait Pápán végezte, majd két évig Utrechtben tanult. 1832/33-ban tanított filozófiát a pápai kollégiumban. VERESS D. 1994. 118., KRÁNITZ 2012. 117.

²⁵ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1832. június 18–20. Nr. 38.

²⁶ Johann Gottlieb Fichte (Rammenau, 1762. május 19. – Berlin, 1814. január 29.) filozófus, a német idealizmus megalapítója és Schelling, illetve Hegel mellett legfontosabb képviselője.

²⁷ Diadochusoknak Nagy Sándor hadvezéreit, majd a birodalom széthullása után az őt követő uralkodókat nevezték; a kifejezést itt a nagy filozófus tanítványaira alkalmazta.

²⁸ Immanuel Kant (Königsberg, 1724. április 22. – Königsberg, 1804. február 12.) német filozófus, a német idealizmus megteremtője, a königsbergi egyetem professzora volt.

²⁹ amor fati (latin) = a végzet szeretete; Nietzsche által használt fogalom

³⁰ A pontos idézet Madách Imre: Az ember tragédiája c. dárámának hetedik (konstantinápolyi) színéből Lucifertől: „A kor folyam, mely visz vagy elmerít, / Úszója, nem vezére, az egyén.”

³¹ Arany János: *Évek, ti még jövendő évek* (1850) c. versének utolsó sora.

³² *Phänomenologie des Geistes* [A szellem fenomenológiája] (1807) c. főművére utal.

Kritikájánál³³ is sokkal nehezebben olvasható, írt olyan munkákat is, mint a „Philosophie der Geschichte”,³⁴ amelyet a fenomenológia mellett regénynek érez az ember, s ahol mégis olyan lapokra bukkanunk, melyeket a filozófikus érdeklődésű olvasó elbűvölve olvas, ahogy a zenebarát *Beethoven* muzsikáját hallgatja.

Ez az ígélet természetesen *Hegel* olvasása közben sem terjed nagyon túl a szövegen: a varázs elmúlik, s mi Goethe szavaival érezzük: „*Alles vergängliche ist nur ein Gleichnis*”,³⁵ s Pál apostollal mondjuk: „Tükör által látunk”.³⁶

Hegel a bölcsélet egyik legösszetettebb egyénisége. Modern *Plotinos*:³⁷ az „ős-egy”-ből indul ki, aki a teljes lét, de nem akar önmagában maradni, mássá lesz — természetté, világgá, s fejlődése alatt tudattá, öntudattá válik az emberben, s az ember „abszolút tudás”-ában (a *Hegel* filozófiájában) visszatér önmagába. Ez az „ős-egy” a λόγος, „az ész, amely szubsztancia és végtelen hatalom, minden természeti és szellemi életnek végtelen anyaga, s egyúttal végtelen forma, a maga tartalmának érvényesítése”.

*Platontól*³⁸ tanulta *Hegel*, hogy a tapasztalati valóság a maga törekeny mulandóságában nem lehet a valódi létező; igaz léte csak az eszmének van, s az érzéki valóság csak annyiban van, amennyiben az eszmében részesül. *Aristotelestől*,³⁹ hogy az eszmék nem válnak külön a tapasztalati valótól, hanem mint hatóerők formát adnak az önmagában nem létező anyagnak; s a világ alakulása nem egyéb, mint a végső entelechia⁴⁰ felé való mozgás. *Plotinos*nál látja, hogy az „ős-egy” először a szellemet (νοῦς) sugározza ki önmagából, s ez lesz a világ építőmestere. Ebben láthatjuk *Hegel* görög örök-

³³ A tiszta ész kritikája (*Kritik der reinen Vernunft*) Immanuel Kant főműve, először 1781-ben jelent meg nyomtatásban.

³⁴ Teljes címe: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* [Előadások a történelem filozófiájáról].

³⁵ Az idézett teljes versszak Goethe *Faust*jából: „*Alles Vergängliche / Ist nur ein Gleichnis; / Das Unzulängliche, / Hier wirds Ereignis; / Das Unbeschreibliche, / Hier ist es getan; / Das Ewig-Weibliche / Zieht uns hinan.*”

³⁶ Szent Pál híres Szeretethimnusza végén írja, hogy „tükör által homályosan látunk.” (1Kor, 13:12)

³⁷ Plótinusz, Plótinus, Plotinus (Lükon, Egyiptom, Kr. u. 203 – Campania tartomány, Itália, Kr. u. 269) filozófus, az újplatonizmus megalapítója. Életműve *Enneadész* néven maradt fenn.

³⁸ Platon (görögül: Πλάτων, Kr. e. 427–347) máig ható iskolalapító ókori görög filozófus.

³⁹ Aristotelész (görögül: Ἀριστοτέλης, latinosan: Aristoteles, Kr. e. 384–322) görög tudós és filozófus, a peripatetikus iskola képviselője, a modern európai tudomány atyja és előfutára, Nagy Sándor nevelője. Mesterével, Platonnal együtt a nyugati kultúra legnagyobb hatású gondolkodója.

⁴⁰ Entelechia, entelekeia: Aristotelész tanítása arról, hogy minden természeti jelenség magában hordja fejlődésének kezdettől adott belső célját.

ségét (*Herakleitos*-szal⁴¹ is rokon!). A középkor transzcendens világfelfogásával szemben az újkor immánentizmusának híve: Isten működik előttünk a világ dolgaiban. *Kant*tól átveszi az ész szuverénitását, *Fichte*től tanulja, hogy a világ csak egy lehet, amelyet az ész produkál, de míg *Fichte* a *Kant* magánvaló világát, mint a világ fölösleges és értelmetlen megkettőzését elveti, Hegel fellenbenti a *Ding an sich*⁴² fátylát, s a szellemben találja meg a világ lényegét.

Hegel tanítását hazánkban először Tarczy Lajos pápai professzor hirdette 1833 novemberétől kezdve. 1834 tavaszán a veszprémi egyházmegye gyűlésén (május 11-én) már azt a vádat emelték ellene, „hogy a pápai kollégiumban a *Hegel* filozófiája tanításával a gyenge tanulók szive métellyel töltetik el, obscuránsokká, babonásokká tételnek”. (*Liszky József*: Tóth Ferenc életrajza 51.)⁴³ Követelték a kritikai filozófia visszaállítását. A bölcs szuperintendens⁴⁴ nem ad helyt üres vádaknak, felhívja Kazay Gábor⁴⁵ segédgondnokot, aki a követelést hozzá juttatta, hogy a „vádemelő urak” „vádjaikat Hegel szavaiból merítve, írásban adják be” (uo. 54.).

Mi történt ezután, [a] levéltári kutatásnak kell tisztáznia. De 1835. december 10-én a püspök már levélben hívja fel *Tarczy Lajost*, feleljen a következő öt kérdésre:⁴⁶

1. Nem tagadja-e a lélek halhatatlanságát,
2. Nem tanít-e pantheizmust,
3. Nem vezet-e tanítása vallási kételyre,
4. Nem veszélyezteti-e a vallást és erkölcsöt,

⁴¹ Epheszoszi Hérakleitosz (görögül: Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, kb. Kr. e. 535–475) az Égei-tenger partján található Epheszoszban született preszókratikus filozófus..

⁴² Szó szerint: „A dolog önmagában”: magában való lét; német filozófiai szakkifejezés. *Hegelnél* a magában való lét a dialektikus fejlődésnek még ki nem bontakozott (*reflektálatlan*) első állapota. Ellenpólusa a „magáért való lét”, e kettő szintézise az „önmagában lévő-önmagáért való lét”, amely tárgyiség és alanyiség szellemi egysége. Az eközben megtett út az elvontságtól a konkrétság felé halad.

⁴³ Az utalás: LISZKAY 1877. 51.

⁴⁴ Tóth Ferenc (Vörösberey, 1768. november 19. – Pápa, 1844. szeptember 2.) református lelkész, teológiai tanár, 1827-től haláláig dunántúli református püspök.

⁴⁵ Kazay Gábor (1760–1840) ügyvéd, tótvázsonyi köznemes birtokos, több vármegye táblabírája, a Veszprémi Református Egyházmegye segédgondnoka. Feleségével, Oroszy Juliánával (1766–1842) a pápai kollégium bőkezű támogatója volt. HUDI 2009. 36., 83., 147.

⁴⁶ A levelet Bodolay Géza is ismerteti: TRÓCSÁNYI 1981. 179.

5. Miért olyan homályos? (A Pápai Főiskola Értesítője 1908. *Sebestyén Dávid*: Tarczy Lajos életrajza, 37.)⁴⁷

Tarczy Lajos két hét múlva benyújtotta védelmét, s többek közt ezt mondja: „S meggondolván, hogy a Pápai Főiskola eddig is azért nyert némi fontosságot s nevezetességet hazánkban, hogy ebben egy újabb filozófia tanított, érezvén továbbá azon kötelességemet, mely szerint én mint a jelenkorban a jelenidő filozófiáját, nem pedig egy régebbi kor műveltségi lépcsőjéhez illőt tartozom tanítani, ... ráhatároztam magamat ezen valóban nehezebb és sokkal spekulatívusabb filozófia tanítására”...

1836-ban a Tudományos Gyűjtemény 8. számában jelent meg egy támadás *Tarczy Lajos* iskolai jegyzete, észтана ellen N. J. aláírással.⁴⁸ Az elfogult írás a *Márton–Krug* iskolából⁴⁹ került ki, s talán nem csalódunk, ha szerzőjét abban a *Németh Jánosban* keressük, aki *Tarczy Lajos* külföldi útja alatt bölcseleti tanszéket ellátta. *Németh* ezidőben már tótvázsonyi pap volt,⁵⁰ s a legelső támadás *Tarczy* hegelizmusa ellen a veszprémi egyházmegyéből indul ki már 1834 tavaszán. A megtámadott szerző a Tudományos Gyűjtemény 1836. 11. számában válaszolt, megcáfolva azt a hírt is, hogy ellene vizsgálat indult volna meg.⁵¹ *Erdélyi János*⁵² azt írja, hogy *Tarczy Lajosnak* végül is megtiltatt *Hegel* filozófiájának tanítása.⁵³ A közelebbi adatokat lesznek hivatva feldeíríteni: az egyházkerületi közgyűlés szűkszávu jegyzőkönyve az 1838. [évben] Révkomáromban tartott gyűlésnek azt a határozatát örökíti meg, miszerint kimondja a szuperintendencia, hogy a filozófia tanítása a mennyiségtan-

⁴⁷ SEBESTYÉN 1908.

⁴⁸ N. J.: Alfa és Omega, vagy első és utolsó &, illy tzmü kéziratból: Észtan, közönséges Tanításra vezérfonálul készíté Tartzi Lajos... Második kidolgozat. Leirta N. N. Philosophiát tanuló Pápán 1835/36. = Tudományos Gyűjtemény 1836. VIII. 111–129.

⁴⁹ Márton István professzor a kantianus Wilhelm Traugott Krug (1770–1842) német filozófiájának híve volt.

⁵⁰ Németh János inotai káplánság, majd monoszlói lelkészség után 1833–1840 között szolgált Tótvázsonyban. Később Papkeszin lelkészkedett. SZINNYEI IX. 1903. 320., VERESS D. 1994. 118., KRÁNITZ 2012. 117.

⁵¹ Tarczi Lajos: Ellenbirálat. A' Tudományos Gyűjtemény f. e. VIII-ik kötetének 111–129. lapjain illy czim alatt megjelent birálatra: „Alfa és Omega vagy első és utolsó & illy czimú kéziratból...” = Tudományos Gyűjtemény 1836. XI. 94–124.

⁵² Erdélyi János (Kiskapos, 1814. április 1. – Pest, 1868. január 23.) költő, újságíró és szerkesztő, népdal- és mondagyűjtő, a Kisfaludy Társaság (1842) tagja. 1851-től 1863-ig a sárospataki kollégium filozófia tanára, 1863-tól könyvtáros és az irodalomtörténet tanára. A hegelianus filozófia híve volt.

⁵³ Az egyházkerület kötelezni kívánta Tarczyt Krug filozófiájának tanítására, ő azonban 1838-ban inkább lemondott a filozófia oktatásáról. 1845 után átmenetileg ismét felkérték filozófiaórák tartására. Vö. TRÓCSÁNYI 1981. 180.

természettudománytól elválasztatik, s „a kritikai filozófiának tanítása a most megválasztott oktató úrra (Czibor Ferenc⁵⁴) bízott”.⁵⁵

Hegel filozófiájának tanítása tehát Pápán egyelőre véget ért, a kantianus *Krug* hangzott újra az előadó teremben. 1848-ban azonban már újra bevonul *Hegel Kerkápoly Károly*⁵⁶ professzorságával, s ő neveli többek közt a nagytudású és nagyszorgalmú *Molnár Aladárt*,⁵⁷ a pesti teológia bölcelettanárat, majd *Eötvös József*⁵⁸ tanügyi reformjának hasznos előkészítőjét, számos tanulmány, s a klasszikus „Magyar közoktatásügy a XVIII. században” c. munka íróját.⁵⁹

A magyar hegelianusok legkitűnőbbjei közül csak *Erdélyi János* sárospataki tanár táplálkozott más forrásból, a többiek pápaiak voltak. Főiskolánk jubiláris évében a *Hegel* centenáriummal kapcsolatban ezt méltónak tartottuk feljegyezni.

⁵⁴ Czibor Ferenc (Búcs, 1798 – Kömlőd, 1886. március 21.) református lelkész. Losoncon és Pápán tanult, majd Kömlődön tanított. Ezután a berlini egyetemen tanult. Hazatérését követően ifjú Pázmándy Dénes házitanítója. Naszályon lelkész, majd 1839–1845 között a pápai kollégiumi filozófia tanára, 1845-től haláláig kömlődi lelkész. Beiktatásakor, 1839. április 8-án a „A philosophia szükségessége” címmel tartott előadást, amely még ugyanebben az évben nyomtatásban is megjelent a főiskolai nyomdában. SZINNYEI II. 1898. 505., Gyász hírek = PEIL 29 (1886) 16. sz. (április 18.) 557–558., TRÓCSÁNYI 1981. 192., KRÁNITZ 2012. 120.

⁵⁵ DREL I. 1. a. Révkomáromi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 1838. július 3–5. No. 42. A „külföldi Universitasokban jeles tudományi műveltséget szerzett” Czibor Ferenc naszályi lelképásztort az 1837. október 1–2-án tartott kisgyűlésen lemondott Edelenyi Sándor professzor helyére választották meg. Az idézett mondat eredetije: „a Kritika Philosophiának tanítása a most megválasztott oktató Úrra bízott”.

⁵⁶ Kerkápoly Károly (Szentgál, 1824. május 13. – Budapest, 1891. december 29.) pápai főiskolai filozófiatanár, miniszter. A pápai kollégiumban, majd Halléban és Berlinben tanult. Az enyingi, majd 1869–1873 között a tapolcai választókerület országgyűlési képviselője, 1870–1873 között pénzügyminiszter volt, 1878-tól birtokán gazdálkodott.

⁵⁷ Molnár Aladár (Veszprém, 1839. február 7. – Gleichenberg, 1881. augusztus 18.) pedagógus, művelődéspolitikus, az MTA levelező tagja (1867). Vámosi Pap István magántanítványa volt, a teológiát Pápán végezte, majd Pap István mellett lelkészkedett. Filozófia-tanárként Kerkápolyt helyettesítette Pápán, majd 1862-től 1867-ig a pesti teológián tanított. 1867-től a közoktatásügyi minisztériumban dolgozott, részt vett a tanügyi reformok kidolgozásában. 1872-től haláláig a nagyvázsonyi választókerület országgyűlési képviselője volt. Tüdőbajban hunyt el. A balatonfüredi református temetőben nyugszik. Balatonfüreden utcanév és emléktábla őrzi emlékét. SZINNYEI IX. 1903. 153–158., PAP-BUCSAY 1955. 28–29., BAÁN 2011. 151–152.

⁵⁸ Br. Eötvös József (Buda, 1813. szeptember 3. – Pest, 1871. február 2.) jogász, író, költő, állambölcselel, Eötvös Ignác politikus fia, Eötvös Loránd fizikus édesapja; 1848-ban a Batthyány-kormány, 1867–1871 között az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, az MTA levelező tagja (1835), 1856–1866 között másodelnöke, 1866–1871 között elnöke. BÖLÖNY 1987. 286–287.

⁵⁹ Helyesen: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*. Bp., 1881.

IRODALOM

- BAÁN 2011 = Balatonfüredi életrajzi lexikon. Főszerk.: Baán Bea. Balatonfüred, 2011.
- BENDA 1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Bp., 1983.
- BÖLÖNY 1987 = BÖLÖNY József: Magyarország kormányai 1848–1987. Harmadik, bővített kiadás. Bp., 1987.
- CSÉCS 1998 = CSÉCS Teréz (összeáll.): A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium. Győr, 1998.
- DÁVID 1984 = DÁVID Zoltán: Az 1831. évi kolera pusztítása Veszprém megyében. = Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 293–312. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 3.)
- DÉKÁNY 2009 = DÉKÁNY Endre: Trócsányi Dezső emlékezete 1889–1962. = Uő.: Kálvin Jánostól Németh Lászlóig. Pápa, 2009. 92–105.
- DÉKÁNY–KÖVY–SIMON 1995 = DÉKÁNY Endre – KÖVY Zsolt – SIMON Kálmán (szerk.): TRÓCSÁNYI Dezső emlékkönyv. Pápa, 1995.
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp., 2009.
- KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
- KÖVY 1987 = KÖVY Zsolt: A Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár. = Uő. (szerk.): A Pápai Református Gyűjtemény. Pápa, 1987. 73–102
- KRÁNITZ 2012 = KRÁNITZ Zsolt (szerk.): „Késő idők emlékezetében éljenek...”: A Dunántúli Református Egyházkerület lelkesi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Jubileumi kötetek, 1.)
- LINKSZ 1977 = LINKSZ Arthur: Visszanézek... Ifjúkorom Magyarországon. New York, 1977.
- LISZKAY 1877 = LISZKAY József: Tóth Ferenc. = Nagy papok életrajza. Szerk.: Kovács Albert. Bp., 1877. 1–86. (Protestans Theologiai Könyvtár, IV. évfolyam – A Magyarországi Protestansegyház Kiadványai XIII. kötet).
- PAP–BUCSAY 1955 = PAP László – BUCSAY Mihály (szerk.): A budapesti Református Theologiai Akadémia története 1855–1955. Bp., 1955.
- SEBESTYÉN 1908 = SEBESTYÉN Dávid: Tarczy Lajos életrajza. = A Dunántúli Református Egyházkerület pápai főiskolájának értesítője az 1907–8. évről. Szerk.: Thury Etele – Faragó János. Pápa, 1908. 26–68.
- SZÉNÁSSY 1983 = SZÉNÁSSY Árpád: Heténytől Pápáig. Tarczy Lajos életútja. Hetény, 1983.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Pápa, 1981.
- VERESS D. 1994 = VERESS D. Csaba: Tótvázsony múltja és jelene. Veszprém, 1994.
- VLADÁR 2006 = VLADÁR Gábor: A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban. = Márkus Mihály (szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Pápa, 2006. 9–41. (Acta Theologica Papensia, 11.)
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.

❖ Szemle ❖

TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526. Students from Hungary at the University of Vienna 1365–1526.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.) 481 p.

Az ELTE Egyetemi Levéltár igazgatója, Szögi László kezdeményezésére több éve jelenteti meg a történeti Magyarországról származó, külföldi egyetemen tanult diákok névsorait. A peregrináció-kutatás keretében eddig jórészt az újkori és a modern kori adatok kerültek publikálásra. A kutatócsoport összegzése szerint eddig kb. 84.000 rekordot tartalmaz az adatbázis, amely 1526 és 1919 között a Kárpát-medencén kívüli felsőoktatási intézményekben tanulmányokat folytatók neveit tartalmazza. Utóbbi két korszakra vonatkozóan eddig 17 kötet látott napvilágot, s a tervek szerint további 8 kötet teszi majd teljessé a sorozatot.¹

A sorozat jelen kötete a középkori peregrinus diákok háromrészesre tervezett adatbázisának első eleme, amely 7213 rekordot tartalmaz. A kutatócsoport a tervek szerint a második középkori kötetben összesíti majd a krakkói és prágai, vagyis az országhatárokhöz közelebb fekvő, így megfizethetőbb és a hazai diákok által frekvenciátaltabb univerzitások magyar vonatkozású adatait. A korszakra vonatkozó harmadik kötet a francia, itáliai, angol és német egyetemek hazai származású hallgatóinak adatait fogja tartalmazni. Az adatbázisok ugyan elkészültek, megjelentetésük azonban egyelőre még várat magára.

Köztudott, hogy a középkorban a Magyar Királyság területén egyik egyetem — Pécs, Óbuda, Pozsony — sem tudott hosszabb ideig létezni. Aki egyetemi tanulmányokat kívánt folytatni, az kénytelen volt külföldre vándorolni annak érdekében, hogy fokozatot, ismeretségeket és kapcsolatokat szerezzen. Ezek akár származásától függően társadalmi emelkedéséhez, de biztos karrierhez is juttathatták. Az egyetemi lét azonban kiadásokkal járt, amely függött a beiratkozási költségektől, de sokkal inkább az univerzitásnak helyet adó város áraitól, illetve az oda- és visszautazás terheitől. A bécsi egyetem ebből a szempontból ideálisabbnak tűnt: bár a város drágább volt, mint az elsősorban

¹ SZÖGI László – VARGA Júlia – ZSIDI Vilmos: Egyetemi és középiskolai anyakönyvek digitalizálásának és adatbázis készítésének lehetőségei a kezdetektől 1848-ig. (Módszertani tanulmány) 32–34. http://www.mflsz.hu/mflsz/adatbazis_epites/modszertani_tanulm.pdf (A letöltés ideje: 2013. január 4.)

észak- és kelet-magyarországiak által látogatott Krakkó, az ország nyugati feléből egyszerűbben volt megközelíthető, és nem utolsó sorban árszínvonala is alacsonyabb volt, mint az itáliai, német vagy francia egyetemi városoké. (Prágát a huszitizmus térnyerése után az eddig publikált adatok alapján nem frekvenciálták a hazai hallgatók.) A hazai káptalanok egyetemét járt középregének, vagyis a kanonokok tanulmányainak vizsgálata is Bécs népszerűségét mutatja. A publikált feldolgozások szerint ugyanis a kanonokok elsősorban Bécsset, majd Krakkót, végül Itáliát látogatták — igaz, utóbbi esetben rendszerint a már fokozatot szerzett, s így jellemzően oszlopos vagy javadalmazás kanonoki stallumot betöltő hallgatók tanultak itt. Nem meglepő tehát, hogy a sorozatszerkesztők közlése szerint 12.000 fős középkori egyetemjáró magyarországi diákság több mint fele megfordult a későbbi császárvárosban.²

A bécsi egyetem magyar származású hallgatóinak kutatása nem új keletű. Már a 19. század végén jelentek meg a témában publikációk. Fraknói Vilmos úttörő munkája³ után Schrauf Károly közölte több kötetben az időközben előkerült bécsi egyetemi matrikula magyar vonatkozású adatait.⁴ Jelen teljességre törekvő kiadás a számítógépes adatfeldolgozás révén összevethetőbb, pontosabb képet tud nyújtani. Legfontosabb újdonsága, hogy a korábbi publikációkban egy-egy személyre vonatkozóan csak az adott egyetemi beiratkozási vagy fokozatszerzési adatot tartalmazó információkat a szóban forgó kiadványban valamennyi ismert más életrajzi elemmel — származás, más egyetemen folytatott tanulmányok, életpálya — bővítette ki a közreadó.⁵

Az adatbázis, s így a vizsgált kiadvány hasznosításának fő hasznélvezői a hazai egyházi középréteg-kutatók lehetnek. Mályusz Elemér témafelvetése óta többen is elmélyültek a középkori magyarországi káptalanok tagságának összeállításában. Köblös József mintaadó, szociográfiai jellegű vizsgálata a győri székes-, valamint a pozsonyi, fehérvári és budai társaskáptalanok tagjainak életpályájára terjedt ki. Monográfiája egyik fontos szelete volt a kanonokok egyetemjárásának összevetése az egyes személyek kapcsolatrendszerének kialakításában, pályafutásában, és az univerzitásokon megfordultaknak káptalani hierarchiában betöltött szerepével.⁶

² Uo. 31.

³ FRAKNÓI Vilmos: Magyarországi tanulók és tanárok a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Budapest, 1874.

⁴ SCHRAUF Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892. (Magyarországi tanulók külföldön II.); Uő.: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Budapest, 1902. (Magyarországi tanulók külföldön IV.); Uő.: Acta Facultatis medicae Universitatis Vindobonensis I–III. Wien, 1894–1904.

⁵ A papíron megjelenő adatbázisoknak egyik nagy hátránya a digitálisan létezőkkel szemben, hogy míg utóbbiak új adatok előkerülése esetén folyamatosan bővíthetők, addig a papíron publikáltak csak a kutatás egy időpillanatban létező helyzetét tükrözik.

⁶ KÖBLÖS József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Budapest, 1994. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) A hazai káptalanokra vonatkozó szakiro-

A kötet közel kétharmadát az Adattár teszi ki, amelyben 1368-tól kezdődően egyedi sorszámmal kerültek felvételre a bécsi egyetemre beiratkozott magyarországi hallgatók. Az egyes személyeknél feltüntették a származási helyét (ha ismert), a település mai nevét, egyetemi tanulmányai folytatásának évét – rendszerint a beiratkozás vagy a fokozatszerzés napját –, a megszerzett fokozato(ka)t, az esetleges más egyetemi tanulmányokra vonatkozó adatokat, s végül az adatok forrását. Ismertebb személyek – bárók, főpapok – esetében pár soros életrajz teszi teljesebbé az információsort. Az egyes bejegyzések sok rövidítést tartalmaznak, ezek közül azonban egyedül a vármegyék kódszamos rövidítése hat kezdetben némileg zavaróan.

Az adattárat rövid összegzés vezeti be, és három mutató segíti az eligazodást a 7213 rekord között. A kötet összeállítója sok teret hagyott a későbbi elemző munkáknak. Az adattár háttéréül szolgáló adatbázis elektronikusan létezik, amelyben a megfelelő keresősablonok alkalmazásával az adatok könnyen szűrhetők, amelyekből mutatós táblázatok és grafikonok készíthetők. S éppen itt éri hátrány a Gutenberg-galaxisban létező felhasználót az információs társadalomban élővel szemben: a könyv adattárában minden egyes keresés nehézkes. Ez nem is lenne probléma, hiszen egy adott téma kutatójának akár csak másfél évtizeddel ezelőtt sem volt még egyéb lehetősége, mint egy-egy adattár vagy forráskiadvány átlapozása, amiben legfeljebb a közreadott mutatók segíthették munkáját. Tudván azt, hogy az adatbázis elektronikusan is létezik, talán jogosan merül fel a kérdés: nem kellene-e esetleg ezt online vagy valamilyen elektronikus adathordozón is közzétenni. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a papír alapú publikációk nagy előnye, hogy áramkimaradás esetén is használhatók – nem beszélve a különböző informatikai adathordozók villámgyors elavulásáról –, így a jelen gazdasági körülmények közepette mindenképpen üdvözlendő a jövő számára is biztosan elérhető könyvformátumú megjelenítés. Amit mégis fel lehet róni a közreadóknak, az a nem megfelelő számú mutató közreadása. Az adatbázis kutatását három segédlet könnyíti meg a kötetben: helynév-, keresznév- és családnévmutató.

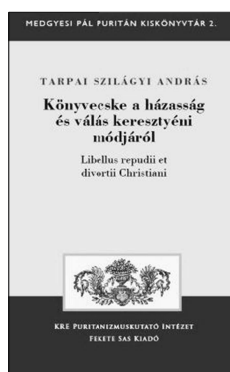
dalmat összegezte: FEDELES Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) 28–36. A kanonokok egyetemjárását azóta többen is vizsgálták, így például G. TÓTH Péter: A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a későközépkorban. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19 (2007) 37–58., KÖRMENDY Kinga: Studentes extra regnum 1183–1543. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata. Budapest, 2007. A témához tartoznak Solymosi László rövid életrajzai, amelyeket a veszprémi székeskáptalan könyvtárát használó, döntően helybeli kanonokokról állított össze: SOLYMOSI László: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvköltés a veszprémi székesegyházi könyvtárban.) = SZELESTEI N. László (szerk.): Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról: Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13-14-én rendezett konferencia előadásai. Budapest, 1989. 77–119.

Szívesen láttunk volna a bevezetőben is említett szempontok szerint még például egyházmegyék, esetleg vármegyék szerinti mutatókat is.⁷

Összességében elmondható, hogy alapos és hasznos kiadvány jelent meg. Bár saját műfaji határait feszegeti, a hagyományos adatközlés korlátait tekintve csak dicsérni lehet a kiadványt, amely küllemében (keményfedeles, fűzött formájában) is maradandó alkotás lett. Reméljük, hogy a hátralévő köteteket is mielőbb kézbe vehetjük.

KARLINSZKY BALÁZS

TARPAI Szilágyi András: *Könyvecske a házasság és válás keresztyéni módjáról*. KRE Puritanizmuskutató Intézet – Fekete Sas, Bp., 2012. (Medgyesi Pál Puritán Kiskönyvtár 2.) 192 p.

Oh idők! Oh erkölcsök! – az 1667-es traktátus szerzője, Tarpai Szilágyi András ungvári prédikátor is beleszövi Cicero halhatatlan szállóigéjét művébe, mégpedig a hívő és hitetlen (más vallású) házaspárok problematikáját taglaló fejezetbe. Ez a jelenség a XVII. században éppolyan riasztó és terjedő tendenciájú lehetett, mint manapság mondjuk a házasság visszaszorulása az élet-társi kapcsolatokkal szemben, a csökkenő gyermekvállalási hajlandóság vagy a házasságok megdőbbentő arányú felbomlása. Bár a hírért se hallanók az Isten népe között az ilyesminek, sóhajtja a szerző, aki mégis szembenézett kora zűrzavaros viszonylataival, és praktikus,

könnyen befogadható, ugyanakkor megalkuvás nélkül a Szentírás elvi alapján álló útmutatót adott olvasói kezébe.

Máskor sem futamodott meg Tarpai Szilágyi András: 1675-ben a kölcsönök és a kamatok keresztyéni praxisáról értekezett (*Szegények prókátora*, a mű a Puritán Kiskönyvtár sorozatában elsőként jelent meg). A családokat az adósságok és a kamatszintek aránya és mértéke alapvetően érintette (akárcsak

⁷ Egy adott (egyházi) testület személyi állományának egyetemjárása csak a már ismert tagok nevei alapján kutatható. Ennek előfeltétele tehát egy létező felhasználói adatbázis megléte, amelynek a kiadvány adataival való összehasonlítása jóval egyszerűbben is történhetne a kötet hátteréül szolgáló elektronikus adatbázissal való összevetéssel. Fordítva is igaz ez: a kötet alapján egy vizsgált testület névsora új, eddig ismeretlen, de egyetemet járt taggal csak abban az esetben bővíthető, ha a kutató veszi a fáradságot és átnézi a teljes adattárát.

ma), nem véletlen tehát, hogy a családi kapcsolatokra vonatkozó módszertan után éppen ezt a témát választotta.

A házasság és a válás módozatait szisztematikusan áttekinteni, és közben még etikai és hitelvi szempontokra is tekintettel lenni: erős kihívás, hálátlan feladat. És valóban vannak a műnek olyan részei, amelyek próbára teszik a mai olvasó türelmét: ilyen a rokonsági fokozatok hosszadalmas taglalása, valamint a mátkaság (jegyesség) állapotának aprólékos tisztázása. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a jegyesség a korábbi évszázadokban — a mai kor szokásaitól eltérően — sokkal komolyabb elköteleződést jelentett, és ebből következően részletesebb szabályozást kívánt. Jól megvilágítja ezt egy évszázaddal későbbi eset, amelyet Ráday Gedeonné Szentpéteri Katalin levelezéséből ismerhetünk meg: Szemere László leányát feleségül kérte Bárczay András; de ő mást szeretett, és a szülei sem akarták hajlandósága ellen erőltetni. Két erőszakos nőrokon azonban szabályos lélektani terrorral törte meg a szerencsétlen lányt, és rávették a jegyajándék átadására. Amikor Szemere Kata felocsúdott, kétségbeesve kérte apját az aktussal megtörténtté vált jegyesség visszavonására. Az apa éjnek idején száguldott Bárczay Andrásához, hogy megelőzze a vőlegény tisztelgő viszontlátogatását, és kérte, hogy adja vissza a jegyajándékot, azt sem bánják, ha ezzel a leány hírbe kerül, csak csinálják vissza. A történet néhány fordulat után szerencsés véget ért, és a leány ahhoz ment, akit szeretett; ám az eset jól példázza, hogy mekkora bonyodalmat volt képes okozni egy kierőszakolt jegyesség, noha még köztudomásúvá sem vált és még ki sem hirdették. Pedig Tarpai Szilágyi András traktátusa ebben is eligazít: semmis az a mátkaság, amely kényszerítéssel jön létre (és ebbe beleérti a lelki kényszerítést is). Maga a mátkaság egyébként a házasság fontos és elengedhetetlen előfeltételeként jelenik meg: mintegy záloga annak, hogy a teljes életközösségi kapcsolat megfelelően működjön.

Van úgy azonban, és mindig is volt, hogy mégsem működik. Tarpai Szilágyi András ismeri és hivatkozik az antikvitás széleskörű válási gyakorlatára, de a Szentírás alapján csak két esetben tartja megengedhetőnek a válást: a paráznaság és az elhagyás okából. Műve harmadik és negyedik részében tehát ezt a két esetet járja körül, definiálva és részletekbe menően pontokba szedve a követendő elveket és teendőket. — Példáért ismét hivatkozhatunk Rádayné Szentpéteri Katalin levelezésére, amelyben bepillantást nyerünk Szentpéteri Borbála 1774-es válóperébe. Az eset különlegessége, hogy Szentpéteri Borbála férjhez sem ment: 1771-ben jegyezték el egymást gróf Mikó Miklóssal, amelyet háznál történt házassági eskü, szabályszerű kihirdetés és a családok közötti vagyoni jogi szerződés követett, ám a lakodalomra sohasem került sor — a vőlegény mintha elfeledkezett volna mátkájáról, folytatta kötetlen legényéletét Erdélyben. A visszás helyzetet Szentpéteri Borbála 1774-ben elégelte meg, annál is inkább, mert alkalmasabbnak tűnő kérője akadt. A változtatáshoz

azonban egyházi házassági bontóper lefolytatása kellett, amelyben a menyasszony hűtlen elhagyásra és paráznaságra hivatkozott, és kártérítést, sőt a bűnös fél házasságtól való eltiltását követelte (ameddig ő maga férjhez nem megy). Az egyházi bíróság bizonyítottan látta az érvényes jegyességet és a hűtlen elhagyást, a paráznaságot azonban nem. A jegyességet felbontották, a kártérítésben megegyeztek, a vőlegényt házassági esküje megszegése miatt eklézsia megkövetésre kötelezték. A házassági tilalomtól a volt menyasszony eltekintett – különben sem tartott volna sokáig, mert sietve feleségül ment új kérőjéhez, akivel boldogan élt haláláig.

Ó, idők és erkölcsök – a traktátus is inkább a különböző bonyodalmakkal, nehéz esetekkel kénytelen foglalkozni, semmint a boldog családi élettel, amely persze nem is igényel közbeavatkozást. A nehéz helyzetek taglalása során felfigyelhetünk arra a nagyon szigorú etikára, amely a felelősségteljes életvitel alapja. Tarpai Szilágyi András nem ad felmentést, a házasság felbontására okot adó kibúvási lehetőséget sem rossz bánásmód, sem impotencia, sem súlyos betegség, sem meddőség, sem hitetlen házastárs esetében. Mindezeket – különböző biblikus érvek alapján – el kell viselniük a házasfeleknek, erőt kérve Istentől a megpróbáltatáshoz.

A könyvecske legfontosabb jellegzetessége, amint ezt Petrőczy Éva sorozatszerkesztő bevezető tanulmánya is hangsúlyozza, hogy a szerző tudatosan egyetemes érvénnyel kívánta megfogalmazni mondanivalóját. Azaz, nem csupán a kálvini elveket követő protestánsokhoz szól, hanem a katolikus közönséghez is. Tekintetbe véve a jelentősen eltérő kánonjogi felfogást, ez nagyon bátor szándék volt, és ez a szándék teszi igazán ma is olvasható értekezéssé, hiszen érvrendszerének hivatkozásai egytől egyig a Szentírásból, és nem más tekintélyen nyugszanak.

A mai olvasót segítik a könyvecske alapos kísérő tanulmányai: Petrőczy Éva kortörténeti bevezetése után Szarka Miklós családterapeuta értékeli a művet a maga kontextusában és a jelenből visszatekintve; végül Horváth Csaba Péter (a mű sajtó alá rendezője) ismerteti a szöveggondozás elveit és módszertanát.

BERECZ ÁGNES

SZERZŐINK

BERECZ ÁGNES könyvtárvezető (Ráday Gyűjtemény, Budapest)
FA LILI ESZTER restaurátor (MNL VeML, Veszprém)
HUDI JÓZSEF történész, főlevéltáros (DREL, Pápa)
KARLINSZKY BALÁZS levéltáros (VÉL, Veszprém)
TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1889–1962) teológiai tanár, levéltáros (DREL, Pápa)

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
MNL VeML = A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
VÉL = Veszprémi Érseki Levéltár

* * *

Borító és tipográfia

Mezei Zsolt

Nyomdai munkák

OOK-Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

2013

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *doc, *docx vagy *rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő
Dr. Hudi József

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám.
Egy szám ára: 500.- Ft
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

nka

E számunk kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

TARTALOM

IN HONOREM NÁDASDY LAJOS (Köntös László) 1-3

MŰHELY

FA Lili Eszter: *Egy genfi antikva restaurálása a Pápai Református Gyűjtemények könyvtárából* (1. közlemény) 5-47

FORRÁSKÖZLÉS

HUDI József: *Adalékok Tarczay Lajos külföldi egyetemi tanulmányaihoz* (1831-1833) 19-48
HUDI József: *Voyta Adolf visszaemlékezései III.* (folytatás) 49-126

ÚJRAOLVASÓ

TRÓCSÁNYI Dezső: *Hegel* 127-136

SZEMLE

TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365-1526* (Karlinszky Balázs) 137-140
TARPAI SZILÁGYI András: *Könyvecske a házasság és válás keresztyéni módjáról* (Berecz Ágnes) 140-142

Szerzőink